

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Oğuzhan ÇELİK

İRAN'DA TÜRK ETNİK YAPISI VE İRAN'DA
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ HAREKETLERİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Oğuzhan ÇELİK

İRAN'DA TÜRK ETNİK YAPISI VE İRAN'DA
TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ HAREKETLERİ

Danışman

Prof. Dr. Şenol KANTARCI

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Oğuzhan ÇELİK'in bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Emete GÖZÜGÜZELLİ (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Şenol KANTARCI (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN (İmza)

Tez Başlığı: İran'da Türk Etnik Yapısı ve İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 21/06/2018

Mezuniyet Tarihi : 09/07/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İran’da Türk Etnik Yapısı ve İran’da Türk Milliyetçiliği Hareketleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Oğuzhan ÇELİK

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Oğuzhan ÇELİK
Öğrenci Numarası	20155238001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Şenol KANTARCI
Tez Başlığı	İran'da Türk Etnik Yapısı ve İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri
TurnItIn Ödev Numarası	979963496

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 02/07/2018. tarihinde tarafımdan TurnItIn adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 14

alıntılar dahil % 18'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşiyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

02/07/2018

(imza)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Prof. Dr. Şenol KANTARCI

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU VE İRAN'DA TÜRKLERİN ETNİK VARLIĞI

1.1. İran'ın Jeopolitik Konumu ve Önemi	16
1.1.1. İran'ın Demografik ve Etnik Yapısı	17
1.1.2. İran'ın Tarihi ve Siyasi Yapısı	19
1.2. İran'da Türklerin Demografik Yapısı	23
1.3. İran'da Türklerin Etnik Varlığı	25
1.3.1. Azerbaycan Türkleri	27
1.3.2. Kaşkaylar	28
1.3.3. Afşarlar	29
1.3.4. Şahsevenler	29
1.3.5. Kaçarlar	30
1.3.6. Karapapaklar	30
1.3.7. Türkmenler	31
1.3.8. Diğer Türk Toplulukları	31
1.4. İran'da Türklerin Coğrafi Dağılımı	31
1.4.1. Kuzey Batı Türkleri	32
1.4.2. Kuzey Doğu Türkleri	32
1.4.3. Güney ve Merkez Türkleri	33

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ HAREKETLERİ

2.1. Tarihsel Süreç İçerisinde İran'da Türk Milliyetçilik Hareketleri	35
2.1.1. 1905 – 1911 İran İhtilali ve Güney Azerbaycan	37
2.1.2. Şeyh Muhammed Hiyabani Ayaklanması ve Azadistan Devleti	47

2.1.3. İkinci Dünya Savaşı'nda İran ve Güney Azerbaycan.....	55
2.1.4. Seyid Cafer Pişeveri ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	58
2.2. 1979 Devrimi'nde ve Sonrasında Türk Milliyetçiliği Hareketleri	
2.2.1. İran İslam Devrimi ve Güney Azerbaycan	63
2.2.2. İran İslam Devrimi	65
2.2.3. Halk Müslüman Harekâtı ve Ayetullah Şeriatmedari	69
2.2.4. Babek Kalesi ve Milliyetçilik Hareketi	74
2.2.5. Karikatür Krizi Mayıs 2006 İsyanı	77
2.2.6. Traxtor Futbol Takımı	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN TÜRKLERİNİN SİYASİ VE TOPLUMSAL SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

3.1. Güney Azerbaycan Milli Oyanış Harekâtı	86
3.2. Bütöv Azerbaycan Birliği	90
3.3. Dünya Azerbaycanlılarını Haklarını Müdafie Komitesi	90
3.4. Dünya Azerbaycanlılar Kongresi	91
3.5. Vahit Müstakil Azerbaycan Cephesi	91
3.6. Azerbaycan Milli Cephesi	92
3.7. Azerbaycanlılar Federasyonu İsveç	92
3.8. Güney Azerbaycan İstiklal Partisi	92
3.9. Güney Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı	94
3.10. Azerbaycan Siyasi Mahpuslarını Müdafie Komitesi	95
3.11. Azerbaycan Federal-Demokrat Harekâtı	95
3.12. Azerbaycanlı Bilimyurtlular Toplumu	96
3.13. Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi	97
3.14. Azerbaycan Milli Azaldık Teşkilatı	98
3.15. İran'da Azerbaycanlı Siyasi Tutukluları Savunma Birliği	98
3.16. Azerbaycan Medeniyet ve Kültür Ocağı	99
3.17. Batı Azerbaycan Milli Müdafie Komitesi	99
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	106
EK 1- İran Siyasi Haritası	118

EK 2 - İnanç Dağılım Tablosu	119
EK 3 - Etnik Dağılım Tablosu	120
EK 4 - Eyalet Haritası	121
EK 5 - Eyaletlerine Göre Türklerin Nüfus Dağılımı	122
EK 6 - Karikatür	123
EK 5 - Eyaletlerine Göre Türklerin Nüfus Dağılımı	124
EK 8 – Hürmüz Boğazı	125
EK 9 – İran Petrol ve Doğalgaz Yatakları	126
EK 10 – İran Petrol Rezervi	127
EK 11 – 13.01.1986 Tarihli Milliyet Gazetesi	128
EK 12 – 04.04.1986 Tarihli Milliyet Gazetesi	129
EK 13 – Güney Azerbaycan İran Değildir	130
EK 14 – Ne Mutlu Türküm Diyene	131
EK 15 – Traxtor Tribünleri	132
ÖZGEÇMİŞ	133

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADAPP	İran'da Azerbaycanlı Siyasi Tutukluları Savunma Birliği
AF-DH	Azerbaycan Federal-Demokrat Harekâtı
AFİ	Azerbaycanlılar Federasyonu İsveç
AMAT	Azerbaycan Milli Azadlık Teşkilatı
AMC	Azerbaycan Milli Cephesi
AMDT	Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı
AMKO	Azerbaycan Medeniyet ve Kültür Ocağı
ASMEK	Azerbaycan Siyasi Mahpuslarını Müdafie Komitesi
AZBİLTOP	Azerbaycanlı Bilimyurtlular Toplumu
BAMMK	Batı Azerbaycan Milli Müdafie Komitesi
bk.	Bakınız
BAB	Bütöv Azerbaycan Birliği
CIA	Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı
DAK	Dünya Azerbaycanlılar Kongresi
DP	Demokrat Parti
DÜNAZHAK	Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Müdafie Komitesi
GAİP	Güney Azerbaycan İstiklal Partisi
GAMOH	Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi
MHCP	Müslüman Halkın Cumhuriyet Partisi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
PEJAK	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
SAVAK	İran İstihbarat Teşkilatı (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SDP	Sosyal Demokrat Parti
TUDEH	İran Kitlelerin Partisi (Hezb-e Tudeh-ye Irân)
VAMAC	Vahit Müstakil Azerbaycan Cephesi
Vb.	Ve Benzeri

ÖZET

İran, jeopolitik konumu itibariyle Orta Asya ile Orta Doğu ve Avrupa arasında köprü görevi görmektedir. Bu bakımdan Orta Asya'dan Anadolu'ya geçen Türkler, İran coğrafyasını kullanmış ve bir kısmı Anadolu'ya geçmeyip İran'ı yurt tutmuştur. İran çok etnikli bir yapıya sahip devlettir. İran'da varlığını sürdürmekte olan etnik topluluklar Türkler ve Farslar başta olmak üzere Araplar, Kürtler, Beluçlar, Gilani ve Mazenderaniler'dir. İran coğrafyasını yaklaşık bin yıl boyunca yöneten topluluk olan Türkler, 1925 yılından itibaren etnik azınlık konumuna düşmüştür. Bu tarihten itibaren Türklerin anadilleri yasaklanmış, ekonomik baskılara maruz bırakılmış, kültürel ve etnik asimilasyon kendini göstermiştir. İran devletinin 1925-1979 arasında uyguladığı tüm etniklerin tek bir millet olarak 'İranlılık' çatısı ve 1979 İslam Devrimi ile birlikte 'İslamin Şii yorumu' ve 'Farslılık' altında birleştirme fikri ve baskısı İran'da varlığını sürdüren Türkler de dahil olmak üzere bütün etnik toplulukları rahatsız etmiştir. İran'da varlığını sürdüren Türkler bu baskılardan ve asimilasyon politikalarından yılmamıştır. Bu bağlamda 1905-1911 Meşrutiyet hareketiyle başlayan aydınlanma ve baskıya karşı başkaldırı olan Türk milliyetçiliği hareketleri doğmuştur. Türk milliyetçiliği hareketi zaman zaman devletleşme sonucuna varmış olsa da küresel güçlerin de yardımıyla İran devleti tarafından bastırılmıştır. Halen İran'da varlığını sürdüren Güney Azerbaycanlı Türkler kendi öz benliklerini korumak ve Türk olarak varlıklarını sürdürebilmek için uluslararası hukuka uygun olarak sivil toplum kuruluşları nezdinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Çalışmada, ulus-etnisite-milliyetçilik ideolojileri ele alınmış, İran'da varlığını sürdüren Türklerin bu ideolojiler temelinde nasıl davrandığı incelenmiştir. Ayrıca İran'ın tarihi ve sosyal yapısı ele alınmış ve İran'da varlığının sürdüren Türklerin İran coğrafyasına dağılımı ve nüfusları ele alınmıştır. Son olarak Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin milliyetçilik hareketleri tarihsel motivasyonları ele alınmış ve 1979 İslam devriminde ve sonrasındaki milliyetçilik hareketleri sebep sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Azerbaycan, İran, Milliyetçilik, İran Etnik Topluluklar, İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri, İran İslam Devrimi

SUMMARY

TURKISH ETHNIC STRUCTURE IN IRAN AND TURKISH NATIONALISM MOVEMENTS IN IRAN

Iran is in a bridge position between Middle Asia and Middle East and Europe because of its geopolitical location. Therefore, Turkish people that have traveled from Middle Asia to Anatolia used the geography of Iran and some of them accepted Iran as a country instead of passing to Anatolia. There are lots of ethnicities in Iran. The ethnic communities that have still continued to exist in Iran are the Turks and Persians, as well as the Arabs, Kurds, the Baluchis, the Gilani and the Mazendans. The Turks that have managed Iran nearly for 1000 years have become ethnic minority since 1925. Since then, the mother tongue of the Turks has been banned, the Turks have been exposed to economic pressure and cultural and ethnic assimilation has been appeared. The whole ethnic communities including the Turks that persisted in Iran in the idea and print of all the ethnicities that the Iranian state imposed between 1925 and 1979 as a single nation under the title of 'Iranism' and the Islamic Revolution of 1979 and 'Islam's Shia interpretation' disturbed. The Turks that survived their existence in Iran turned to their own self in order to get rid of these pressures and assimilation policies. Thus, Turkish nationalist movements rebelled against the enlightenment and oppression that started with the movement of 1905-1911 Constitutional Monarchy. The Turkish nationalism movement has occasionally been the result of nationalization, but it has been suppressed by the Iranian state with the help of global forces. The South Azerbaijani Turks that are still present in Iran continue their activities in accordance with international law in order to protect their own selves and to be able to sustain their existence as Turks. In the study, the ideologies of nation-ethnicity-nationalism have been examined and how the Turks, who persisted in Iran, have been acted on the basis of these ideologies. In addition, the historical and social structure of Iran has been discussed and the distribution of Turks in Persia and Iranian geography have been discussed. Finally, the historical motivations of the nationalist movements of the Turks living in South Azerbaijan have been discussed, and the nationalist movements in and after the 1979 Islamic revolution have been evaluated in the causal relation

Keywords: South Azerbaijan, Iran, Nationalism, Iran Ethnic Communities, Turkish National Movements in Iran, The Iranian Islamic Revolution

ÖNSÖZ

İran, konumu itibariyle Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya bağlanan geçiş güzergahı üzerinde bulunması sebebiyle son derece önemli bir ülkedir. Bu geçiş yolunu birçok etnik topluluk gibi Türkler de kullanmış ve bir kısmı İran coğrafyasını yurt tutmuştur. İran birçok etnik topluluğa ev sahipliği yapmaktadır. İran'da varlığını sürdüren birçok topluluğun içinde nüfusun yaklaşık olarak yüzde seksenini oluşturan Türkler ve Farslar, İran'ı kadim tarihinden bugüne kadar yönetmişlerdir. Kadim tarihten itibaren yönetici pozisyonda bulunan Farslar 7. yüzyıldan itibaren etkinliklerini kaybetmiş, 10. yüzyıldan itibaren ise Altay dağlarından, Orta Asya'nın bozkırlarından yola çıkarak daima batıya giden Türkler İran'ı etkisi altına almıştır. 1925 yılına kadar hakim topluluk olan Türkler, Pehlevi rejiminin iktidara gelmesi ile birlikte sosyal, ekonomik, kültürel ve dil anlamında baskıya ve asimilasyona maruz kalmıştır. Pehlevi rejiminin politikası 'İranlılık' oluşturma çabası üzerine olmuştur. Bu bağlamda Türk dili yasaklanmıştır. Bu baskılar Türk milletini bağımsızlık uğruna mücadele etmeye adeta zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk kendini milliyetçilik hareketleri olarak göstermiştir. 1979 İslam Devrimi ile birlikte kavmiyetçi 'İranlılık' yerini 'İslam'ın Şii yorumuna' bırakmış Şiiliğe aykırı olan her şey yasaklanmıştır. İslam devriminin oluşumunda Türk milliyetçileri ile birlikte Ulema ve birçok siyasi ve sivil toplum kuruluşu yer almıştır. Özgürlüğe kaçış olarak görünen Devrim, Ulemanın hakimiyeti ile sonuçlanmış Türk milliyetçileri de dahil olmak üzere devrime katılan bütün topluluklar hayal kırıklığına uğramışlardır. Bunu üzerine Türk milliyetçileri, kurtuluşun Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı olduğu sonucuna varmışlar ve Güney Azerbaycan'daki Türk milletinin haklarını koruyacak ve onları bir arada tutacak irili ufaklı birçok sivil toplum kuruluşları kurmuşlardır.

Bu çalışmada, "İran'da Türk etnik varlığı hangi durumdadır?", "bağımsızlık kazanabilecek potansiyelde midir?" ve "bunun için milliyetçilik hareketleri var mıdır?" soruları sorulmuş ve cevap aranmıştır. İran'ın etnik yapısında Türkler yoğun olarak yer almaktadır, İran nüfusunun yaklaşık yarısını Türkler oluşturmaktadır ve İran coğrafyasının her tarafına dağılmış vaziyettedir. İran'da Türkler bin yıldan daha fazla hükümran olmuşlar ve bugünkü İran sosyal ve siyasi hayatını şekillendirmişlerdir. Bu minvalde çalışmanın iddiası İran'da güçlü bir Türk milliyetçiliği fikrinin bulunduğu, şu an bağımsızlık için milliyetçilik hareketleri olmakla birlikte yetersiz olduğu ancak yakın bir gelecekte gerçekleşme ihtimalinin olduğudur. İddianın somut sonuçlara ulaşabilmesi amacıyla çalışmada Türk etnik topluluğunun durumu ve 1979 sonrası milliyetçilik hareketleri incelenmiştir.

“İran’da Türk Etnik Yapısı ve İran’da Türk Milliyetçiliği Hareketleri” başlıklı bu tezin hazırlanma sürecinde tarafıma her türlü desteği sabırla sağlayan çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Şenol KANTARCI ve kariyerim için emek veren Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde bulunan bütün hocalarıma müteşekkirim. Bütün eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi destekte bulunan aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

Oğuzhan ÇELİK

Antalya, 2018

GİRİŞ

Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren Türklerin bağımsızlık hareketleri ve bu bölgedeki varlıkları hem İran hem de Türk dünyası açısından büyük önem taşımaktadır. İran'da yaşayan Türkler, ülkenin tarihine, siyasetine, ekonomisine ve kültürel hayatına büyük katkı yapmıştır. Ayrıca çok etnikli bir yapı gösteren İran'da Türk demografik yapısı önemli bir yer tutmaktadır. İran'da 1979 İslam Devrimi'nden sonraki Türk milliyetçiliği hareketini inceleme amacı taşıyan bu çalışmada İran İslam Devrimi ve Türk Milliyetçiliği ele alınmıştır. İncelenen konunun oldukça zor ve çetrefilli olduğu bu konu üzerine çalışanlar tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir. Çalışmada incelenen konulara objektif bir şekilde yaklaşmıştır. İncelemede İran'daki Türklerin İran medeniyetine yaptığı katkılardan bahsedilmiş, yaşadığı zorluklar ele alınmış ve Güney Azerbaycan'daki Türk milletinin milliyetçilik hareketi incelenmiştir.

İran'ın ulus devlet yapısı içerisinde bütünlüğünü ele aldığımız da bu konu ile ilgili literatürde ifade edilmiş olan kavramların tanımlamalar ve analizi önem arz etmektedir. Bu kavramlar da ulus, ulusçuluk, kimlik, etnisite, etnik kimlik, millet, milliyetçilik ve özelde Türk milliyetçiliğidir. Bu kavramlar çoğunlukla tanımlanırken ve analiz edilirken birbirleriyle karıştırılmakta veya birbirlerinin diğerinin ifadesiyle açıklanmaktadır. Aslında bu kavramlar çok farklı tanımları karşılamaktadırlar. Literatürde ulus, uluslaşma/ulusçuluk, ulusal bütünlük, ulus-devlet, millet, milliyetçilik, etnisite gibi kavramlar benzer anlamları karşılayacak şekilde kullanıldığı zamanlar olmuştur. Fakat bugün bu kavramların farklı tanımlara karşılık geldiği sistematik olarak ortaya çıkmış ve her bir kavram için ayrı tanımlamalar, analizler yapılma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Latince doğmak anlamına gelen nasci kelimesinden türemiş olan ulus (nation), Heywood tarafından kültürel, siyasal ve psikolojik etmenler tarafından şekillendirilen karmaşık bir olgu olarak tanımlanmıştır. Kültürel olarak, kendilerini ulus olarak tanımlayan bütün yapılar farklı seviyelerde kültürel farklılıklar göstermekle birlikte, ulus ortak bir dilin, dinin, tarihin ve geleneklerin birlikte tuttuğu bir insan topluluğudur. Siyasal olarak, insan topluluğu kendilerini doğal bir siyasal grup olarak görür. Klâsik olarak, üzerinde yaşadığı topraklarda devlet kurmak veya var olan devletini devam ettirme isteği olarak ifade edilmekle beraber, yurttaşlık şuuru sahip olmak da olabilir. Psikolojik olarak, bir ulus sadık olma duygusu veya vatanseverlik şeklindeki bir duyguyla ayırt edilen bir insan topluluğudur.¹ Bu

¹Heywood, 2014: 150.

bağlamda İran sınırları içerisinde yaşayan Türkler belli bir coğrafyada tarihin derinliklerinden bugüne kadar varlıklarını sürdürmüş, aynı atadan gelme bilincine sahip, ortak bir dili konuşan, aynı kültürü paylaşan insan topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu şekilde bir bağlılık şuuru bir ulusa tabii olmayı zorunlu kılmaz; bir ulusa ait olduğunu söyleyenler ulusal onuru taşımayanlar bile olabilir.²

Ulusçuluk, Kedourie göre bir ‘doktrin’ iken, Smith’e göre ‘ideolojik hareket’, Gellner’e göre de ‘siyasi ilke’ olarak tanımlanmıştır. Gellner modern ulusu, modern devletle beraber ortaya çıkan tarihsel bir kategori ve siyasal teşkilatlanma şekli olarak kabul etmektedir.³ Herder’e göre, yaşam şekli, çalışma alışkanlıkları, davranışları ve bir halkın yaratıcı eğilimlerini şekillendiren doğal çevresi, iklim ve fiziksel coğrafyası her ulusal topluluğun yaratılış özelliklerini belirler. Her şeyden önemli olarak halkın en ayırt edici özelliği geçmişi bugüne aktaran lisan olduğuna inanan Herder bunun önemini vurgulamaktadır. Herder’e göre, ulus bir halk ruhuna sahiptir, halk ruhu kaynağını ise şarkılardan, mitlerden ve efsanelerden almaktadır.⁴ İran içerisinde yaşayan Türkler, buldukları bölgeyi bin yıldan daha fazla yönetmişler ve korkusuz olmaları sebebiyle yönetim kademesinde olmadıkları zamanda bile orduda söz sahibi olmuşlardır. Bu sebeple dilleri, yaşam şekilleri ile diğer etnik topluluklardan belirgin bir şekilde ayrılmışlardır. Azerbaycan Türkleri ulus olarak varlıklarının kaynağını destanlardan almaktadır. Bu destanların en önemlileri “Köroğlu”, “Aslı ile Kerem”, “Kamber ile Arzu”, “Şah İsmail”, “Âşık Garip ile Senem” ve “Âşık Abbas Tufarganlı ile Gülgez” destanlarıdır.⁵

Bugün kullandığımız anlamdaki ulus bilincinin olmadığı zaman diliminde, farklı etnik kökene mensup topluluklar belirli bir toprak parçasını yönetiyorken bu durum yönetilen kesimi rahatsız etmiyordu. Lakin bugün kullandığımız anlamdaki ulus kavramında bir toprak parçasını yöneten topluluk ile yönetilen topluluğun aynı etnik kökenden oluşması elzem olmaktadır. Bu durum ise topluluğun içerisinde yeni bir toplumsal yapının ve kültür bağının oluşmasını, bir başka deyişle beraber yaşamının geliştirmesini sağlamıştır.⁶ Fransız Devrimi sonucu Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik akımına kadar imparatorluklar aynı din ve aynı mezhebe sahip insanlardan oluştuğu vakit farklı etnik kökenlerden insanlardan mürekkep olsalar dahi beraber yaşayabiliyorlardı. Bu durum çok etnikli İran için de geçerliydi 16. yüzyılda Safevi devletini kuran Türk Şah İsmail, İran mülkünü Şii⁷ mezhebi temelinde

²Heywood, 2014: 150.

³Aksoy ve Arslantaş, 2010: 32.

⁴Heywood, 2014: 151.

⁵Rahimi, 2011: 9.

⁶Aksoy ve Arslantaş, 2010: 36.

⁷Çoğu araştırmacıya göre Şah İsmail’in resmileştirdiği Şiilik bu günkü Şiilikten daha çok İslam’ın Türk yorumu sayılabilecek Kızılbaşlık (Alevilik) inancına yakındı. Ayrıca bk. Keven, 2015: 13.

birleştirecek bir imparatorluk kurmuştu. Şii Safevi devleti kurulmasıyla birlikte Sünni olan Fars edebiyatçıları Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmış, Şii olanlar ise Safevi devleti içerisinde kalmıştır. Bu durum Fransız Devrimi ile modern ulus bilincinin oluşması sonucu hakim Türk halkı ile tebaa durumundaki Fars halkı arasındaki bağ olan Şii inancının da artık yeterli olmadığını ve her ulusun kendi kendisini yönetmesi isteğini ortaya çıkarmıştır.

John Breuilly, devlet gücünü elde etmek veya bu gücü kullanmak için yapılan politik hareketler ve bu hareketleri haklı çıkarmak için kullanılan milliyetçi iddiaları ulusçuluk olarak tanımlamaktadır. Ulusçuluk üç ana ifade üzerinde yükselmektedir:

- Özgün ve somut bir karaktere sahip bir ulus vardır,
- Ulusun çıkarları ve değerleri bütün diğer çıkarlardan ve değerlerden önde gelir,
- Ulus olabildiği kadar bağımsız olmalıdır. Bu bağımsızlık politik manada bir bağımsızlığı tanımlar.⁸

Hugh Seton-Watson'a göre, eğer bir topluluktaki kayda değer sayıda kişi bir ulusu oluşturduklarını düşünüyor ve bu şekilde davranıyor ise o zaman "ulus" vücuda gelir. Topluluktaki herkesin bu şekilde davranması gerek değildir ama minimum yüzdeyi de ortaya koymak da mümkün değildir. Topluluğun içerisindeki önemli sayıda bir grup bu düşünceye sahip olduğu vakit, "milli şuur" oluşmuş demektir. Benjamin Akzin'e göre bu büyüklük şu şekilde tarif edilir: "*Etnik topluluk yerel sınırları aşmış siyasi alanda büyüyüp önem kazanırsa bizim dikkatimizi çeker ve ilgi alanımıza girer. İşte bu durumda bu topluluğa millet ve milliyet unvanı verilebilir. Grubun büyüklüğü bu tanımlamanın önemli bir noktasıdır.*"⁹ İran nüfus yapısı, etnik olarak Fars, Türk, Kürt, Arap, Beluç, vb. gibi topluluklardan oluşmaktadır. Rafael Blaga İran'ın etnik yapısını, Farslar yüzde kırk, Türkler yüzde otuz iki ve diğer yüzde yirmi sekiz olarak ifade etmektedir.¹⁰

Kimlik, kavramsal olarak, ortak davranışlardan başka, isteklerimiz, hayallerimiz, kendimizi hayal etme, hayat ile ilişki kurma biçimimiz ve yaşadığımız yerdeki duruş yerimizi bildiren niteliklerin birleşimini olarak ifade edilmektedir. Kimliklerin oluşmasında, tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, çalışan ve üreten kurumlardan, ortak hafızadan, bireysel hülyalardan, iktidarın argümanlarından ve dini iletilerden malzemeler kullanılır. Ama şahıslar, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu argümanları, içinde buldukları toplumun yapısına göre, zamana içerisindeki toplumun içinde bulunduğu koşullara ve kültürel yapılara göre işler,

⁸Yenisey, 2008: 24.

⁹Schaffer, 2008: 11 -12.

¹⁰<http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/> (erişim tarihi: 07.06. 2017).

bütün bu argümanları anlam bakımından yeniden şekillendirir.¹¹ İran’da kimlikler incelendiğinde geçmişten bugüne tarihsel, kültürel mirasın bir sonucu olduğu görülmektedir.

Kimlik kavramı bireyden başlayarak toplumsal alana kadar uzanan bir süreci kapsamaktadır. Psikolojik özellikler, bireyin kimlik inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Kimlik tanımı alan birey, bireysel ve toplumsal olgunun temelinde hiç şüphesiz kendisi yer alacaktır. Ancak birey, toplumdan ayrı olarak tek başına düşünülmemeyeceğinden dolayı, onu toplumdan ayrı bir şekilde tanımlamaya çalışmak hatalı olacaktır. Toplum ve tarih kavramı içerisinde değerlendirilen bireyin, topluluk veya grup ilkelerine dayalı olarak geliştirdiği ortak kimlik algısı, etnisite ve etnik kimlik oluşumu sürecinde etkilidir.¹²

Etnisite ilk olarak 1953 tarihinde Amerikalı Sosyolog David Riesman tarafından siyasi bir kavram olarak kullanılmıştır. Kavram olarak ilk 1953’de kullanılmasına rağmen, ulus-devlet yapısının geçerli olması açısından kullanılabilir. Çünkü ulus devlet oluşumundan sonra bu yapının içerisindeki bir hakim etnik meydana getirilir. Bu hakim etnik, sahibi olduğu toplumsal ve kültürel özellikleri nedeniyle ulus yapısının oluşumunda önemli olacaktır. Çünkü ilk önce bir etnik belirlenir sonra bu etnik’e uygun bir ulus kavramı ve siyasi formül ortaya konur.¹³ Bu bağlamda İran, 1925’de kurulan Pehlevi hanedanıyla beraber ulus devlet oluşumu kendini göstermiş, devleti oluşturan hakim unsur Farslar olmamasına rağmen, kurulan siyasi yapıyla beraber diğer etnik unsurlar üzerinde baskı artmış ve devletin asli unsuru olarak Farslar öne çıkmıştır.

Farklı bir halk, coğrafi alan ve kültürel topluluğa yönelik bağlılık duygusu “etnisite” olarak tanımlanmaktadır. Etnisite, hem kültürel hem de ırksal anlamlar içermesi sebebiyle komplekstir. Etnik toplulukların üyeleri genellikle atalarının ortak olduklarını düşünürler ve böylece bu topluluklar kan bağı ile bağlı büyük akrabalık toplulukları olarak ifade edilir. Etnisite, yaygın biçimde derin ve duygusal işlese de bir kültürel kimlik olarak anlaşılmaktadır. Etnisite, kültürel değerleri, gelenekleri, ananeleri ve bunların uygulamalarını kapsamakla birlikte topluluğun kökenlerine ve geçmişlerine bakarak bir topluluğa ortak kimlik ve farklılık duygusu kazandırır. Bazı düşünürler ulusları etnik grupların geniş hali olarak görürken, bazıları ise bir kişinin bir etnik topluluğa katılamaması anlamında etnik toplulukların ötekileştirici olduklarını, bunun aksine ulusların daha toparlayıcı ve siyasi olarak da tanımlanmış olduklarını ifade eder.¹⁴ Ulustan farklı olarak etnisite, doğuştan gelen özellikleri ifade ederken aynı zamanda doğup büyüdüğü çevrenin özelliklerini de ifade eder. Aynı zamanda birey bu çevrede hayatın gerçeklerini yorumlar ve kendisinden beklenen

¹¹Yanık, 2013: 227.

¹²Yanık, 2013: 228-229.

¹³<http://www.tuicakademi.org/etnisite-ethnicity/> (erişim tarihi: 07. 06. 2017).

¹⁴Heywood, 2014: 228.

davranışları öğrenir, bu öğrenilen davranışlar ve kurallar bütünü etnisite olarak tanımlanır.¹⁵ Tahrandaki bir Azerbaycan Türkü, Farslarla Azerbaycan Türkleri arasındaki farkı şu şekilde anlatmıştır: “*Tabi ki, biz onlardan farklıyız. Onlar pilav yer biz ise sebze yeriz. Onlar şiir yazar biz ise şarkı söyleriz.*”¹⁶

E. Gellner’ e göre etnisite, topluluğu oluşturan kişilerin sınırlarının çoğu zaman çakıştığı, orta geçmişlerinin kullandıkları lisanın, kültürlerinin, ekonomik durumlarının ve siyasi geçmişlerinin aynı olduğu insanların genetik benzerliklerine ve yoğun hissiyata sahip oldukları durum olarak tanımlar. Birbirinin aynısı kültürlerin tanımladığı etnik topluluk, kendi varlığını sağladıktan sonra ileri bir noktada kendini tanımlamak isterse, etnisite politik bir hal alır ve milliyetçilik halini alır.¹⁷ İran’da varlıklarını sürdüren etnik gruplar ortak bir tarihi, kültürü ve siyasi geçmişi paylaşıyorken birbirlerinden genetik ve dil anlamında ayrılmaktadırlar. Bu bağlamda etnisite bazı ülkelerde aynı atadan gelmiş olmalarına rağmen mezhep farklılığı nedeniyle oluşuyorken, İran’da dil ve soy farklılığı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kişinin beraber yaşadığı sosyal topluluğun genel itibariyle kullandığı kültür öğelerinden farklı şekilde kendine ait kültürel semboller kullanmasıyla ortaya çıkan kimlik türünü etnik kimlik olarak tanımlanabilir. Etnik kimlik, sosyal toplulukta kültürel kaynaşmanın olmadığı takdirde ve kişinin kültürel varlığıyla topluluğun kültürel varlığı arasında uzaklık meydana geldiği anda bir sosyal tabaka yaratma unsurudur.¹⁸ 20. yüzyıl tarihçisi Vladimir Minorsky’nin “İran’ın geçmişinin temel özelliğinin Türklerle Farslar arasındaki sürekli çatışmalar” olduğunu belirterek “bu ikisinin hiçbir zaman tıpkı su ile yağ gibi birbirine karışmadığı” şeklinde benzetme yapması etnik kimlikler olgusunun İran’da eskiden beri var olduğunu kanıtlamaktadır.

Smith, bir topluluğu altı özellik üzerinden değerlendirme yaptıktan sonra ‘*etnik topluluk veya etnisite*’ kategorisine alır. Bunlar aynı zamanda etnisiteyi diğer gruplardan ayıran temel özelliklerdir:

- Topluluğun kendine attığı bir ismi olmalıdır.
- Topluluk, tek bir atadan türediklerine ve onları ait bir efsaneleri olmalıdır. Bu

bağlamda ortak ata inancı, genetik bağlardan daha önemlidir.

¹⁵Nişancı ve Işık, 2015: 221.

¹⁶Schaffer, 2008: 13.

¹⁷Gellner, 2012: 59.

¹⁸Marshall, 1999: 215.

- Topluluğun paylaştığı, kişileri aidiyet konumuyla ‘etnik’e’ bağlayan tarihsel, ortak bir hafızası olmalıdır. Sözlü kültür olarak masallar, deyimler, efsaneler, kulaktan kulağa bir kuşaktan öbürüne miras geçen söylenceler bu şekildedir.

- Topluluğun paylaştığı bir kültür olmalıdır. Ortak bir dil, din, kanun, örf ve adetler, kurumlar, kıyafetler, müzik, mimari tarz ve yeme içme alışkanlıkları bu yönde ifade edilebilir.

- Topluluk nerede yaşarsa yaşasın sınırları belirli olan bir torak parçasına kendini mutlak surette ait hissetmeleridir.

- Topluluğun dayanışma hissiyatı olmalı ve bu hissiyat içinde bir etnik topluluğa ait olarak hareket etmelidir. Dayanışma hissiyatı kendisini kültürel topluluklar kurma, ekonomik işbirlikleri kurma, topluluğu ifade edecek gazete-dergi çıkarma ve siyasi faaliyetlerde bulunma olarak karşımıza çıkabilir.¹⁹

Bu altı özelliğin hepsinin etnik topluluklarda olması şart değildir. Bununla beraber etnik topluluklar, çoğunlukla bu özelliklerden en az ikisi üzerinden buldukları toplumdan farklı olduklarını ifade ederler. Bu farklılıkların bilimsel bir yanının olup olmaması hiç önemli değildir, önemli olan bu topluluğun bu farklılıkları gerçekmiş gibi algılaması ve bunlar üzerinden aidiyet kurmasıdır.²⁰ Azerbaycan Türkleri, etnik toplulukların gelişimleri incelenirken birinci aşamada etnik topluluğun oluşumu ve saflaşması aşamasını geçerek aidiyet saflarının ortaya çıktığı, ikinci aşama olan topluluğun edimlerinin tanımlanması aşamasını da geçtiği ve üçüncü aşama olan etnik yapının oluşumu ve birlikte hareket etme duygusunun olduğu aşamaya gelmiş ve bu durum Azerbaycan Türklerini merkezi yönetime karşı bölgesel güç olarak ortaya çıkarmıştır.²¹

Aslen Arapça olan ‘*millet*’ kelimesi, bir dine veya mezhebe bağlı topluluk anlamına gelmektedir. Osmanlı Türkçesinde 20. yüzyılın başlarına kadar bu manada kullanılan kelime, 19. yüzyılın ortalarından itibaren de ‘*nation*’ kavramına karşılık olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1932 yılında Türkçe ‘*ulus*’²² kelimesi ‘*nation*’ kavramının karşılığı olarak yer almıştır. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072-1074 yıllarında kaleme alınan ‘*Divan-ı Lüğati’t-Türk*’ adlı kitabında ‘*millet*’ kelimesinin karşılığı olarak ‘*budun*’ kelimesi kullanılmıştır.²³

¹⁹Smith,2002: 47-57.

²⁰Smith,2002: 47-57.

²¹Yenisey, 2008: 39.

²²Ulus, Orhun Yazıtları'nda ulus olarak yer alır.

²³Gedikli,1994: 11.

Milliyetçilik fikri Fransız Devrimi'nin²⁴ meydana getirdiği fikirlerden doğmuştur.²⁵ Avrupa tarihindeki ilk milliyetçi hareketler, Napolyon'un işgali (1804-1815) altındaki Almanya'da görülür. Rus işgali altındaki Polonya'da kuvvetli bir milliyetçi fikri meydana gelmiştir. Yunanistan ise 1821'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmış ve bu durum Avrupa'nın milliyetçi çevrelerinden kuvvetli manada destek bulmuştur. Ardından Macarlar 1848'de Avusturya İmparatorluğu'na karşı ayaklanmış, daha sonra Çekler ve Sırlar, milliyetçilik fikrini Orta Avrupa ile tanıştırmışlardır.²⁶ 19. yüzyılın başlarında İran ve Rusya'nın Kafkasya da hâkimiyet mücadelesi 1828 yılında Türkmençay anlaşması²⁷ ile son bulmuş Aras Nehri iki devletin sınırı olmuştur.²⁸ Bu antlaşma Azerbaycan Türklerinin topraklarının ikiye bölünmesi ve iki farklı rejim altında yaşaması anlamına gelmiştir. Bu bölünmeyle birlikte, Azerbaycan Türkleri üç devletin arasında kalmış, bu durum Osmanlı, Rusya ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türkü entelektüeller arasında fikir alışverişi imkânını doğurmuştur. Bu etkileşim 19. yüzyıl'ın ikinci yarısında Müslüman, liberal ve milliyetçi olmak üzere üç farklı Azerbaycan Türk kimliği ortaya çıkarmıştır.²⁹

Milliyetçilik düşüncesinin³⁰ kökleri bazı yazarlara göre Kant ve Rousseau'ya kadar dayanırken 18. yüzyılın sonlarında Herder³¹ ve Fichte ile başlamaktadır. Ancak sosyal bilimin bir konusu olması ise 1920'lere denk gelmektedir. Bu dönemde Carleton Heyes'in, 1940'larda da Hans Kohn'un çalışmaları ile milliyetçilik kavramı akademik dünyaya girmiştir.³² 1960'lardan itibaren modernleşme sosyal bilimlerin birçok alanında kendisini hissettirmiştir. 1980'ler ise milliyetçilik kavramını tanımlayan ve analiz eden birçok uzman

²⁴Dünya tarihi 18. Yüzyılın ikinci yarısında tarihin akışını değiştirecek iki önemli olaya tanıklık etmiştir. Bunlardan birincisi Amerikan Devrimi, 'Yenidünya' da genişleme güçlenme ve bütünleşme sağlarken, ikincisi olan Fransız Devrimi ise 'Eskidünya' da 25 senelik kaos meydana getirmiştir. bk. Sander, 2003: 161.

Fransız Devrimi bir anda gelişi güzel olmuş bir şey değildir. Devrim, belirli bir gelişmelerin, problemlerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Devrim, sosyal, ekonomik ve fikir merkezli sorunların artık aşılabilir noktaya gelmesiyle olmuştur. bk. Armaoğlu, 1997: 33.

²⁵Napolyon Bonaparte Fransız Devriminin hürriyet fikrini bir meşale gibi kullanarak tüm Avrupa'yı dolaştırmış uyuyan halkı hükümdarlara karşı isyana teşvik etmiştir. Fakat daha sonra işgal ettiği ülkelerde bu fikirler kendisine karşı doğrulmuştur. bk. Armaoğlu, 1997: 66.

²⁶ <http://www.tuicakademi.org/milliyetcilik/> (erişim tarihi: 07.06.2017).

²⁷Aliyev, 2016: 324-331.

²⁸Yeşilot, 2008: 187-199.

²⁹Schaffer, 2008: 15.

³⁰Benedick Anderson'a göre ilk milliyetçilik hareketi, Latin Amerikalı seçkinlerin aynı dili konuştukları sömürgeci güçlere karşı ayaklanmaları olmuştur. bk. Calhoun, 2012: 126.

³¹Herder, "Allah milletleri ayrı ayrı yaratmıştır ve milletler kendileri için en iyi uygun siyasi düzene kendi devletlerini kurduğu zaman erişeceklerdir. Birçok milletten oluşan devletler yıkılmaya mahkûmdur." düşüncesi ile Avrupa' da her milletin kendi devletini kurması gerektiği düşüncesini ortaya koymuştur. bk. Kedourie, 1971: 51-52

³²Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Carleton B. Hayes ve Hans Kohn'un milliyetçilik ile ilgili akademik çalışmalarından başka akademik çalışma sayısı azdır. Bu yüzden Hayes ve Kohn milliyetçilik konusunda akademik çalışma yapmanın 'ikiz kurucuları' olarak adlandırılmıştır. Milliyetçilik fikrinin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da devletlerin sınırlarının milliyet ilkesine göre belirlendiği bir dönemde hemen bakışları üzerine çekmiştir. bk. Hobsbawm, 1993: 16-17.

tarafından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde John Armstrong, Benedick Anderson, Ernest Gellner, Hugh Seton-Watson, Walker Connor,³³ Hobsbawm, Anthony D. Smith gibi düşünürlerin kuramsal içerikli yapıtları yayımlanmıştır.³⁴

Hobsbawm'a göre;

- Hobsbawm 'milliyetçilik' terimini, Gellner'in tanımladığı şekilde, "esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilke" anlamında kullanır.

- "Milletlerin, insanları sınıflandırmak için doğal, tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir politik kader olduğu iddiası bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder: Bu bir gerçekliktir."³⁵ Yani, milliyetçilik milletlerden önce gelmektedir. Milliyetçilik, milletleri ve devletleri oluşturur ifadesi ise yanlıştır.

- Milli meseleler, politika, teknoloji ve toplumsal dönüşümün ortak noktasıdır. Milletler, yalnızca spesifik manada toprak esasına dayanan bir devletin fonksiyonu ya da bir devlet meydana getirme sevdası olarak değil, bunun yanında, teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması bağlamında vardır. Böylece, milletler ve anımsattığı kavramlar politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer koşullarla ihtiyaçlar çerçevesinde değerlendirilmelidir.

- Milletler, tepeden oluşturulmuş, ama aşağıdan tepeye bir bakışla, yani sıradan insanların milli olması zorunluluğu olmadığı gibi milliyetçiliği daha da az olan hipotezleri, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde değerlendirilmedikçe anlaşılabilen kavramlardır.³⁶

Hobsbawm, milliyetçiliğin, milliyetçilik hakkında fikir ortaya koyan veya politikalar üreten düşünürlerin yapıtlarından ziyade, toplumu oluşturan şahısların fikirlerinin incelenmesiyle kavranabileceğini ifade eder.³⁷ Hobsbawm, devlet ile milletin bir bütün olarak hareket etmesini zorunluluk olarak kabul eden bir siyasi ilke olarak tanımlanan bir milliyetçiliği ifade etmektedir.³⁸

Breuilly'e göre literatürde milliyetçilik düşünce, duygu ya da siyasi hareket olarak üç şekilde ele alınmıştır. Bu ifadelerin kuramlara yansımaları da farklı olmuştur. Birinci grup milliyetçiliği aydınların söylemlerine, yazdıklarına bakarak açıklarken, ikinci grup kültürün topluluk üzerinde gelişimine bakar ve bunların "milli bilinci" nasıl var ettiğini araştırır.

³³Smith, 2002: 10.

³⁴Özkırımlı, 1999: 10.

³⁵Hobsbawm, 1993: 15.

³⁶Hobsbawm, 1993: 15.

³⁷Hobsbawm, 1993: 19-22.

³⁸<http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/2180-erol-gungor-ve-milliyetcilik-kavrami> (erişim tarihi: 14.12.2017).

Sonuncu grubun ilgi odağı olduğu alan da siyaset sahnesidir. Milliyetçiliği bir hareket olarak ifade edenler, siyasi zıtlaşmaları ve iktidar kavgalarını inceler.³⁹

Smith'e göre bir etniğe bağlı bir kimliğin ortaya çıkma ihtimali, etnik kimliğin gücüne göre bu kimliğe bağlı milletin ortaya çıkma ihtimalinin de yüksek olacağını ifade eder. Bu manada milliyetçilik;

- Millet ve milli devletlerin meydana gelme ve kendini devam ettirebilme ettirme süreci,
- Bir millete aidiyet duygusu ile bağlı olma, milletin güvenliği ve rahatıyla ilgili hasret ve derin duyguya sahip olma,
- Millet ve rolüne ilişkin bir lisan ve kültürel semboller,
- Milletler ve milletin sahip olması gerektiği irade hakkında bir kültürel öğreti ile milli ideolojinin ve milli iradenin gerçekleştirilmesine dair çözümler ortaya koyan bir ideoloji,
- Milletin milli iradeyi gerçekleştirerek amaçlarına ulaşmak, bir toplumsal ve siyasal hareket olarak adlandırılabilir.⁴⁰

İnsanlık tarihinde Türk milliyetçiliğinin yükseldiği devirler mevcuttur. Türk milliyetçiliği yükseldiği devirlerde dahi hiçbir zaman diğer milletleri baskı altına almamış, istismara yeltenmemiş, fırsatçılara imkân vermemiş, Türk milliyetçiliği tarihin derinliklerinden yoğrula yoğrula millet unvanını almıştır. Bundan dolayıdır ki, karakteri sağlam, fatih bir milletin maneviyatı olması gerektiği gibi saygılı, '*insaniyet-sever*' bir millet olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹

Türklerde milliyetçilik ruhu 8. yüzyılda Orhun Kitabeleri'nde kendini gösterirken Avrupa milletlerinde bu uyanış Fransız Devrimi'yle beraber olmuştur.⁴² Avrupa'da ortaya çıkan bu milliyetçilik ideolojisi o dönemde varlığını sürdüren ve birçok millettten oluşan imparatorlukların korkulu rüyası olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl sonunda Yunan, Ermeni, Bulgar milliyetçilikleri kendilerine ciddi anlamda yer bulurken Türklüğe ilişkin halk arasında özellikler bulunsa da fikri manada Türk milliyetçiliğinden söz etmek mümkün değildi.⁴³ Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Fermanı ile azınlık grupların gün geçtikçe artan isyanlarına çözüm bulmaya çalışmıştır.⁴⁴ Osmanlılık ideolojisi bütün Osmanlı bakiyesinde yaşayan halkların eşitliğine ve birlikteliğine dayanan bir anlayış olup Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı aydınları tarafından geliştirilmeye ve benimsetilmeye çalışılmış,

³⁹Breuilly, 1993: 2.

⁴⁰Smith, 2002: 118-119.

⁴¹Kafesoğlu, 1970: 9-11.

⁴²http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/erdem_konur_orhun_yazitlari.pdf (erişim tarihi: 23.03.2018).

⁴³Kafesoğlu, 1970: 14.

⁴⁴Bayraktutan, 1996: 36.

Osmanlı vatani ve Osmanlı hanedanına bağıllık esas alan bir fikir üzerine kurulu bir sistem oluşturmaya da çalışmışlardır. Osmanlılık; imparatorluğu kurtarma amacıyla bir siyasi tavır olarak benimsenmiştir ve bu düşünceyi Genç Osmanlılar bir ideoloji çerçevesinden geliştirmişlerdir.⁴⁵ Ancak Osmanlılık ideolojik olarak sürdürülebilir bir politika olmamıştır. II. Abdülhamit ile Osmanlı devleti İslamcılık ideolojisine yönünü çevirmiştir. Böylece hilafet önemli bir konuma getirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶ Tüm çabalara rağmen; hem Osmanlılık⁴⁷ hem de İslamcılık ideolojileri istenen şekilde sonuçlanmamıştır. Sonunda, Türkçülük akımı kendini göstermiş, Türk düşünürleri için milliyetçilik akımı devletin kurtuluşu olarak görülmüştür.⁴⁸ Türk milliyetçiliğinin kurucularından kabul edilen Ziya Gökalp, millet fikrinin en son Türklere geldiğini söylemiştir. Bunun sebebini ise Osmanlı Devleti'nin kurucusunun Türkler olduğunu belirterek açıklamıştır.⁴⁹

Osmanlı aydınları yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için çareler ararken Türk milliyetçiliği düşüncesi ile tanışmışlardır. Milliyetçiliğe yönelişte ana amaç devleti ayakta tutabilmek olmuştur.⁵⁰ Aydınlar yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabilmek için çareler ararken milliyetçilik düşüncesi ile tanışmışlardır. Milliyetçiliğe yönelişte ana amaç devleti ayakta tutabilmek olmuştur. Nevzat Kösoğlu Türk milliyetçiliğinin varoluşundan beri taşıdığı iki özellikten söz etmektedir. Birincisi; Avrupa'da milliyetçi ideolojiyle aynı zamanda ortaya çıkan ırkçı tavırların, Osmanlı'da Türk kültürü ve İslami alışkanlıklar çerçevesinde birden kabul görmeyişidir. İkincisi ise; Turancılık duygu ve düşüncesinin, varoluştan beri Türk milliyetçiliği içerisinde bir ülkü olarak benimsenmesidir.⁵¹ Ziya Gökalp'in şu dizeleri tüm bu düşünceleri anlatmaktadır:

*"Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan."*⁵²

Gökalp'e göre, milliyetçiliği tanımlarken kültür ön plana çıkmaktadır. Gökalp'e göre Türkçülük, *"Türk milletini yükseltmek"* demektir. Gökalp millet hakkında görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

- Irkçılık fikrini savunanlara Türkçülere göre millet, ırk anlamına gelmektedir. Irk sözcüğü, gerçekte zooloji bilimine ait bir terim olup, hayvan türünün anatomik özellikleri açısından bir takım tiplere ayrılır,

⁴⁵Karal, 2011: 308-309.

⁴⁶Kushner, 2009: 15-37.

⁴⁷Demir, 2011: 344.

⁴⁸Kösoğlu, 2008: 221.

⁴⁹Kösoğlu, 2008: 221.

⁵⁰Kösoğlu, 2008: 209.

⁵¹Kösoğlu, 2008: 224.

⁵²Gökalp, 2002: 24-29.

- Millet ile kavmi karıştıranlar kavmi Türkçülerdir. Kavim, aynı ana ve babadan gelen, kan bağıyla birbirlerine bağlı insan topluluğuna denmektedir.
- Aynı ülkenin çatısı altından yaşayan halkların bütününe millet diyenler ise coğrafi Türkçülerdir. Örneğin, coğrafi milletçilere göre tek bir İran milleti, İsviçre milleti, Belçika milleti vardır. Oysaki İran'da Fars ve Türk olmak üzere iki millet, İsviçre'de Alman, Fransız ve İtalyanlar olmak üzere üç millet, Belçika'da ise İtalyanlarla, aslen Fransız Valonlar ile aslen Cermen olan Flamanlar olmak üzere üç millet vardır.
- Millet, Osmanlıcılara göre, Osmanlı imparatorluğu bakiyesi olan vatandaşları kabul eder. Oysaki imparatorluk çatısı altında bulunan insanları tek bir milletten saymak çok büyük bir hatadır. Çünkü imparatorluk çatısı altında yaşayan her bir milletin farklı farklı kültürleri vardır.
- Bütün Müslümanların toplamı İslam birliği taraftarlarına göre millet olarak tanımlanır. Hâlbuki aynı dine mensup bulunan insanların tamamına ümmet adı verilmektedir. O zaman Müslümanların tamamı da bir ümmettir. Sadece dilde ve kültürde ortak payda da buluşabilen millet ise bundan farklı bir tanımdır.
- Herhangi bir kişi kendisini herhangi bir topluma ait hissedebilir bu anlayış bireyci millet anlayışıdır. Kişi kendisini herhangi bir topluma ait hissetmekte özgür olduğunu düşünebilir. Fakat birey kendisini hiçbir şeye bağlı kalmaksızın serbest bir şekilde tanımlayamaz. Çünkü insan ruh, duygu ve düşünceler çerçevesinde hareket etmektedir.⁵³

Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi 20. yüzyılın önemli aydınları Türk milliyetçiliğinin teorik çerçevesini oluşturmuştur. Mustafa Kemal büyük bir siyasi gerçeklik ve deha ile Türk milliyetçiliğini Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi yapmıştır.⁵⁴ Ancak Mustafa Kemal'in zamansız vefatı ve akabinde gelenlerin Atatürk'ün geleceğe bakışını anlayamaması nedeni ile milliyetçi devlet projesi yarıda kalmıştır. Milliyetçi devlet projesi İnönü döneminde içi boş bir bürokratik milliyetçiliğe yerini bırakmıştır. Türk milliyetçiliğinin en önemli eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1980'lerden itibaren varlığı sorgulanmaya ve milliyetçilik kavramlarının gerçek anlamlarından uzaklaştırma çalışmaları hız kazanmıştır.⁵⁵

Türk milliyetçiliğinin ideolojik çerçevesinin oluşmasında Ziya Gökalp, Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmet gibi Osmanlı, Rusya ve Kuzey ve Güney Azerbaycan içerisinde doğmuş olan kişilerin katkıları son derece büyüktür. Farklı bölgelerde doğan aydınların fikirlerinin yeşerdiği yer Osmanlı olmuş ve bu fikirler bölgeyi de

⁵³Gökalp, 2002: 18-21.

⁵⁴Özdağ, 2016: 10.

⁵⁵Özdağ, 2016: 11-14.

etkisi altına almıştır. Ağaoğlu Ahmet İran'daki milliyetçilik hareketlerinin organize edilmesinde önemli roller üstlenmiştir.⁵⁶

İran içerisinde yaşayan milletlerin içerisinde pek çok yönden en başta gelen Türkler, sahip olduğu kimliklerinin dışlanması sonucu kendilerini korumak için siyasi alanda Adem-i Merkezîyetçi bir İran'ı savunmuşlardır. Güney Azerbaycan'daki Türk milliyetçiliği, Adem-i Merkezîyetçi siyaseti hem demokrasinin hem de Türk kimliğinin güvencesi olarak görmüşler ve ona göre hareket etmişlerdir. Bu bağlamda Azerbaycan Türkleri, 20. yüzyılın başlarından itibaren bazı zaman diliminde etkili olmuş hatta devlet kurabilecek siyasi ve toplumsal hareketi sağlayabilmiştir, bazı zaman dilimlerinde ise adeta kor olan ateş kül ile kaplanmış ve yok denecek kadar zayıflamıştır. 1979 İslam Devrimi'ne kadar Adem-i Merkezîyetçi siyaseti savunan Türk milliyetçileri devrim de son derece etkin rol almışlardır. Devrime giden yoldaki gösterilerde atılan bazı sloganlar “*Haray haray men Türkem*” ve Türk dilinin resmi dil olması talebine bakıldığında, isyanın ve devrimi gerçekleştiren kitlenin milliyetçi bir tarafının da olduğunu görmek zor değildir.⁵⁷

Güney Azerbaycan da Türk kimliğinin yeniden canlanması ve milli şuurun tekrar filiz vermesiyle beraber, Fars milliyetçileri Türklere yönelik asimilasyon ve baskısını arttırmış bunu da “*Azeri dil teorisi*” şeklinde bir teori ile süslemişlerdir. Azeri dil teorisi, aslında bin yıllık Türk hâkimiyetinin sona ermesinden sonra hemen başlamış ve bugüne kadar devam etmiş ve bugün iktidarın verdiği güç ve basın yayın organları yardımıyla, Türkleri İranlaştırmanın bir aracı olarak kullanılmaktadır. Farsların bu teorisine karşı Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler ise bir öze dönüş göstergesi olarak veya kendi öz kimliklerini vurgulamak için “*Ben Türküm, Azeri yok*” şeklinde söylemlerde bulunarak ‘*Azeri*’ ifadesini kabul etmemektedirler.⁵⁸

Çalışmanın kapsamında, konunun daha iyi kavranması açısından, İran'ın jeopolitik konumu ve önemi incelenmiştir. Türklerin İran coğrafyasına gelişi tarihsel süreçte ele alınmıştır. Bu bağlamda, İran'daki Türk varlığının yüzyıllar öncesine dayandığını ve Fars ile Türk milletlerinin bu çok uzun süreçte her alanda karşılıklı kaynaşma ve etkileşim içinde olduğunu da söylemek mümkündür. Türkler, bugün İran'ın geldiği konuma çok önemli katkılarda bulunmuştur. Ülke coğrafyası, yaklaşık 1000 yıl Türk hükümlanlığına sahne olmuştur. İran'da Fars hâkimiyeti, 1925 yılında son Türk idaresi olan Kaçarlar

⁵⁶[https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&SyZ=352475&/XX.-Y%C3%BCzy%C4%B1%C4%B1n-E%C5%9Fi%C4%9Finde-D%C3%B6rt-T%C3%BCrk-Ayd%C4%B1n%C4%B1:-Gasp%C4%B1ral%C4%B1-%C4%B0smaıl,-H%C3%BCseyinzade-Ali,-Ak%C3%A7urao%C4%9Flu-Yusuf,-A%C4%9Fao%C4%9Flu-Ahmet-/-Prof.-Dr.-Bilge-Ercilasun- \(erişim tarihi: 10.05.2018\).](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&SyZ=352475&/XX.-Y%C3%BCzy%C4%B1%C4%B1n-E%C5%9Fi%C4%9Finde-D%C3%B6rt-T%C3%BCrk-Ayd%C4%B1n%C4%B1:-Gasp%C4%B1ral%C4%B1-%C4%B0smaıl,-H%C3%BCseyinzade-Ali,-Ak%C3%A7urao%C4%9Flu-Yusuf,-A%C4%9Fao%C4%9Flu-Ahmet-/-Prof.-Dr.-Bilge-Ercilasun- (erişim tarihi: 10.05.2018).)

⁵⁷<http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-milli-demokratik-hareketi-yol-ayri/450856> (erişim tarihi: 07.06. 2017).

⁵⁸Ramazani, 2015: 38.

Hanedanlığı'nın Pehleviler tarafından devrilmesi ile başlamış, ardından 1979 İslam Devrimi ile bugüne kadar devam etmiştir.

İran'da hükümlanlığın Fars etnik topluluğunun hakimiyeti altına girmesiyle birlikte, İran'ı Fars etnik topluluğundan ibaret bir devlet yapma politikaları da başlamıştır. Öncelikle siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlar da bu politikalar uygulamaya konulmuş daha sonra Fars politikaları devletin her kademesinde toplumun bütün sathında uygulamaya geçirilmiş; bu şekilde etnik olarak çok çeşitli bir toplum olan İran'daki toplumsal yapı, İranlılık kimliği içinde eritilerek tek bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Toplumun bütün etnik gruplarına uygulanan asimilasyon politikalarından en çok etkilenenler Türkler olmuştur. Bu bağlamda, gerek 1900 ile 1946 arası süreçte ortaya çıkan üç bağımsızlık hareketini gerekse de 1990'li yılların başında tekrar hız kazanan milli kimlik arayışını, asimilasyon içerikli İran devlet politikasının bir sonucu olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Çalışmada incelenen bağımsızlık hareketleri, bugün Güney Azerbaycan da yaşamakta olan milli kimlik arayışlarının sebeplerini, gelişimini ve muhtemel sonuçlarını daha iyi anlamak bakımından son derece önemlidir. Bu sebeple 1900-1946 arasında meydana gelmiş olan milliyetçi unsurlar barındıran üç hareket; hareketlerin oluşumunda sebep olan konjonktürel durum, güç odaklarının politikaları ve ülke rejimi gibi hususları da içerecek şekilde, sebep sonuç ilişkisi içinde çalışmada incelenmiştir.

İran'daki Türk milliyetçiliği hareketlerinin özelde İran'ı değil Türkiye'yi, Azerbaycan'ı ve genelde Ortadoğu'yu, Kafkasya'yı ve Orta Asya'yı da etkilemesi kaçınılmazdır.

Ulus, bir kişinin ya da topluluğun aidiyet duygusu ile bağlandığı, ortak bir dilin, tarihin, kültürün ve geleneklerin yaşandığı insan topluluğudur. Millet, araştırmacılar tarafından aynı dine mensup kişileri veya toplulukları tanımlamakta kullanılsa da günümüz literatüründe aynı ulusa mensup kişileri tanımlamakta kullanılmaktadır.⁵⁹ Bu çalışmada bu anlamda kullanılmıştır. Etnisite veya etnik topluluk ise birbirine kan bağı ile bağlı aynı atadan gelen kişileri ve toplulukları tanımlamaktadır.⁶⁰ Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren Türkler ulus- millet-etnisite kavramlarına göre incelenmiştir.

Bu çalışma, İran'da varlığını sürdüren Türk etnik topluluğunun kendi bağımsızlıklarını kazanma eğiliminde milliyetçilik hareketlerinde bulunmakta mıdır? Eğer milliyetçilik hareketleri var ise İran siyasi hayatına etkisi nedir? İran'daki Türk milliyetçiliği hareketlerinin

⁵⁹ <https://www.turkishnews.com/tr/content/2013/02/06/milletten-ulusa-ulustan-ummete/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁶⁰ Nişancı ve Işık, 2015: 221.

başarıya ulaşamamasının sebepleri nelerdir ve Şii merkezli siyasi yapının etkisi var mıdır? sorularına cevap aramış ve bir takım sonuçlara ulaşmıştır.

İran'daki Türk etnik topluluğunun çok güçlü Türk milliyetçiliği hareketleri sergilediğini ancak İslami rejimin baskısı, Türk etnisitesini temsil edebilecek tek güçlü bir lider çıkarılamamış olması ve İran'daki diğer etnik topluluklarla bin yıldan daha fazla süredir beraber yaşamamanın sonucu olarak Türk etnisitelerinin arasında ortak kimlik bilincinin henüz aynı potada erimemesi nedeniyle bağımsızlığa ulaşamadığı bu çalışmada iddia edilmiştir. Bu iddialar ulus-millet-etnisite kavramlarının oluşturduğu bir çerçevede tartışılmıştır. Milliyetçi hareketlerin tarihsel geçmişine, İran'daki Türk varlığının nüfusuna ve bu nüfusun İran nüfusuna oranına, İran coğrafyasındaki konumuna, İran siyasetinde yer olan Türk milliyetçisi siyasi partilerin ve milliyetçilik hareketleri sergileyen STK'ların davranışları incelenmiştir.

Çalışmada 1979 İslam Devrimi sonrası milliyetçilik hareketleri tetkik edilmiştir. Eğer bir milliyetçilik hareketi var ise hedefi bağımsızlık olmalıdır. Bundan dolayı milliyetçilik hareketi mevcut rejime karşı, geçmişten kazanılan deneyimlerin uygulanmasıyla mümkün olacaktır. O sebeptendir ki 1979 İslam Devrimi sınır olarak alınmıştır.

Çalışma, yukarıda belirtilen çerçevede iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölüm'de, İran'ın coğrafi, demografik, etnik, tarihi, siyasi yapısına ilişkin bilgiler verilmiştir. İran'da yaşayan Türklerin bugünkü İran topraklarına gelişi ve bu coğrafyadaki Türk varlığı incelenmiş, Azerbaycan adının ortaya çıkış süreci, bölgede yaşayan Türk topluluklarının tarihsel anlamda etnik yapıları ve Türklerin ülke genelinde hangi bölgelerde dağılım gösterdiği, Türk nüfusunun yoğunluk arz ettiği bölgelerin coğrafi büyüklüğü ve İran'daki Türk demografik yapısı gibi hususlarda yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bilgilere yer verilmiştir.

İkinci Bölüm, İran'da Türk milliyetçiliği başlığı altında incelenmiştir. Bu bölüm'de, Güney Azerbaycan Türklerinin 1900'lü yılların başından günümüze kadar vermiş olduğu ve halen devam etmekte olan milli içerikli hak arayışı ile bağımsızlık mücadeleleri ve milliyetçilik hareketleri değerlendirilmiştir. Bu milliyetçilik hareketleri ortaya çıkarken, ülke yönetimine hâkim olan iktidarların devlet politikaları ve Türk etnik yapısına bakış açıları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, 1925-1979 yılları arasında Pehlevi rejimi, 1979'dan günümüze gelen süreçte İslam Devrimi incelenmiştir. 1979 İslam Devriminden günümüze Güney Azerbaycan Türklerinin milliyetçilik hareketleri incelenirken hem konuya ışık tutması açısından hem de hareketin köklerinin ne kadar derine indiğini öğrenme ve anlama bakımından İslam Devrimi'nden önce meydana gelen bağımsızlık mücadeleleri de ayrıntılı biçimde incelenmiştir. 1979 İslam Devrimi öncesi bağımsızlık hareketleri, "1905-1911 İran

Devrimi”, “1920 Şeyh Muhammed Hiyabani Hareketi” ve “Azadistan Devleti”, “1945-1946 Seyid Cafer Pişeveri” ve “Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” şeklinde üç ayrı başlık altında incelenmiştir. 1979 İslam devrimi ve sonrası bağımsızlık hareketleri, “1979 İran İslam devrimi Ayetullah Şeriatmedari”, “Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi (GAMOH)” ve Mahmut Ali Çöhreganlı’nın şahsı başta olmak üzere Güney Azerbaycan Türklerinin hakları savunmak için kurmuş olduğu sivil toplum kuruluşları, “2000 Babek Kalesi”, “2006 Mayıs- Haziran olayları karikatür krizi”, “2009 Traxtor Futbol Takımı” olayları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Değerlendirmeye objektiflik ve doğruluk kazandırması bakımından her dönem, içinde bulunduğu konjonktüre uygun olarak, bölgesel güçlerin izlediği politikalar ve belli başlı olayları kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN JEOPOLİTİK KONUMU VE İRAN'DA TÜRKLERİN ETNİK VARLIĞI

1.1. İran'ın Jeopolitik Konumu ve Önemi

İran, kuzeyinde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahcivan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve bu körfezde yer alan on iki adaya sahip olup, batısında Türkiye ve Irak ile çevrilmiş, konum olarak 25°-39° kuzey enlemleri ile 44°-63°39' doğu boylamları arasında yer alan bir Ortadoğu ülkesidir.⁶¹ Yaklaşık olarak, Türkiye'nin iki katı kadar bir coğrafyada kurulan İran 1.648.000 km²'lik yüzölçümü ile dünyanın 18. büyük ülkesidir.⁶² İran'ın toplam sınır uzunluğu 6105 km olup; Türkmenistan ile 1205 km, Irak ile 1609 km, Afganistan ile 945 km, Türkiye ile 560 km, Azerbaycan ile 759 km, Ermenistan ile 48 km, Pakistan ile 978 km uzaklığındadır. Hazar Denizi'ndeki sahil uzunluğu ise 740 km'dir.⁶³ Bir Ortadoğu ülkesi olan İran; binlerce yıllık kadim devlet geleneğine, zengin bir kültüre, geniş bir coğrafyaya ve bu coğrafya üzerinde pek çok etnik unsura sahip bir ülkedir. Persler, bugünkü İran devlet coğrafyası üzerinde ilk büyük medeniyeti kurmuşlardır. “İran” kelime olarak, “Aryanların Ülkesi” manasına gelmektedir.⁶⁴ Önemli ölçüde Türk kökenli toplulukların yaşadığı İran'ın Türkiye ile 560 km sınırı bulunmaktadır. Türkler, bin yılı aşkın süredir İran coğrafyasında yaşamaktadır. Buna rağmen Fars etkisi her dönemde belirleyici konumda olmuş, zaman içerisinde değişen koşullara ve yönetim biçimlerine rağmen İran'da Fars etkisi günümüze kadar etkin bir şekilde gelmeyi başarmıştır.⁶⁵

Devlet, jeopolitik kavramı çerçevesinde değerlendirilmek istenirse, devletin coğrafyası, nüfusu, demografik ve ekonomik yapısı ele alınarak bir sonuç ortaya konmalıdır. İran devletinin jeopolitik önemini incelerken, İran'ın coğrafyası, nüfusu, demografik ve ekonomik yapısını dikkate alınmakta ve İran'ın jeopolitik değerini oluştururken İslam dünyası içerisindeki konumuna, Ortadoğu'daki varlığına ve sınırları içerisindeki birçok etnik topluluğu sahip olmasına bakılarak değerlendirilmelidir.⁶⁶ İran, jeopolitik olarak tarihi ipek yolu üzerinde bulunması, önemli ulaştırma ve petrol yollarını kontrol etmesi, önemli doğal

⁶¹Çankara, 2004: 29.

⁶²<http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254355> (erişim tarihi: 12.10.2017).

⁶³<http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254355> (erişim tarihi: 12.10.2017).

⁶⁴<http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/200929> (erişim tarihi: 12.10.2017).

⁶⁵<http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254355> (erişim tarihi: 12.10.2017).

⁶⁶Birsel, 2013: 19

gaz ve petrol rezervlerine sahip olması bakımından İran, dünya politikasında ve askeri stratejisinde son derece önemli rol oynamaktadır.⁶⁷

İran'ın *Safevi Devleti*'yle birlikte İslam'ın Şii yorumunu benimsemesi İslam Dünyası içerisinde İran'ı farklı bir konumda tutmuştur. 1979 İslam Devrimi'yle İran Devleti'nin iç ve dış politikasına da Şii inancı yön vermektedir. Bölgedeki tek Şii devlet olan İran, diğer devletlerde azınlık olarak yaşayan Şiiileri kullanarak yayılcı bir politika izlemektedir. Bundan dolayı, Şii inancı İran Devleti'nin bölgedeki etkisini arttırmıştır. Batı ile devamlı karşı karşıya gelerek bir mücadele içerisinde olan İran, bu mücadeleden İslam dünyasının kahramanlığına da soyunmaktadır. Fakat hem Ortadoğu'nun grift yapısı hem de mezhepsel farklılıklar bunu engellemektedir.⁶⁸

İran'ın jeopolitik önemine etki eden bir başka faktör ise coğrafi konumdur. Orta Asya-Türkiye-Avrupa enerji koridorunun tam ortasında yer alması ve hem kendi rezervlerinin hem de Orta Asya'dan elde edilen enerjinin Hürmüz boğazı aracılığıyla Dünya'ya taşınması projeleri İran'ın jeopolitik önemini ortaya koymaktadır. İran, hem Doğu ile Avrupa arasında köprü görevi görmekte hem de Orta Asya ve Kafkaslar'daki devletlerin deniz yolu ulaşımına açılan kapısı konumundadır. Bu durum İran'ın Jeopolitik önemini artırmaktadır.⁶⁹

İran, Hazar Denizi ve Basra Körfezi'ndeki enerji yatakları bakımından önemli miktarda rezervlere sahiptir. İran, mevcut petrol rezervlerinin yüzde 12,9'una,⁷⁰ doğalgaz rezervlerinin ise yüzde 18'ine sahiptir. Enerji ihtiyacı anlamında kendi kendine yetemeyen, petrol ve doğalgaza bağımlı olan Batılı devletler, önemli miktarda rezervleri bulunan İran'ı stratejik bir devlet olarak görmektedir. Bu rezervler İran'ın birçok uluslararası baskıyı kırmasını sağlamış, olası bir petrol ve doğalgazı kesme tehdidi büyük bir krizin doğmasına sebep olacağı için uluslararası alanda İran'ın stratejik önemini artırmıştır.⁷¹

1.1.1. İran'ın Demografik ve Etnik Yapısı

İran İslam Cumhuriyeti, idari olarak 31 ostanlığa⁷² ve 241 vilayete ayrılmaktadır.⁷³ İran İslam Cumhuriyeti'nin başkenti Tahran, başkent haricindeki önemli şehirleri ise Tebriz, İsfahan, Şiraz, Urumiye, Meshed ve Erdebil'dir.⁷⁴ İran'ın nüfusu 2011'de yapılan nüfus sayımlarına göre 79.926.270 olup, nüfusun yüzde elli ikisi 30 yaşın üstündedir. İran

⁶⁷<http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.WwiNBKtWpSk> (erişim tarihi: 12.10.2017).

⁶⁸Eroğlu, 2016: 19-20.

⁶⁹Yeğin, 2016: 9.

⁷⁰http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (erişim tarihi: 12.10.2017).

⁷¹Yeğin, 2016: 10.

⁷²Farsça ostan eyalet anlamına gelmektedir.

⁷³bk. ek- 4.

⁷⁴www.irankulturevi.com (erişim tarihi: 12.10.2017).

nüfusunun yüzde 49'unu kadınlar, yüzde 51'ini ise erkekler oluşturmaktadır.⁷⁵ Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun (UNFPA) İran istatistikî verilerine göre İran'da genel nüfusun yüzde 51'i Fars, yüzde 26'sı Türk, yüzde 8'i Gilani ve Mazendarani, yüzde 7'si Kürt, yüzde 3'ü Arap, yüzde 2'si Beluç, yüzde 2'si Lur ve yüzde 1'i diğer etnik topluluklar tarafından oluşmaktadır.⁷⁶ İran'da faaliyet gösteren Türk aktivistlerin, sahada kendi çalışmalarlarıyla elde ettiği yaklaşık rakamlara göre; İran'da yaşayan Türk topluluğu İran'ın kuzeybatısı, merkezi, güneyi ve kuzeydoğusunda, 35-40 milyonluk bir nüfusla sahip olacak şekilde yaşamaktadırlar. Bu yaklaşık değeri doğrulama bakımından resmi sayılabilecek bir açıklama, İran eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'den gelmiştir. Salihi, 18 Ocak 2014 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyarette, Türk basınına İran Türklerinin nüfusuyla ilgili yaptığı açıklamada "*İran nüfusunun yüzde kırkı Türk'tür ve bu rakam iki ülkenin ilişkilerini pekiştirmekte iyi bir potansiyele sahip etkindir*" şeklinde beyanda bulunmuştur.⁷⁷ İran Türklerinin nüfus dağılımıyla alakalı çeşitli uluslararası kuruluşlar, çeşitli rakamlar açıklamışlardır.⁷⁸

İran dinsel, ırksal, etnik ve millet olarak dünyanın en karışık bölgelerindedir. Altıdan fazla dine bağlı topluluk ve onlarca mezhep, beşin üzerinde ırk mensubu ve doksandan fazla dili konuşan etnik grupların barındığı İran'da, bütün siyasi, sosyal, dini ve kültürel haklardan yararlanma imkânına sahip tek millet Farslardır. Halkın yüzde 92'si Şii Müslüman, 7'si Sünni Müslüman, yüzde 1'i diğer din mensuplarından oluşmaktadır. Diğer dinlere mensup gruplar; Hıristiyan Araplar ve Ermeniler ile Zerdüş, Sih-Hindu, Musevi ve Yezidi topluluklardır. İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi dini İslam'ın on iki İmamlı Caferî mezhebi şeklindedir. Şiilik

⁷⁵<http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/254355> (erişim tarihi:12.10.2017).

⁷⁶<http://iran.unfpa.org/Country%20Profile.asp> (erişim tarihi:12.10.2017).

⁷⁷İran'da varlığını sürdüren Türklerin nüfusu ile alakalı farklı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi İran Devleti'nin şeffaf bir şekilde etnik kimliklerin araştırılmasına izin vermemesidir. Bundan dolayı araştırmacılar da net bir şekilde İran'da Türk nüfusunun sayısını öğrenememekte sadece yaklaşık değerler vermektedirler. Biz burada konuya objektif yaklaşmak adına erişebildiğimiz, uluslararası alanda geçerliliği olan değerleri okuyucu ile paylaşıyoruz. İranda Türk Nüfusu:

Türk Aktivistlere göre 35-40 milyon. bk. <http://tebaren.org/?p=732> (erişim tarihi:23.10.2017).

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na göre 20 milyon. bk. <https://goo.gl/w7I5Uq> (erişim tarihi:23.10.2017).

İran eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihi'ye göre 32 milyon. bk. <http://tebaren.org/?p=732> (erişim tarihi:23.10.2017).

Encyclopædia Iranica'ya göre 16 milyon. bk. <https://goo.gl/wK2uc6> (erişim tarihi:23.10.2017).

Encyclopædia Britannica'ya göre 16 milyon. bk. <https://goo.gl/pGei0v> (erişim tarihi:23.10.2017).

Ethnologue'ya göre 18.7 milyon. bk. <https://goo.gl/8cWAKM> (erişim tarihi:23.10.2017).

Uluslararası Azınlık Hakları Gurubu'na göre 16 milyon. bk. <https://goo.gl/W14IGP> (erişim tarihi:23.10.2017).

New America Foundation'a göre yüzde 21.6. bk. <https://goo.gl/la0puV> (erişim tarihi:23.10.2017).

CIA World Factbook'a göre 16 milyon. bk. <https://goo.gl/ouzG6X> (erişim tarihi:23.10.2017).

Looklex Encyclopædia'ya göre ise 12 milyon. bk. <http://looklex.com/e.o/iran.peoples.htm> (erişim tarihi:23.10.2017).

⁷⁸<http://tebaren.org/?p=732> (erişim tarihi:23.10.2017).

haricinde diğer dini toplulukların, devlet düzeyinde temsili yasaktır. Bu yasağa Azeri Kızılbaş-Bektaşî Şiiliği de dâhildir.⁷⁹

İran'daki etnik topluluklar, yaşadıkları yerdeki nüfuslara göre bölge ve eyaletlere ayrılmıştır. En büyük bölgeler Farsistan, Azerbaycan ve Belucistan olup; diğer bölgeler Gilan ve Mazenderan, Arabistan, Türkmen, Kürt, Lek ve Lor bölgeleridir. Bu bölgeler ise çok sayıda eyaletlere ayrılmıştır.⁸⁰

Çok etnikli bir devlet olan İran'da, yönetimde söz sahibi olan topluluk Farslardır. Pan-İranizm ismi altında ortaya çıkan Fars milliyetçiliği, devlet içerisindeki etnik yapının içinde bulunduğu hassasiyeti gidermek için etkin bir iç politika aracı olarak kullanılmaktadır.⁸¹ Pan-İranizm ideolojisi; İran da yaşayan etnik toplulukların farklılığını kabul etmeyen, hepsinin Ari ırkın bir parçası olduğunu ve bu toprakların gerçek sahibinin Farslar olduğunu iddia etmektedir. Önce Batı karşıtı bir tavırla ortaya çıkan Fars milliyetçiliği, gün geçtikçe baskıcı bir hal almış ve İran'da varlığını sürdüren ama Fars olmayan etnik toplulukları Farslaştırmayı ana hedef olarak görmeye başlamıştır.⁸² İran eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin, İran toplumuna milli kimliğe dönüş çağrısı yapması bu tavrın devlet yönetimine etkili bir şekilde yansıdığını göstermektedir. Hatemi'ye göre; İslam çok önemli bir faktördür, İslam ve İranlılık İran milli kimliğini oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran; Fars, Türk, Şii, Sünni gibi etnik dilsel ve dinsel farklılıkların oluşturduğu bir ülke olsa da, İranlılık bütün bu farklılıkların üstünde olan bir tanımlamadır.⁸³

İran idari yapısının; Azerbaycan, sözde Kürdistan, Türkmenistan, Belucistan ve Acemistan gibi bölgelere ve eyaletlere ayrılması, bu bölgelerde yaşayan toplulukların kendi bölgelerinin yerli ve milli kültürünü geleceğe taşımasına imkân sağlamıştır. Bu durum, söz konusu toplulukların gelecekte bağımsız bir devlet olma hayalini gerçekleştirmek için siyasi hamlelerini teşvik etmiş ve devletin (İran'ın) üniter yapısını koruması zorlaşmıştır.⁸⁴

1.1.2. İran'ın Tarihi ve Siyasi Yapısı

Antik çağlara dayanan uzun bir geçmişi ile İran, köklü bir tarihe ve kültüre sahiptir. İran tarihi; M.Ö. 1000 yılında Medler'in bugünkü İran'ın kuzeyine yerleşmesi ve Med Krallığı'nın kurulması ile başlamıştır. Medlerden sonra Akameniş Devleti, M.Ö. 559 – 330 yılları arasında bu coğrafyada hüküm sürmüştür.⁸⁵ Antik Yunan'da, bu bölge '*Persia*' olarak

⁷⁹<https://global.britannica.com/place/Iran/Religion> (erişim tarihi:23.10.2017).

⁸⁰<http://tebaren.org/?p=732> (erişim tarihi:23.10.2017).

⁸¹Çankara, 2004: 32.

⁸²Bayır, 1999: 104.

⁸³Bayır, 2001: 5-15.

⁸⁴Çeçen, 1999: 345-346.

⁸⁵Sarıkaya, 2006: 193.

adlandırılmıştır.⁸⁶ Bölge, 1935'lere kadar '*Persia*' ismi ile anılırken, bu tarihten sonra '*İran*' adı kullanılmaya başlanmıştır. İran kelimesinin kökeni '*Ari*', '*Aryan*', '*Ariya*' ve '*Aryani*' kelimelerine dayanmaktadır, bu kelimeler ise '*Ari*' kavimlere atıfta bulunmaktadır ve İran, '*Arya ülkesi*' anlamına gelmektedir. '*Arya*' kelimesi bugün, Hint-Avrupa menşeli kavimlerinin ataları için de kullanılmaktadır.⁸⁷

Persler; *Helenistik* dönemin ardından, *Sasani İmparatorluğu* döneminde kendi krallıkları altında birleşmişlerdir. *Sasani Hanedanlığı* döneminde, bölgeye *Arap* akınları başlamış ve bölge hızla fethedilip, *İslam Devleti* egemenliği altına girmiştir. Önce *Emeviler* daha sonra *Abbasiler* döneminde devam eden bölgedeki *İslam Devleti* egemenliği, *Abbasilerin* zayıflamaları sebebi ile yerini sırasıyla; '*Tahiriler*', '*Saffariler*', '*Samaniler*', '*Buveyhiler*' olarak adlandırılan *Türk-İran* kökenli hanedanlara bırakmıştır. Bu devletlerden sonra, 1040 yılında bölgede Selçuklu hâkimiyeti başlamış, bölgede ilk üniversite açılmış ve kültürel zirve yaşanmıştır. *Selçukluların* ardından '*Moğollar*', '*Harzemşahlar*', '*İlhanlılar*', '*Timurlular*', '*Türkmenler*' ve '*Safeviler*' bölgede hüküm sürmüştür.⁸⁸

Safevi Devleti, modern İran tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Çünkü; bugün İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi inancını oluşturan Şiiliğin temelleri *Safeviler* döneminde atılmıştır. *Safevi Devleti*'nin kurucusu Şah İsmail'in çabaları ile Şii mezhebi Sünniliğe karşı güç kazanmış, Şiilik bir devlet dini olarak kabul edilmiş ve milli bir nitelik kazanmıştır. *Safevi hükümranlığının* 1736 yılında sona ermesinin ardından sırasıyla *Afşarlar*, *Zendler* ve *Kaçarlar* hüküm sürmüşlerdir.⁸⁹ *Kaçar* iktidarında Birinci Dünya Savaşı patlak vermiş, Rusya ve İngiltere İran topraklarını işgal etmiştir. Rusya 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra askerlerini geri çekmiş, bunun ardından İran'ı İngilizler işgal etmiştir. Ancak; 1920'de Rus ordusunun yeniden Kuzey İran'a (Güney Azerbaycan) girmesi üzerine, İngiliz askerleri bu bölgeden çekilmiştir. Rıza Han 1925'te, '*Rıza Pehlevi*' unvanıyla İngilizlerin yardımını alarak İran şahı olunca, işgal kuvvetleri ülkeyi terk etmiştir. Böylece 1925 yılında ülkede Pehlevi rejimi başlamıştır.⁹⁰

İkinci Dünya Savaşı'nda, Şah Rıza Pehlevi'nin Almanya ile işbirliği yapması üzerine İran; Sovyet ve İngiliz kuvvetleri tarafından 1941'de işgal etmiştir. Bunun üzerine Şah Rıza Pehlevi, tahtı oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye devretmiştir. 1953'de ülkede çıkan iç karışıklık üzerine, Muhammed Rıza Pehlevi ülkeden kaçmış ancak belli bir süre sonra ABD

⁸⁶Yüce, 1994: 14.

⁸⁷Yüce, 1994: 14.

⁸⁸Attar, 2004: 43.

⁸⁹Attar, 2004: 43.

⁹⁰<https://www.britannica.com/place/Iran/Rise-of-Reza-Khan#toc32185> (erişim tarihi:23.10.2017).

desteğiyle geri dönebilmiştir. Bu durum, ABD'nin İran üzerindeki etkisinin artmasına neden olmuştur.⁹¹

Şah Pehlevi, 1962'de *Beyaz (Ak) Devrim* denilen, toprak reformunu da kapsayan yenilikleri gerçekleştirmiştir. *Beyaz Devrim*'in ana hatlarını oluşturan yenilikler; toprak reformu, ormanların millileştirilmesi, işçilerin çalıştıkları fabrikaların yüzde kırk dokuz hissesini satın alması, seçim kanununun yeniden düzenlenmesi ve eğitim-öğretim hayatının zorunlu hale getirilmesi şeklinde sıralanabilir. Bu devrim, İran toplumunun aşiret ve din öğretisine endeksli geleneksel yapısını, modern değerlere dayanan laik ve çağdaş bir yapıya dönüştürmeyi ve ulema sınıfı için düzenli bir gelir kaynağı olan geniş vakıf arazilerini halkın kullanımına açarak, maddi anlamda devletten bağımsız hareket eden ulemayı sınırlama amacı taşımaktadır. Toprak reformunun amacı; geniş arazilere sahip olan kişilerden parayla bu toprakları satın alıp, hem elinde parası olan kişilerin endüstriyel yatırım yapması hem de toprak sahibi olmayan köylünün toprak sahibi olmasını amaçlamıştır. Ancak bu reform geniş arazilere sahip olanların ve orta büyüklükteki işletmelere sahip olanlara yaramış küçük toprak sahibi köylülere yaramamıştır.⁹²

Beyaz Devrim'in getirdiği yenilikler, halkın köyden kente göçüşünü hızlandırmış ve geldikleri şehirlerde de iş bulamayan halk, ekonomik geliri kısıtlanan ulemanın da etkisiyle bu reforma büyük tepkide bulunmuştur. Bu durumu iyi gözlemleyen ve değerlendiren Ayetullah Humeyni, halkta destek bulmaya başlamış ve halkın önderi olma yolunda büyük mesafe kat etmiştir. Humeyni *Beyaz Devrim*'in karşısında yer almış, bu reform paketinin İran'ın kültürünü yok etmeyi amaçladığını, büyük toplumsal sorunlara yol açacağını ve ekonomiyi dışa bağımlı hale getireceğini savunmuştur. Humeyni, özellikle *Beyaz Devrim*'in en büyük dış destekçisi olan ABD'nin İran kültür ve sosyal hayatına toplumun değerlerini değiştirecek şekilde etki edeceğini ve ettiğini, İsrail'in İran ticari hayatında ve Silahlı Kuvvetleri'nde giderek etkisinin arttığını dillendirerek Şahlık rejimine ciddi tepki göstermiştir.⁹³

Gün geçtikçe artan ekonomik buhran ve toplumsal sorunlar, İran Devleti içerisinde karışıklara neden olmuştur. Şah rejiminin destekçileri, reformlara karşı direnişi ve iç karışıklığı bastırmak için bazı yerlerde katliamlara varan uygulamalar yapmış ve bu durum halkın tepkisinin daha da büyümesine yol açmıştır. Bu durumun sonucunda, rejim ile halk arasındaki kavga 1979'da Ayetullah Humeyni liderliğinde İslami Devrimi ile sonuçlanmıştır. Gerçekleşen devrim sonrası, 1 Nisan 1979'da yapılan referandum yapılmış ve İran'da İslâm

⁹¹Ahin, 2010: 83-85.

⁹²Ahin, 2010: 83-85.

⁹³Yüce, 1994: 111.

Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁹⁴ İslam Cumhuriyeti'nin ilanından sonra, ülkede rejim teokrasiye dönmüş ve dini lider Ayetullah Humeyni olmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti'nin ilanından hemen sonra, 1980 yılında başlayıp yedi yıl süren İran-İrak Savaşı, ABD ile her daim devam eden sürtüşme, Batının uyguladığı ambargolar, birçok kez yaşanan toplumsal gerilimler hatta büyük çaplı protestolara rağmen Humeyni'nin kurduğu düzen hala gücünü muhafaza etmeye devam etmektedir.⁹⁵

İran'ın bugünkü siyasi yapısı, dini temel alan yani teokratik bir yönetim şekli ve resmi adı İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasası 1979 yılının kasım ayında yapılan referandum sonucu kabul edilmiştir. Rehberlik Makamı, devletin en yüksek resmi makamıdır. Rehberlik Makamı, yasama, yürütme ve yargıyı organize eder ve rejimin genel politikalarını belirler. Rehber ve Rehberlik Şûrası, İzleme Meclisi tarafından seçilir. İzleme Meclisi ise halk tarafından seçilir. İzleme Meclisi'nin tüm adayları Rehberlik Makamı tarafından onaylanmak zorundadır. Anayasa Muhafızlar Konseyi, İslami Şura Meclisi tarafından kabul edilen bütün kanunların ve kararnamelerin, şeriat hükümlerine ve anayasaya aykırı olup olmadığını denetlemekten sorumludur. Anayasa Muhafızlar Konseyi, 12 kişiden oluşmaktadır, 6 üyesi Rehberlik Makamı tarafından, 6 üyesi de Meclis tarafından seçilmektedir. Muhafızlar Konseyi ile Meclis arasında herhangi bir kanunda veya kararnamede sorun olduğu zaman, bunları uzlaştırma görevi gören bir Konsey de faaliyet göstermektedir. Rehberlik Makamından sonra en yüksek resmi makam Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Cumhurbaşkanı, halkın oyu ile dört yılda bir seçilir ve en fazla ardı ardına iki dönem görev yapabilmektedir. Rehberlik Makamı, Cumhurbaşkanlığı, İzleme Kurulu, Meclis seçimleri ve referandumlar Muhafızlar Konseyi tarafından denetlenmektedir.⁹⁶

İran İslam Cumhuriyeti'nin en önemli kurumlarından birisi Velayet-i Fakih kurumudur. Velayet-i Fakih, ulemanın içerisinde bir Ayetullah'ın birinci sıradaki idari makam görevlerini yapması demektir. Velayet-i Fakih kavramını ilk ortaya atan kişi, Humeyni'dir. Humeyni, Irak'ta sürgün hayatı yaşarken,⁹⁷ monarşik yönetim sisteminin İslam'a tamamen aykırı olduğunu ifade etmiş, hedefinin Şah veya hanedanlık olmadığının esas hedefin sistem ve yönetim şekli olduğunu söylemiştir. Humeyni, siyasal İslam'ın "İslam toplumunun olması için İslam devleti olmalıdır" düşüncesinin Şii versiyonunu kendisine rehber edinmiş, hedefini peygamber döneminde kurulmuş İslam devleti gibi bir devleti tekrar vücuda getirmek olarak belirlemiştir. Bu da İslam hukukunu en iyi bilen ulemanın, devlet yönetiminde olması anlamına gelmiş ve bu söylemler Humeyni'nin dini kesimi temsil eden

⁹⁴<https://www.britannica.com/place/Iran/The-Islamic-republic> (erişim tarihi:23.10.2017).

⁹⁵ITO, 2003: 17.

⁹⁶ITO, 2003: 17.

⁹⁷İşlak, 2015: 397.

mollalar ve medrese öğrencileri arasında cazibesinin artmasını sağlamıştır. Şii inancına göre; Fakih, mehdinin vekilidir. Ama İmam'ın sahip olduğu kutsiyete sahip değildir. Fakih, mehdi gibi kutsal değil sadece İslami usullere göre sorunları çözen ve nihai kararı veren bir rehberdir.⁹⁸

Şii doktrindeki Velayet-i Fakih kavramı, bir hükmedenin yani İmam makamında oturan kişinin oluru ile meşru olacağını aksi takdirde hükümetin veya hanedanın yaptığı herşeyin İslam manasında geçersiz olduğunu, İmam olmadığı zamanda ona vekil bir fakih'in oluru olması gerektiği düşüncesi üzerine ortaya çıkmıştır. Burada fakih hükmeden kişi asla değil, hüküm verene olur veren yani icazet veren kişidir. Humeyni ise farklı bir şekilde Velayet-i Fakih'i, hükmeden kişi konumuna getirmiştir.⁹⁹

1.2. İran'da Türklerin Demografik Yapısı

İran, tarih boyunca çok sayıda etnik topluluğa ev sahipliği yapmış ve farklı milletler bu coğrafyaya hükümdar olmuşlardır. Bu sebeple, İran Devletinin sınırları ve içinde yaşayan milletler sıklıkla değişmiştir. Bugün İran Devleti nüfusunu yarısından fazlası Fars olmayan etnik topluluklardır. İran'da yaşayan Türkler, XX. yüzyılın sonlarında toplam nüfusun yaklaşık olarak üçte birini oluşturmaktadır. İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin büyük kısmı, *Batı Azerbaycan*, *Doğu Azerbaycan* ve *Erdebil* eyaletlerinde varlığını sürdürmektedir. İran İslam Cumhuriyetinin başkenti Tahran; çok uluslu bir başkent olup, Azerbaycan Türkleri şehir nüfusunun yarısını teşkil etmektedir.¹⁰⁰

Azerbaycan Türkleri; İran'da, Farslardan sonra ikinci en büyük topluluğu oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkleri; İran kaynaklarında *Türk*, *Tatar*, *Oğuz*, *Türkmen*, *İranlı*, *Acem Türkleri*, *Kızılbaş*, *Azeri* ve *Azerbaycanlı* gibi çeşitli isimlerle anılmışlardır. Dil bakımından aynı değerleri paylaşan *Kaşkay*, *Şahseven*, *Kaçar* ve *Afşar* gibi Türk topluluklarını da Azerbaycan Türk kimliği içerisinde düşünmek gerekir. Azerbaycan Türkleri, kültür, edebiyat ve sanatta son derece gelişmiş bir medeniyete sahip olup Anadolu ile Orta Asya Türklüğü arasında köprü görevi görmektedir.¹⁰¹

İran'daki Azerbaycan Türkü varlığının nüfus sayısı hakkında, bu topraklarda Türk hâkimiyeti sona erdikten sonra, Türk izlerini silmek için çeşitli açıklamalar her zaman olmuştur. Bu nüfus verilerinden bazıları, 1939 yılı nüfus sayımlarına göre İran'ın nüfusu 16,6 milyon olmakla birlikte bunun 5,5 milyonu Güney Azerbaycan'da varlığını sürdürmekteydi. Azerbaycan Türk nüfusunun yüzde 20'si şehirlerde, yüzde 80'i köylerde yaşamını

⁹⁸Taflıoğlu, 2010: 48-52.

⁹⁹Taflıoğlu, 2010: 48-52.

¹⁰⁰Schaffer, 2002: 1085.

¹⁰¹Sürücü, 2005: 31-40.

sürdürmekteydi. Güney Azerbaycan, 1937-1938 yılları arasında Sovyet vatandaşı olmadığı için, Kuzey Azerbaycan'dan sürgüne gönderilen 50 bin Türk kardeşine ev sahipliği yapmış, bu sebeple o dönemde İran içerisinde nüfusun en yoğun olduğu bölge olmuştur.¹⁰²

Rus etnoloğu S. I. Bruk, 1950'li yılların sonlarında İran nüfusu içindeki Türk toplumunun sayısını 3,5 milyon *Azerbaycan Türkü* ve 1,895 milyon *Şahsevenler, Karapapaklar, Afşarlar, Kayarlar, Kaşkaylar, Türkmenler* gibi diğer Türk boylarına mensup vatandaşlar olmak üzere, toplam 4,8 milyon olarak açıklamıştır. Bruk'un araştırmasına göre, 1956 nüfus sayımında 18.954.704 olan İran nüfusunun yaklaşık yüzde yirmi 26'sını Türk milleti oluşturmaktadır.¹⁰³

İran'ın 1966 nüfus sayımlarına göre; toplam nüfusu 25.781.090 olup, İran resmi verilerine göre bunun 5,16 milyonu yani yaklaşık yüzde 21'ini Azerbaycan Türkü oluşturmaktadır.¹⁰⁴ 1976 sayımında İran nüfusu 33,66 milyon olup, bunun 5,8 milyonunu Azerbaycan Türkü olduğu açıklanmıştır. 1978 sayımında İran nüfusu 35 milyona çıkarken, 14 milyon Azerbaycan Türkü olduğu açıklanmıştır. 1980 sonrasındaki sayımlarda, İran'daki Azerbaycan Türkü nüfusu 15 milyon olduğu söylenmektedir. 1989 sayımında ise Güney Azerbaycan'da 10,2 milyon Azerbaycan Türkü, İran toplamında ise 15 milyon Türk olduğu açıklamıştır. İranlı Azerbaycan Türkü aydın Cevat Heyet'e göre, İran'da Azerbaycan Türk nüfusu diğer etnik toplulukların hepsinden fazladır.¹⁰⁵

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, İran nüfusu içerisinde ki Azerbaycan Türk varlığı 16 ile 21 milyon arasında olup, bu sayı İran nüfusunun yüzde 43 ile yüzde 54'ünü teşkil etmektedir. Nadir Devlet'e göre, İran nüfusu içindeki Azerbaycan Türk varlığı 16 ile 18 milyon arasında olmalıdır. Kuzey Azerbaycan tarihçilerine göre, İran nüfusu içerisindeki Azerbaycan Türk varlığı 25 milyon civarındadır. Mehmet Emin Resulzade'nin 1912 yılında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan makalelerinde, İran nüfusu içindeki Azerbaycan Türk varlığı, İran nüfusunun üçte biri kadar olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶ S. E. Bayramzade'ye göre, İran nüfusu içerisindeki Azerbaycan Türk varlığı 16 ile 18 milyon arasında olmalıdır, bu nüfusun yaklaşık 10 milyonu Güney Azerbaycan'da, geri kalanı ise İran coğrafyası içerisinde dağınık halde yaşamaktadır. Tahran nüfusunun yarısını oluşturan Azerbaycan Türkleri, İran nüfusunun yüzde 32 ile yüzde 36 arasındaki kısmını oluşturmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰²Hesenli, 2002: 1096.

¹⁰³Özşahin, 2007: 32.

¹⁰⁴Özşahin, 2007: 32.

¹⁰⁵Attar, 2004: 39- 45.

¹⁰⁶Resulzade, 1993: 8.

¹⁰⁷Attar, 2004: 39- 45.

Reha Oğuz Türkkkan yaptığı bir çalışmada; İran'da varlığını sürdüren Türklerin demografik yapısını incelemiş, nüfus artış hızını yüzde üç olarak tespit etmiştir. Bu çalışmaya sonucunda, İran'daki Türk nüfusu 1995 yılında 12.630.680, 2000 yılında 14.704.135 olduğunu ve 2025 yılında 31.441.503 olacağını tespit etmiştir. Türkkkan'a göre, İran'daki Türk varlığının açıklanan rakamlardan çok fazlası olduğuna dair ciddi söylemler vardır. Hatta birçok aydına göre Türkler İran'da azınlık değil, çoğunluğu temsil etmektedirler.¹⁰⁸

Şevket Tagiyeva'ya göre, İran nüfusu içindeki Azerbaycan Türk varlığı 29 milyon yani yüzde 41, Türkmen varlığı 3 milyon yani yüzde 4, Kaşkay Türkü iki milyon yani yüzde 3 olup; toplamda Türk varlığı 34 milyon olmakla birlikte, İran nüfusunun yüzde kırk yedisini oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran Türkleri, Türkiye Türklerinden sonra en büyük Türk toplumdur.¹⁰⁹

Güney Azerbaycan'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarına göre; İran'da 35 ile 40 milyon arasında Türk yaşamakta, fakat İran devletinin resmi açıklamalarında ise 18 milyon Türk yaşamaktadır ve bu tam anlamıyla bir çelişkidir.¹¹⁰ CIA verilerine göre ise, İran nüfusu içerisindeki Türk varlığı 20 milyonun üzerinde olup, bu yüzde 25 ile yüzde 30 arasında bir orana denk gelmektedir.¹¹¹

Attar'a göre, 2006 sayımlarına göre İran nüfusu 70 milyon olduğu varsayılırsa, bölgede yaklaşık olarak 25 milyon Türk nüfusu olduğu sonucuna varılır. Ancak; bölgede 30 milyon civarında Türkün yaşadığı reddedilemez bir gerçektir. Türkler, İran coğrafyasının her yerine dağıldıkları için ve etnik kökene dair bir nüfus sayımı bulunmadığından dolayı, geçmişten bugüne kadar yapılan sayımlarda çok farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.¹¹²

1.3. İran'da Türklerin Etnik Varlığı

Altay dağlarının eteklerinden, Ötüken'den batıyı hedef bilip harekete geçen Türkler, geçiş güzergâhı olarak Hazar denizinin kuzeyi ve güneyinin kullanmışlardır. Türkler, Orta Asya'dan batı'ya hareket ederken bir köprü görevi gören bugünkü İran toprakları üzerinden geçmişlerdir. Yüzyıllarca süren bu geçişler sırasında bazı boylar ekonomik, güvenlik, lojistik vb. sorunlardan dolayı ilerlemeyi sürdürmemiş ve oldukları yerde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu yurt tutulan yerlerden birisi de Hazar denizinin güneyinde yer alan İran topraklarıdır. Türkler, İslam Devleti'nin İran topraklarında hükmü bittikten hemen sonra sırasıyla *Samanoğulları*, *Gazneliler*, *Selçuklu*, *Harzemşah*, *Timur*, *Akkoyunlu*, *Safevi*, *Afşar*, *Kaçar*

¹⁰⁸Türkkkan, 2006: 41-42.

¹⁰⁹Özşahin, 2007: 34.

¹¹⁰www.gamoh.org (erişim tarihi:23.10.2017).

¹¹¹Özşahin, 2007: 34.

¹¹²Attar, 2004: 39- 45.

hanedanlarıyla bu toprakları yönetmiş, 1925 yılında *Kazak* alayının bir askeri olan Rıza Pehlevi'nin *Kaçar* hâkimiyetine son vermesiyle, Türklerin de bu topraklardaki hakimiyeti son bulmuştur.¹¹³

Türkleri İran'dan çıkarmak veya Türkleri yok saymak, İran tarihinin son bin yıldan fazlasını silmek anlamına gelir ki bu da İran'ı tarihten çıkarmak demektir. *Gazneliler, Selçuklular, Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Afşarlar* ve *Kaçarlar* o topraklarda hükümler oldular ve bu devletlerin hepsi etnik olarak Türk idi. *Osmanlı* ile *Akkoyunlu* arasındaki *Otlukbeli* ve *Osmanlı* ile *Safevi* arasındaki *Çaldıran* savaşları farklı iki milletin savaşları değil, iki Türk devletinin birbiriyle savaşlarıydı. *Osmanlı Devleti*'nin yapmış olduğu *Bağdat* ve *Revan* seferleri, İran Türklerinin elindeki iki şehrin *Osmanlı* Türkleri tarafından geri alınma çabasından başka birşey değildi. Oğuzun 24 boyundan olan *Kayı* boyu *Osmanlı*; *Bayındır* boyu *Akkoyunlular*, *Afşar*, *Çepni*, *Dulkadirli*, *Beğdili*, *Rumlu*, *Teke*; *Ustaca* boyları *Safevi*; *Afşar* boyu *Afşarları*; *Kaçar* Türkmenleri *Kaçar* devletini kurmuştu. Bu bağlamda bin yıllık hâkimiyet sürecinin sonucunda, Türkleri İran'dan ayrı saymak mümkün değildir, hatta denilebilir ki Türkler İran'ı vatan yapmışlardır.¹¹⁴

İran İslam Cumhuriyeti, coğrafi olarak 11 etnik bölgeye ayrılmaktadır. Türkler, bu etnik bölgelerden Azerbaycan ve Türkmen bölgelerinde yoğun olarak yaşasalar da hemen hemen bütün bölgelerde varlıklarını devam ettirmektedirler. Türklerin yoğun bir şekilde yaşadıkları yerleri Kuzey Batı Türkleri (Güney Azerbaycan), Kuzey Doğu Türkleri (Güney Türkmenistan ve Horasan Türkleri) ve Güney ve Merkez Türkleri şeklinde tanımlamak mümkündür. Tarihsel, kültürel ve coğrafi anlamda Güney Azerbaycan'ın devamı olan *Fars* eyaletinin *Şiraz'a* bağlı *Hamse* vilayetinde, Arap nüfusun dışında yaşayanların tamamı Türk'tür ve bunlar *Afşar* ve *Şahseven* Türklerine mensupturlar. *Fars* eyaletinin *Kaşkay* vilayetinin nüfusu, hemen hemen *Kaşkay Türkleri*'nden oluşmaktadır. *Kaşkay Türklerini* oluşturan büyük oymaklar; *Tire*, *Iğdırlu*, *Kızıllu*, *Karkanlu*, *Bayat*, *Müganlu*, *Sekiz*, *Oklu*, *Hünkanlu*, *Kutlu*, *Ahırlu*, *Abdurrahmanlu* gibi kalabalık topluluklardır. *Huzistan eyaleti*, İran'ın en zengin eyaletlerinden biridir. Zenginliğinin kaynağı ise bölgedeki petrol yataklarıdır. *Huzistan eyaletinde*, *Şuştenr* ile *Benddavud* şehirleri arasında ve *Dizful* nehrine kadar olan bölgede *Gündüzlü Türkleri* bulunmaktadır. *Tahrân*, *Save*, *Kazvin* ve *Zerend* şehirleri çevresinde; *Nanklı*, *Arabköşklü*, *Avşar*, *Şahseven*, *Imarlu* ve *Inanlu* boyları yaşamını sürdürmektedir. *Tahrân*, *İsfahan*, *Şiraz*, *Kazvin*, *Horasan* ve *Reşt* gibi şehirlerde tüccar ve

¹¹³Özcan, 2007: 47.

¹¹⁴Gündüz, 2007: 45-46.

esnaf olarak varlığının sürdüren Türkler mevcuttur. Ayrıca, İran yaylarında göçebe yaşayan Türkçe konuşan topluluklar da yaşamını sürdürmektedir.¹¹⁵

Çok etnikli İran Devleti içerisinde en fazla nüfusa sahip etnik topluluk olan Türkler ile Farslar 1934 yılına kadar dil ve kültür bakımından eşit haklara sahipken, 1934'te Türkçe resmen yasaklanmış, Farsça İran Devleti'nin resmi dili olmuştur. Pehlevi hanedanı, Fars dilinin gelişmesi için seferber olurken, Türk dilinin ve kültürünün yok olması için de her türlü yasağı koymaktan çekinmemiştir. Tüm bu yasaklara ve baskıya rağmen, Türklerin tamamına yakını Türkçe konuşmaktan geri durmamıştır. Tufan Gündüz yaşadıklarını şöyle aktarmıştır;

“Alışveriş yaptığım bakkala Farsça olarak ‘‘Penç ta tokhm-e morg mikham = Beş tane yumurta istiyorum’’ dediğimde bana yan gözle bakar, yumurtaları bulunduğu yerden getirip tezgahın üstüne koyarken alaycı bir şekilde biraz da Türkiye Türkçesini taklit edercesine: ‘‘Beş dene yımırta’’ derdi. Ben ısrarla Farsça olarak ‘‘Yek dane hem nanmikham = Bir tane de ekmek istiyorum’’ dediğimde beni süzer, ‘‘Haralısan=Nerelisin?’’ Ben: ‘‘Türkiyeliyim.’’ Peki niye Türki danışmursan = Niye Türkçe konuşmuyorsun?’’ Ben: ‘‘Farsça öğreniyorum, ondan’’ O: ‘‘Neynicen Farsiyi, Türkü danış, Farsi derde değmez.’’ ‘‘İyi de ben nerede öğreneceğim bu dili konuşmayı?’’ diye sorduğumda ‘‘Burada Türkü danış, Farsiyi de git başka yerde danış’’ cevabını verirdi gülerek.’’¹¹⁶

1.3.1. Azerbaycan Türkleri

Azerbaycan Türkleri,¹¹⁷ İran'ın kuzeyinde ve bağımsız bir devlet olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türklerini, Aras nehri ikiye ayırmaktadır. Aras'ın kuzeyinde yer alan bölgeye Kuzey Azerbaycan denmektedir ki bugün Azerbaycan Devleti bu topraklardadır. Güneyinde yer alan bölgeye ise Güney Azerbaycan denmektedir.¹¹⁸ Bugün buralar İran Devleti hâkimiyeti altındadır. Güney Azerbaycan, Türkiye ve Hazar Denizi arasında kalan bölgedir. Bu bölgeyi *Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Erdebil, Kazvin ve Gilan* eyaletleri oluşturmaktadır.¹¹⁹ Güney Azerbaycan'ın yüzölçümü 200.000 km²'dir. *Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmasmakû, Enzeli, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukkulak, Bicar, Zencan, Mahabat, San'an-Taç, Mereg, Rest* gibi yerleşim yerleri Güney Azerbaycan bölgesi içinde yer almaktadır.¹²⁰

¹¹⁵Özcan, 2007: 48.

¹¹⁶Gündüz, 2007: 46.

¹¹⁷Paşayeva, 2007: 2505-2516.

¹¹⁸Togan, 1979: 92-93.

¹¹⁹Kafkasyalı, 2006: 166.

¹²⁰Sürücü, 2005: 31-40.

Azerbaycan topraklarında, geçmişten bugüne birçok kavim hâkimiyet kurmuştur ve bölgenin gelişmesi *Selçuklular* ve *İlhanlılar* devrinde gerçekleşmiştir. *İlhanlılar Devleti*'nden sonra Timur hâkimiyetine girmiş olan Azerbaycan, daha sonra yine Türk olan *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlu* hâkimiyetine geçmiştir. *Akkoyunlu* devrinde, Azerbaycan'ın merkezi *Tebriz* olup hâkimiyet sahası *Irak*, *Fars* ve *Sultaniye*'ye kadar genişlemiştir. *Akkoyunlu* hanedanlığından sonra 16. yüzyılın başlarında bölge Safeviler egemenliğine girmiştir. *Safevi* hanedanlığı dönemi, İran için bir dönüm noktası ve aynı zamanda çok parlak bir devirdir. *Safevi* döneminde bölge mezhep çatışması yüzünden *Osmanlı-Safevi* savaşlarına sahne olmuş; kaybeden ve birbirlerini kıran, Türkler olmuştur. *Safevi Devleti*'nden sonra *Afşarlar Devleti* kurulmuş daha sonra ise *Kaçar Devleti* hüküm sürmüştür. *Kaçar Hanedanlığı*¹²¹ sırasında devamlı suretle dış devletlerin müdahalesi gerçekleşmiş, Rusya ile yapılan *Gülistan* ve *Türkmençay*¹²² antlaşmaları sonucunda da Azerbaycan ikiye bölünmüştür. İkiye bölünen Azerbaycan'da Aras nehri sınır olmuş, kuzeyi Rusya'da güneyi ise İran'da kalmıştır.¹²³

1.3.2. Kaşkaylar

Aslen Oğuz beylerinden olan *Kaşkaylar*, İlhanlı hükümdarı Hülagü Han zamanında diğer Türk boyları ile birlikte Orta Asya'dan İran'a gelmişlerdir. *Kaşkay Türklerinin* sayıları yaklaşık olarak, 3,5 milyon civarındadır.¹²⁴ İran'daki Türk varlığının nüfus bakımından ve siyasi etki alanı olarak, Azerbaycan Türklerinden sonra en etkilisi *Kaşkay Türkleri*'dir. *Kaşkaylar*'ın hemen hemen hepsi İran'ın güneyinde yer alan Fars eyaletinde yaşamaktadırlar.¹²⁵ Geleneklerinden ayrılamayan *Kaşkaylar*; halen göçebe yaşamını sürdürmekte olup, kışlak olarak genellikle Basra Körfezi yakınlarında, yaylak olarak ise *İsfahan* eyaleti sınırlarındaki toprakları kullanmaktadırlar. *Kaşkayların* temsilcisi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Savlet-ül Devle olmuş, o vefat edince de Nasır Han başa geçmiştir. *Kaşkaylar* sürekli olarak İran devletine problem çıkarmışlar ve Pehlevi hanedanlığının tepkisini çekmişlerdir. Pehlevi hanedanlığı, sorunu çözmek için *Kaşkaylar*'ı 1943'de yok

¹²¹Kafkasyalı, 2006: 167.

¹²²Nadir Şah'ın yaşamını yitirmesinden sonra Azerbaycan'da Hanlıklar Dönemi başlamıştır, Hanlıklar siyasi anlamda birlik oluşturamadıkları için zayıf düşmüşler ve bölgede siyasi emelleri olan Rusya'nın saldırılarına karşı koyamamışlardır. Rusya'nın bölgeye saldırıları sonucu önce Gülistan Antlaşması (1813), ardından da Rusya'nın Tebriz'i ele geçirmesi sonucu Türkmençay Antlaşmasını (1828) imzalamıştır. İran hâkimiyeti altında bulunan Revan ve Nahcivan Türkmençay Antlaşmasıyla beraber Rusya'nın egemenliği altına girmiş ve bu durum Edirne Antlaşmasıyla (1829) Osmanlı İmparatorluğu'na da onaylatılmıştır. Türkmençay antlaşması ile Azerbaycan Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüş ve bu bölünme halen devam etmektedir. Türkmençay antlaşması geçerliliğini halen sürdürmektedir. Antlaşmanın bir diğer önemi de 15. maddedir. 15. Maddeye göre, Rusya, Osmanlı ve İran'da yaşayan Ermenileri Revan bölgesine göç ettirebilecektir. Bu durumun sonucu olarak bu bölgede azınlıkta olan Ermeni nüfusu sistematik olarak arttırılmış ve Ermenistan Devleti'nin temelleri atılmıştır. bk. Yeşilot, 2008: 187-199.

¹²³Sürücü, 2005: 31-40.

¹²⁴Şehram, 2006: 17.

¹²⁵Karaaslan, 2011: 135

etmeyi düşünmüş fakat Türk Büyükelçisi'nin müdahalesi ile vazgeçmişlerdir. 1959'da *Beyaz Devrim* ile uygulamaya konulan “*Toprak reformu*” bahane edilerek, 1963'te bir kısmı Şah Muhammed Rıza Pehlevi tarafından sürgüne gönderilmiş, zorla iskân politikası uygulanmış ve bir kısmı *Hamse*'ye bir kısmı da Bahtiyar kabileleri arasına yerleştirilmişlerdir.¹²⁶ *Kaşkay Türkleri*, çok sayıda alt boylara ve aşiretlere ayrılır.¹²⁷ Bunlar arasında nüfusu fazla olanlar; *Kaşkuli*, *Deresuli*, *Liravi*, *Muslu*, *Sesbölüklü*, *Leşni*, *Cafer Begleri*, *Farismaden*, *Amele*, ve *Safihanlu* iskâna mecbur tutulanlardan *Hallaç*, *Farband*, *Alibeklu*, *Şeyhvand*, *Feyü*, *Bayat*, *Kalband* söylenebilir.¹²⁸

1.3.3. Afşarlar

Aslen 24 Oğuz boyundan biri olan *Afşarlar*,¹²⁹ İran coğrafyasında dağınık halde yaşamaktadırlar. Orta Asya'da Moğol hâkimiyeti oluşmasından sonra, İran topraklarına gelen bu boyun bir kısmı İran'da kalmış bir kısmı da Anadolu'ya geçmiştir. Safevi hükümdarı Şah İsmail tarafından hudut boylarına yerleştirilen *Afşarlar*, daha sonra *Kirklu* adlı *Afşar* boyundan olan İmamkuluoğlu Nadir Şah 1735'te öncülüğünde *Safevi Devleti*'ne son vererek, *Afşarların* hükümdarlığını ilan etmiştir.¹³⁰ İran ve Afganistan'da hükümlük kuran Nadir Şah doğunun en büyük hükümdarı olmuş; mezhep kavgalarına son vererek, Osmanlı ile İran Türklüğü arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmiş ve dostluk antlaşmaları imzalanmıştır.¹³¹ Günümüzde İran'da toplu halde bir yerde yaşamayan *Afşarlar*, *Urmiye Gölü*'nün kuzey batı sınırları, *Hamse* eyaletinin güney kısımları, dağlık bölgelerden *Hemedan* ve *Kirmanşah* eyaletleri sınırları, *Boçnurtla*, *Keşan*'in güney çevresindeki *Sebzevar* ile *Nişabur* arası, *Çumeyn*'in kuzeyi ve *Kirman*'in güneyinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. *Afşarlar* halen Türklüklerini muhafaza etmelerine rağmen, dağınık oldukları için siyasi etkileri yoktur. Afşarlar göçebe yaşam tarzını da halen devam ettirmektedirler.¹³²

1.3.4. Şahsevenler

Şahsevenler, bir Türk boyu olmaktan ziyade İran tahtını koruyan, Türk boylarından seçilmiş muhafızlara verilen isimdir.¹³³ Belli bir süre sonra, gördükleri imtiyazlı muameleden olsa gerek bir boy haline gelmişlerdir. *Şahsevenler*; *Savaian Dağları* eteklerinde, batıda *Karasu Irmağı* boyunca, Güney Azerbaycan'ın kuzeydoğu bölgesinde yaşamlarını

¹²⁶Yanar, 2016: 154.

¹²⁷Cavanşir, 2001: 26.

¹²⁸Ören, 1980: 7-16.

¹²⁹Köprülü, 1979: 31.

¹³⁰Kaya, 2004: 35.

¹³¹Sümer, 1991: 134.

¹³²Ören, 1980: 7-16.

¹³³Tapper, 2010: 296.

sürdürmektedirler. Geçim kaynakları çobanlık yaparak sürü beslemektir. Kışlıkları *Mugan* bozkırı, yaylakları ise *Savaian*, *Karadağ* ve *Talış Dağları*'dır. *Şahseven* boylarının bir kısmı, *Zencan* ve *Save* bölgesindeki *Kızıl-Üzen Irmağı* boyunca yerleşmişlerdir. Şahsevenler, Azerbaycan Türkçesi ağız ile konuşmaktadırlar.¹³⁴

1.3.5. Kaçarlar

Kaçarlar,¹³⁵ bir bilgiye göre; Selçuklular zamanında Suriye içerisine iskan edilmişler ve sonra İran içerilerine göçe zorlanmışlardır. Daha sonra 1400 yılları'nda Şam'a sefer emri veren Emir Timur'un baskısıyla Türkistan'a dönmeye mecbur bırakılmış, bu zoraki göçten dolayı bir kısmı Kuzey Azerbaycan'da *Gence* ve *Irak'a* yerleşmişler, diğer bir kısmı ise *Türkistan'dan* bugünkü İran'ın *Mazenderan* bölgesine gelmişlerdir. Diğer bir bilgiye göre Kaçarlar, *Türk-Bulgar-Kıpçak* ve bir zamanlar Kafkaslarda, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaşayan *Peçenekler* karışmasından meydana geldiği düşünülmektedir. Bu bağlamda *Kaçarlar*, her ne olursa olsun bir Türk boyudur.¹³⁶ *Kaçarlar*; İran coğrafyasında Mazenderan eyaletinde, *Hezar-Cebir* ve *Gürgen Sovar-Saku* bölgelerinde bazıları göçebe bazıları yerleşik bir yaşam sürmektedirler. Bu bölgede yoğun yaşamakla beraber İran coğrafyasının çeşitli yerlerine dağılmışlardır.¹³⁷

1.3.6. Karapapaklar

Karapapaklar; Kuzey Azerbaycan, Gürcistan ve Erivan çevresindeki Gökçay'da yaşamlarını sürdürmekteydiler. Erivan çevresindeki Gökçay'da yaşayanlar, 1826-1928 yılında gerçekleşen Rus-İran savaşları sırasında, Azerbaycan Umumi Valisi Prens Abbas Mirza tarafından *Sulduz* bölgesindeki *Usnû'nun* doğusunda iskân edilmişlerdir. Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayanlar ise bölge tamamen Rus işgaline uğrayınca, Anadolu'ya göç etmiş Kars ve Muş illerine yerleştirilmişlerdir.¹³⁸ *Karapapaklar*, kendi içlerinde *Terkyavun*, *Çaharlu*, *Araplu*, *Canahmedlu*, *Saray*, *Ulaçlı* gibi aşiretlere ayrılmışlardır. Halen aşiret yaşamı sürdürmekte olan *Karapapaklar*; başka topluluklarla karışmamış, gelenek, görenek, ananelerini ve dillerini bugüne dek muhafaza etmişlerdir. Oğuz Türklerinden olan Karapapaklar, Azerbaycan Türkçesi ağız ile konuşmaktadırlar.¹³⁹

¹³⁴Ören, 1980: 7-16.

¹³⁵Sümer, 2001: 51-53.

¹³⁶Kavak, 2015: 77.

¹³⁷Ören, 1980: 7-16.

¹³⁸Kemaloğlu, 2012: 55-81.

¹³⁹Ören, 1980: 7-16.

1.3.7. Türkmenler

İran'ın kuzey doğusunda yerleşik hayata geçen *Türkmenler*; *Çürüksu*, *Gürgan* ve *Atrek* ırmakları arası ile Horasan eyaleti hudutları içinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Yaşadıkları bölgeden dolayı Horasan Türkmenleri olarak da adlandırılırlar.¹⁴⁰ *Türkmenler*, *Azerbaycan Türkleri* gibi Şii değil Sünni'dirler.¹⁴¹ Türkmen sahrasının en büyük şehri, 60 bin nüfusu barındıran *Günbed-i Kavus* şehridir. Türkmen sahrasının orta, batı, doğu ve kuzeyinde *Alabay* boyu, batısında *Caferboylar*, doğusunda *Göklenler* ve *Tekeler* yaşamaktadırlar.¹⁴²

1.3.8. Diğer Türk Toplulukları

İran coğrafyasında, yaklaşık 1,5 milyon nüfusu ile Hamse Türkleri, 35 bin nüfusu ile Kengerlülükler Kuzey Azerbaycan'da *Gence* şehrinde, 100 bin nüfusu ile Azerbaycan Türkçesi ağızıyla konuşan *Karadağlılar*, küçük topluluklar şeklinde ise *Agaçeri Türkleri*, *Karayiler*, *Bayat*, *Karaçorlu* boyları ve *Halaçlar*; diğer Türk toplulukları olarak varlıkları devam ettirmektedirler.¹⁴³

1.4. İran'da Türklerin Coğrafi Dağılımı

İran İslam Cumhuriyeti'nin 2011 yılı itibarı ile nüfusu 79.926.270 olarak açıklanmıştır. 1.648.000 km²'lik yüzölçümüne sahip İran'ın 300.000 km²'lik kısmında Türkler varlıklarını sürdürmektedir. Türklerin İran'da yaşadığı alan göz önüne alındığında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (86.600 km²) dört katı ve Türkiye'nin (774.815 km²) yüzde kırkına yakın olduğu görülmektedir.¹⁴⁴

Tarihte bin yıldan fazla İran'a hükmeden Türklerin; bölgedeki ardılları olan *Azerbaycan Türkleri*, *Türkmenler*, *Halaçlar*, *Afşarlar*, *Kazak* ve *Özbekler* arasından sadece *Azerbaycan Türkleri* ve *Türkmenler* coğrafi olarak etnik bir bölgede temsil edilmektedirler.¹⁴⁵

Aygün Attar, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı 170.000 km²'lik bölgeyi etnik Azerbaycan bölgesi olarak tanımlamıştır. Bu bölgenin nüfusu 10.463.753'dür.¹⁴⁶ Bu bölge, günümüzde 5 farklı eyalete ayrılmıştır. Bu eyaleteler; *Doğu Azerbaycan*, *Batı Azerbaycan*, *Erdebil*, *Hemedan* ve *Zencan* eyaletleridir, başşehirleri sırasıyla *Tebriz*, *Urmiye*, *Erdebil*, *Hamedan* ve *Zencan*'dır. Bu bölgenin tamamına yakını Azerbaycan Türk topluluklarından oluşmaktadır. Etnik Azerbaycan bölgesi dışındaki bir diğer bölge etnik *Türkmen* bölgesidir.

¹⁴⁰https://media.turuz.com/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf (erişim tarihi: 23.10.2017).

¹⁴¹Deveci, 2009: 57.

¹⁴²Ören, 1980: 7-16.

¹⁴³Ören, 1980: 7-16.

¹⁴⁴<http://iran.unfpa.org/Country%20Profile.asp> (erişim tarihi: 23.10.2017).

¹⁴⁵Ören, 1980: 7-16.

¹⁴⁶İran resmi rakamlarıyla 2011 sayımı

Gülistan ve *Kuzey Horasan* eyaletini içine alan bu bölgenin yüzölçümü 20.380 km² olup, toplam nüfusu 1.638.000'dir.¹⁴⁷

Türkler, İran coğrafyasının her bölgesinde dağınık olarak görülmektedir. Türkler, yoğun olarak İran'ın kuzeybatı, kuzey, kuzeydoğu ve güney topraklarında yaşamaktadırlar. İran coğrafyasında yaşayan Türkler başlıca üç bölgeye toplanmıştır. Bu bölgeler:

- Kuzeybatı Türk bölgesi
- Kuzeydoğu Türk bölgesi
- Güney ve Merkez Türk bölgesi¹⁴⁸

1.4.1. Kuzey Batı Türkleri

Kuzeybatı Türk Bölgesi, Türkiye ve Azerbaycan sınırından başlayarak İran'ın iç kesimlerine kadar devam eden, Güney Azerbaycan olarak da adlandırılan bölgedir. Bu bölge yaklaşık olarak 170.000 km²'lik bir alanı içine almaktadır. Bu bölgenin tarihi ve refah seviyesi, İran'da yaşayan diğer Türk topluluklarına göre daha fazla gelişmiştir. Bu bölge, *Doğu Azerbaycan (Tebriz)*, *Batı Azerbaycan (Urmu)*, *Hemedan*, *Erdebil*, *Zencan*, *Kazvin*, *Merkezi (Erak)*, *Gilan (Rest) Tehran*, *Kürdistan*, ve *Kum* şehirlerini kapsamaktadır. Bu bölge genel itibari ile Türk arazisi olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁹

Güney Azerbaycan Türklerinin oluşumunu, *Afşar*, *Begdili*, *Bayındır*, *Bayat*, *Kıpçak*, *Akkoyunlu*, *Karakoyunlu*, *Halaç*, *Rumlu*, *Samli*, *Ustaçlı*, *Varsak*, *Tekeli*, *Zolkadir*, *Turgutlu*, *Varsak*, *Çapani*, *Ecirli*, *İspirli*, *Kaçar*, *Bayburtlu*, *Karagözlü*, *Burçalı* gibi boyların birbirleri içinde eriyip karışmaları sonucunda olmuştur. Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren Türklerin, çoğunluğunun dini inancı Müslüman ve Şii Caferi mezhebindendir. Fakat az sayıda Müslüman Sünni, Bahai, Hıristiyan, Zerdüş ve Musevi Türkler de varlığını sürdürmektedir.¹⁵⁰

1.4.2. Kuzey Doğu Türkleri

Kuzeydoğu Türk bölgesi, İran'ın Kuzeydoğusu ve Türkmenistan Cumhuriyeti sınırından başlayarak ülkenin içine doğru uzanan, Güney Türkmenistan ve Horasan Türkleri bölgesi olarak da adlandırılan bölgedir.¹⁵¹ Bu bölge yaklaşık olarak Gülistan eyaleti 20.195

¹⁴⁷ Attar, 2004: 43.

¹⁴⁸ https://media.turuz.com/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf (erişim tarihi: 23.10.2017).

¹⁴⁹ Attar, 2004: 39- 45.

¹⁵⁰ Resulzade, 1993: 13.

¹⁵¹ Blaga, 1997: 312.

km², Kuzey Horasan ve Razavi Horasan eyaleti de 173.115 km²'lik bir alanı kaplamaktadır. Bu bölgelerde çoğunlukla Türkler yaşamaktadır.¹⁵²

Kuzeydoğu Türklerinden, Gülistan eyaletinin kuzey tarafında ve Kuzey Horasan'da yaşamlarını sürdürenler, yirmi dört Oğuz boyu içerisinde Salur, Imur, Dodurga boylarındandır. Bu bölgede yaşayanlar *Türkmenler; Göklen, Yomut ve Teke Türkmenleri* olarak isimlendirirler ve Sünni Müslümanlardır. Bu kısımdaki Türkler, Türkmen Türkçesi konuşmaktadırlar. Kuzeydoğu Türklerinden, Kuzey Horasan ve Razavi Horasan'da yaşamlarını sürdürenler ise, *Geraylı, Timurtaş, Çağatay, Celayir, Karşıkuzey, Afşar, Bayat, Usataçlı, Ecirli, Kengerli, Karagözlü* boylarına ve diğer boyların birleşmesinden oluşmuş topluluklardır.¹⁵³ Bu kısımdaki Türkler, Kuzey Horasan ve Razavi Horasan eyaletinin *Deregez, Şirvan, Bocnurd, Nişabur, Sebzevar, İsfarayin, Türbet-e Heyderiye* şehirlerinde yaşamaktadırlar. *Kuzey Horasan ve Razavi Horasan*'daki Türkler; Şii Caferidir ve Azerbaycan, Türkmen ve Özbek Türkçesi konuşmaktadırlar.¹⁵⁴

1.4.3. Güney ve Merkez Türkleri

Güney ve Merkez Türk bölgesi, İran'ın merkezi ve güneyine dağılmıştır. Bu bölge, *İsfahan, Fars, Buşehr, Yezd, Çaharmahal ve Bahtiyari, Gohkiluye ve Buyer Ahmet ve Kirman* eyaletlerini kapsamaktadır. Bu bölge yaklaşık olarak 65.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Güney ve Merkez Türkleri, *Kaşkay, Hamse, Kirman, Huzistan, İsfahan ve Erak Türkleri* diye adlandırılırlar. *Kayı, Afşar, Bayat ve Halaç* boylarının oluşturduğu *Kaşkaylar*, çoğunlukla *Fars, Çaharmahal ve Bahtiyari, Gohkiluye ve Buyer Ahmet* eyaletlerinde ve az sayıda da *Buşehr ve Huzistan* eyaletlerinde yaşamaktadırlar. *Usanlu, İnanlu ve Nefer* boylarının oluşturduğu *Hamseler, Fars* eyaletinin doğusunda ki *Neyriz* şehrinde yaşamaktadırlar. *Kaşkaylar ve Hamseler* göçebe yaşam tarzını hala devam ettirmektedirler. *Afşar ve Bıçakçı* boylarının oluşturduğu *Kirman Türkleri, Sircan ve Ciroft* şehirlerinde yaşamaktadırlar. *Agaçeri ve Afşar* boylarının oluşturduğu *Kuzistan Türkleri, Agaçeri, Ramhormoz ve Suster* şehirlerinde yaşamlarını sürdürmektedirler. *Bayat* boyundan olan İran'ın Merkez Türkleri de, İsfahan eyaletinin *Feriden ve Henduder* şehirlerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgede yaşayan Türklerin tamamı Şii Caferi mezhebine mensup olup Azerbaycan Türkçesi konuşmaktadırlar.¹⁵⁵

İran, jeopolitik ve jeostratejik konumu gereğince son derece önem taşıyan bir devlettir. Dünya enerji yolları üzerinde bulunması, enerji yatakları bakımından zengin kaynaklara sahip

¹⁵²Attar, 2004: 39- 45.

¹⁵³https://media.turuz.com/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf (erişim tarihi: 23.10.2017).

¹⁵⁴Resulzade, 1993: 13.

¹⁵⁵Resulzade, 1993: 21.

olması ve iki kıta arasında köprü görevi görmesi İran'ın jeopolitik ve jeostratejik olarak önemini ortaya koymaktadır. İran, İslam'ın Şii yorumunu benimseyen ve bunu çok etnikli yapının birbirine tutunmasını sağlayan araç olarak kullanabilen bir devlettir. Şii inancın tek temsilci devleti konumunda bulunan İran bölgede yaşayan Şii inancındaki toplulukların hamisi ve yönlendiricisi konumunda olduğunu göstermektedir. Bunu Şiiliğin ihracı olarak görüp, devletin yayılcı politikası olarak kullanmaktadır. Bu manada İran bölgedeki tüm devletler için her an tehlike doğurabilecek bir devlet konumundadır.

Kadim devlet kültürüyle farklı etnik toplulukların hâkimiyeti altında olsa da varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Bilinen 2500 yıllık tarihinde Farslar, Araplar ve Türkler tarafından yönetilen İran bu süreç içerisinde birçok etnik topluluğa sahip olmuştur. Çok etnikli yapı kültürel anlamda bir zenginlik gibi görünse de ulus devletin oluşmasını imkânsız hale getirmektedir. Bu çok etnikli yapı içerisinde en fazla nüfusa sahip olan etnik topluluk Türkler ve Farslar'dır. 1925 Pehlevi Hanedanlığı ile başlayan Fars hâkimiyeti ve Türk baskısı ve asimilasyonu 1979 İslam Devrimi ile devam etmiş, iki hakim topluluk olan Farslar ve Türklerin karşı karşıya gelmesine sebebiyet vermiştir.

İran'da varlığını sürdüren Türklerin nüfusları araştırmalara göre değişse de yaklaşık olarak 35 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusu oluşturan Türkler aslında her biri Türk boylarının karışmasından veya boyların federasyon tipi birleşmesinden meydana gelmiş fakat farklı isimler altında yaşamaktadırlar. Bunlar, Güney Azerbaycan Türkleri, Kaşkaylar, Afşarlar, Şahsevenler, Kaçarlar, Karapapaklar, Türkmenler ve diğer küçük Türk boyları olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bu toplulukların içinde en kalabalık Güney Azerbaycan Türkleridir. Afşarlar ve Kaçarlar ise daha önce İran'ı yönetmiş topluluklardır. Bu toplulukların büyük bir kısmı Şii, bir kısmı Sünni, az da olsa Hristiyan, Zerdüş, Bahai ve Musevi'dir. Bu durum geçmişte sorunlara yol açsa da günümüzde sorun olmaktan çıkmış, her topluluk kendini Türklük milli şuuru içerisinde tanımlamaktadır.

Türkler, İran coğrafyasının her noktasına dağılmış vaziyettedir. İran devleti 31 eyalete ayrılmıştır. Türkler 31 eyaletin 24'ünde varlığını sürdürmektedir. Çoğunlukla Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan sınır boyunda ve İran merkezine yerleşmişlerdir. Yani İran'ın Kuzey Batı'sı, Kuzey Doğu'su ve Merkezi olarak ifade edebiliriz. Bir kısmı hala göçebe hayatını devam ettirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ HAREKETLERİ

2.1. Tarihi Süreç İçerisinde İran'da Türk Milliyetçilik Hareketleri

İran; geçmişten bugüne İranlılık ve Şiilik kimliği üzerine kurulmuş bir devlet olmakla beraber çok sayıda etnik topluluğun oluşturduğu bir toplum olması sebebiyle, bazı yazarlarca “çok etnikli bir imparatorluk” olarak tanımlanır. Bu çok etnikli imparatorluğun en büyük iki etnik grubu, Türkçe ve Farsça konuşan topluluklardır. Bu iki topluluk, 2500 yıllık İran tarihinde bu bölgede kurulmuş devletleri yöneten topluluklardır.¹⁵⁶

İran Devleti; tarihi boyunca sınırları ve etnik yapısı sıklıkla değişen, nüfusunun yarısı bile Fars etnik kökenine ait olmayan, çok etnikli bir devlettir. 20. yüzyılda Pehlevi rejimi bugünkü İran'a hâkim oluncaya kadar, İran kimliği Fars kimliğinin karşılığı değil, kimlikler üstü bir yapıyı temsil ediyordu. 10. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında geçen 1000 yıllık süre zarfında burada kurulan devletler tamamıyla Türk devletleri olup, Farmlar ile beraber yaşamışlardır ve her iki topluluk ülkenin kültürünün oluşmasında pay sahibidir. İran tarihinde kurulan devletlerin çoğunun başkenti, bugünkü Kuzey Azerbaycan'da¹⁵⁷ yer almıştır. Pehlevi Hanedanlığı kuruluncaya kadar ülkenin başkenti, nüfusunun tamamına yakını Türk olan, Tebriz'dir. Ayrıca Tebriz, İran'ın ticaret merkezi ve batıya açılan kapısı olmuştur. Pehlevi rejimiyle beraber 1000 yıldır ülkeyi yöneten Türkler dışlanmış, İran'ın Farisi yapısına özellikle vurgu yapılmaya başlanmıştır.¹⁵⁸ Pehlevi hanedanlığı döneminde, Pers İmparatoru Büyük Kiros'un 2500'üncü tahta çıkış yılı kutlanmış, bölgenin ezelden beri Fars hâkimiyetinde olduğu vurgulanmıştır.¹⁵⁹ Fars etnik yapısını yücelten Pehlevi politikası, 1979 *İslam Devrimi*'yle beraber kısmen devam edince, Azerbaycanlı Türk kimliği ile İran kimliği kısmen bir çatışma yaşamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında bölgede, ayrı bir Azerbaycan Türkü kimliğinden bahsetmek pek mümkün değildir. Bölgede, Türk olan topluluklar ile Türk olmayan toplulukları birbirinden ayırırken tek bir ifadeyle; Türk veya Türk değil şeklinde bir tanımlama yapılıyordu.¹⁶⁰

20. yüzyıla gelindiğinde bu bölgede; *1905 Rus Devrimi*, İran'da *1906 Anayasa Devrimi* ve *1908 Jön Türk Devrimi* diye adlandırılan üç önemli devrim yaşanmıştır. Çoğu

¹⁵⁶Sarıkaya, 2012: 36.

¹⁵⁷Kuzey Azerbaycan, Azerbaycan Devletinin ve Ermenistan sınırları içerisinde yer alan bölgeyi ifade etmektedir.

¹⁵⁸Schaffer, 2002: 1085.

¹⁵⁹Garthwaite, 2011: 232.

¹⁶⁰Schaffer, 2002: 1085.

Azerbaycan Türkü, bu devrimlerde rol oynayarak kendi kolektif kimliklerini ve siyasi faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Aras Nehri'nin kuzeyinde Azerbaycan Türkünün yaşadığı bölgelere bakarak, İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri arasındaki entelektüel ve siyasi gelişmeleri anlamak zordur. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin¹⁶¹ kurucusu ve ilk devlet başkanı Mehmet Emin Resulzade, siyasi hayatının büyük bir kısmını İran'da aktivist ve yazar olarak geçirmiştir.¹⁶²

Büyük bir kesimi İranlı olarak bilinen, İranlı Azerbaycan Türkü aydınlar 20. yüzyılın başlarında, İran Anayasa hareketine öncülük etmiştir. Anayasa Devrimi'nin topluma getirdiği hakları geri almak ve İran'da baskıcı yönetimi yeniden kurmak için; 1908'de *Kaçar Hanedanı*'ndan Şah Muhammed Ali teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüse ilk tepki, Settar Han¹⁶³ öncülüğündeki Tebriz halkı tarafından gelmiştir. Settar Han'ın güçleri, Tebriz Encümeni¹⁶⁴ adına Tebriz'i kontrol altına almış ve İran bayrağını indirerek yerine Tebriz encümeni bayrağını göndere çekmiştir. Settar Han, Azerbaycanlı Türk milletinin Muhammed Ali Şah'ın egemenliğini tanımadığını belirtmiş ve Tebriz'in İran'ın başkenti olduğunu ilan ederek isyan etmiş, fakat isyan Tahran yönetimi tarafından bastırılmıştır.¹⁶⁵

Paniranist Hamid Ahmediye göre;

“Türk milliyetçiliği ilk başta yayılmacı bir ideoloji değil, Kırım'da ortaya çıkmış bir kültürel hareketti. Gaspıralı İsmail'in (1851-1914) çabaları sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısında bu hareket Rus emperyalizmine karşı Türk-İslam kültürünü canlandırma gayesini gütsse de, zaman içinde Yusuf Akçura'nın (1876-1935) ortaya çıkmasıyla emperyalist temellere dayanan bir sistem kurmayı amaçlayan siyasi ideoloji haline gelmiştir. Ziya Gökalp (1877-1933), Ahmet Ağaoğlu (1869-1839), Ali Hüseyin Zade (1864- 1941) ve Halide Edip (1884-1964) gibi Pantürkist aydınlar dönemin Avrupalı aydınlarının da yazı ve önerilerinden etkilenmişlerdir. Pantürkizm Osmanlı İmparatorluğu'nda Genç Türkler'in iktidara gelişine kadar, Osmanlı coğrafyasında ve Müslüman Kafkasya'da etki alanı sınırlı olmuştur. 1913 yılında darbe sonucu iktidara gelen aşırı Genç Türk'ler, Pantürkizm'i ve Çin'den Avrupa'ya kadar bir Türk devleti kurma hayalini İmparatorluğun resmi siyaseti haline getirmişlerdir. Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa üçlüsü en fazla bu amaç uğruna çalışmışlardır. Aslında imparatorluğun çöküş sürecine girmesinin temel sebeplerinden biri olan Arap, Ermeni ve diğer Hristiyanların merkez kaç hareketlerinden dolayı hayal kırıklığına uğrayan Genç Türkler ve başka Pantürkist aydınlar, ortaya çıkan kimlik krizine çare bulmak için aniden Pantürkizm düşüncesi ve “Büyük Turan¹⁶⁶” idealini devletin stratejik programı haline getirmişlerdir. Gerçekten de Birinci

¹⁶¹Azerbaycan Demokratik cumhuriyeti 1918 yılında kurulmuş ilk Türk cumhuriyetidir. 1920 yılında Sovyet kızıl ordunun Bakü'ye girmesi ile son bulmuştur.

¹⁶²Schaffer, 2002: 1086.

¹⁶³Settar Han Azerbaycan Türküdür.

¹⁶⁴Encümen, meclis anlamına gelmektedir.

¹⁶⁵Schaffer, 2002: 1086.

¹⁶⁶Turan, yeryüzünde varlığını sürdüren bütün Türklerin tek bir devlet altında yaşama ülküsünü ifade etmektedir.

Dünya savaşında Osmanlı'nın Almanya'dan yana savaşa girmesi büyük Türk İmparatorluğu kurma hayalini gerçekleştirmek amacıyla olmuştur. İslam dünyasının batı bölgesinden¹⁶⁷ umudunu kesen Genç Türkler, Almanya'nın kazanması ve Rusya'nın kaybetmesi sonrasında İslam dünyasının Doğu bölgesinin¹⁶⁸ kendilerine bırakılacağını ve böylece Turan İmparatorluğunun kurulacağını umuyorlardı. Genç Türkler bu bölgelerde planlarını uygulamak için Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında bir takım girişimlerde bulunmuş; Kafkasya, İran Azerbaycan'ı ve Orta Asya'ya Pantürkist düşüncelerini yaymak için heyetler göndermişlerdir. Bu heyetler özellikle 1918–1919 yıllarında İran Azerbaycan'ında ve 1918–1920 yıllarında Kafkasya ve Orta Asya'da faaliyet göstermişlerdir. Çalışmalar, Enver Paşa tarafından kurulan ve “Teşkilat-i Mahsusa”¹⁶⁹ adlanan gizli kurum tarafından yönetilmiştir. Bu teşkilatın en önemli görevlerinden birisi Kafkaslar, İran, Orta Asya ve Afganistan'da Pantürkist düşünceleri yaymak olmuştur.”¹⁷⁰

Ekinçi¹⁷¹ Gazetesi, Hasan Bey Melikzade Zerdabî tarafından zorlu bir süreçten sonra Bakü'de yayın hayatına başlamış, kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalara bir nevi öncülük etmiştir. Ekinçi, isminden de anlaşılacağı üzere ziraatla uğraşanların gazetesi olarak yayın hayatına başlamış olmasına rağmen; Kafkaslardaki Müslüman Türk topluluklarını özgürlük mücadelesine davet eden, ilk Türkçe yayın organı olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.¹⁷²

2.1.1. 1905 – 1911 İran İhtilali ve Güney Azerbaycan

Fransız Devrimi ile birlikte dünya yeni fikirlerle tanışmış; hürriyet, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramlar insanların zihnine yerleşmeye başlamıştı. Bu fikirler imparatorlukların sonunu getirerek, yerine milliyetçi fikirlere, etnik kimliklere dayalı devletleri meydana getirmiştir. Bu fikirlerden, babadan oğula geçen Şahlık yönetimi ile idare edilen, saltanatın kendilerine Tanrı tarafından verildiğine inanan, bütün yetkilerin tek başına Şahın elinde olduğu Kaçar Devleti de etkilenmiştir. Nasıreddin Şah zamanından 1906 yılına kadar ki süreçte, Avrupa ile İranlı aydınların temasları artmış, İran'da Avrupa'nın ihraç ettiği fikirler yayılmaya başlamış, bir anlamda İran halkı Avrupalılaşıma yönünde hareket etmeye başlamıştır.¹⁷³

¹⁶⁷İslam dünyasının batı bölgesi, Akdeniz, Kuzey Afrika ve Arap Yarımadası olarak tanımlanmaktadır.

¹⁶⁸İslam dünyasının doğu bölgesi, Kafkasya, Orta Asya, İran ve Afganistan'ın Kuzey bölgesi olarak tanımlanmaktadır.

¹⁶⁹Teşkilatı Mahsusa, Osmanlı istihbarat teşkilatı ve Milli istihbarat teşkilatının temeli oluşturan istihbarat teşkilatıdır.

¹⁷⁰Ahmedi, 2009: 80.

¹⁷¹Ekinçi Gazetesi, Bakü'de 1875 yılında ziraat ile uğraşanlara bilgi vermek için kurulmuştur. Erol, 2006: 54.

¹⁷²Erol, 2006: 54.

¹⁷³Kılıç, 2002: 145.

İran'daki ekonomik yapının bozulması, Avrupa'daki fikir akımlarının oluşturduğu yeni düzenin yanına ek olmuş ve ihtilalin en önemli sebeplerinden birisi olmuştur. Ayrıca İran'da meşrutiyetin ilanından önce derebeylik benzeri yapılar, toprak sahiplerinin adaletsizlikleri, başına buyruk hareketleri, halkın üstündeki ağır vergiler ve yönetimin baskıcı politikası dönemin dikkat çekici özellikleridir.¹⁷⁴ Nasıreddin Şah iktidara geldikten sonra, ekonomik durum her geçen gün daha kötüye gitmiştir. Devletin ekonomik sıkıntılara rağmen Saray mensupları yüksek maaşlar almakta, gösterişli bir yaşam sürmekte ve Avrupa'ya seyahate ve tatile çıkarak ülkenin parasını savurmaktadırlar. Bu durum hazinenin durumunu daha da sıkıntıya sokmuştur. Hazinenin durumu o kadar kötü bir hale gelmiştir ki, devlet memur maaşları ödeyebilmek için yabancı devletlerden borç para almaya mecbur kalmış, bunun karşılığında ise yabancı devletlere imtiyazlar vermek durumunda kalmıştır. Bu durumu gören halk ise tepkisiz kalamamış ve halktaki tepki içten içe büyüyerek ihtilale giden süreci başlatmıştır.¹⁷⁵

İran'da işsizliğin yüksek seviyelere ulaşması, açlık ve sefalet, bunun sonucunda Kuzey Azerbaycan'a yaşanan göçler, devlet memurlarının yolsuzlukları, yabancı sermayenin ülke içi ithalat fiyatlarını kontrol etmesi ve verimli topraklarının bu sermayedarların isteği doğrultusunda tütün, pamuk gibi ürünlerin üretimine ayrılması,¹⁷⁶ devletin de bu ayrıcalıkların devamı yönünde baskıcı politika sürdürmesi sonucunda, bu durum ile mücadele için halk siyasi komiteler kurmaya başlamış ve bildirimler dağıtmaya başlamıştır. Bunun sonucunda, Tebriz'de milli bilincin yansıması olarak ilk halk hareketleri görülmeye başlanmıştır.¹⁷⁷

İran, Selçuklularla beraber Türk hâkimiyet ve egemenlik sahasına girmiş, farklı hanedanlar yönetiminde bin yıldan daha fazla Ortadoğu ve Orta Asya'da önemli bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Batı dünyası, sanayi devrimini gerçekleştirdikten sonra doğu devletleri karşısında üstünlüğü ele geçirmiş, bu kadere İran da yaşamıştır. Bunun sonucu olarak, Osmanlı devleti gerileme devri içerisinde 1908 2. Meşrutiyet'in doğum sancılarını yaşarken, İran da kuzeyden Rusya, güneyden İngiltere, tarafından kısıpaca alınmış, *Türkmen Kaçar Hanedanı*'na karşı, hak ve özgürlüklerin sağlanması amacı ile 1906'da Meşrutiyet Devrimi gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁴Karacan, 2013: 32.

¹⁷⁵Kılıç, 2002: 146.

¹⁷⁶Marshall, 1999: 11.

¹⁷⁷<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

¹⁷⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

İran’da gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi, köhneleşmiş devlet yönetiminin çağın gereklerine uygun hale getirilmek istenmesinin yanında, esas olarak Batı karşısında geri kalmışlıktan kurtulmasının bir yolu olarak görülmesi sonucu vukuu bulmuştur. Osmanlı Devleti’nde gerçekleşen meşrutiyet hareketleri ile İran ‘da gerçekleşen Meşrutiyet hareketi, hem sebepleri hem de gerçeklemesi yönünden birbirleri ile önemli derecede benzerlik gösterirler. 18. yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen sanayi devrimini iyi biçimde analiz edemeyen Osmanlı ve İran Devleti, bunun sonucu olarak Batılı devletlerin baskısını siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda her geçen gün (artarak) hissetmeye başlamıştır. Bu bağlamda her iki devlet de Batı karşısında mağlubiyetler yaşamaya başlayınca, tepeden inmece politikalarla çağdaşlaşma hareketleri gerçekleştirilmeye çalışılmış, Türkmen Kaçar Devleti de bunu tarih sahnesinde var olmanın bir gerekliliği olarak görmüştür.¹⁷⁹

Meşrutiyet devrimi ile milli kimlikler ön plana çıkmış, o güne kadar aşiret mensubiyetine dayanan; kabile, köy ve kent kimliği taşıyan toplum milli kimlik bilincine doğru hareket etmiştir. Devrimden sonra İranlılık, Azerbaycanlılık ve az miktarda Kürtlük siyasal kimlikler olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸⁰

İran Azerbaycan Türklerinin aydınlanması, milli bilincin ortaya çıkmasında son derece önemlidir. İran Türkleri, aydınlanma sürecinde bazı ölçülerde Batı ve Osmanlı Türkiye’sini takip etmiştir. Fakat bu durum, dışardan bir etkiden ziyade, ülkede gerçekleşen olaylar ve Batı’da ortaya çıkan bağımsızlık, özgürlük, liberalizm, sosyalizm gibi taze fikirlerin etkisinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 19. yüzyıl sonlarında İran Türkleri arasında aydınlar sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁸¹

İran’a hürriyet fikrinin girmesinde, Osmanlı Devleti’nde görülen batılılaşma hareketlerinin İstanbul’daki İran elçileri ve tüccarları tarafından gözlemlenmesi, İran’ın eğitim için Avrupa’ya gönderdiği öğrencilerin ve İran’da eğitim ve öğretim için bulunan Avrupalı öğretmenlerin bulunması, İran’da görev yapan Avrupalı memurlar, büyükelçi ve konsoloslar ile İranlıların dostane ilişkide bulunmaları, İran ile Avrupa arasında inşa edilen telgraf hattı ve dolayısıyla İran halkı Avrupa’nın daha kolay bir şekilde temasa geçebilmesi, orada gelişen hürriyet fikirlerinin meydana getirdiği olaylar hakkında bilgiler elde etmesi ve bu olayları dikkatle takip etmesi, İranlı aydınların ülke içinde ve dışında çıkartmış oldukları gazete ve dergiler son derece etkili olmuştur.¹⁸²

¹⁷⁹<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

¹⁸⁰<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

¹⁸¹Hesenli, 2002: 640 – 645.

¹⁸²Kılıç, 2002: 147.

İran, *Türkmen Kaçar Hanedanlığı* döneminde İngiltere ve Rusya'nın sömürgesi haline gelmiş ve bunun sonucunda ülkede bazı toplumsal olaylar meydana gelmiştir. Bu tepkilerin en başında da kısa sürede ülke geneline yayılan, *Bab Ayaklanmaları* gelmektedir. *Kaçar Hanedanlığı*'nın son zamanlarında sosyal adaletsizlik her geçen gün artmış, devamlı suretle sömürge politikaları yürürlüğe girmiş, hanedan ve hükümet ile yerel yönetimler arasındaki anlaşmazlıklar meydana gelmiş, molla ve din âlimleri de hükümet karşıtı tavır sergilemiş, Rusya ve İngiltere'den alınan büyük borçların ödenememesi sonucunda İran, İngiltere, Almanya, Belçika, Fransa ve ABD tarafından hammadde deposu haline getirilmiş, 1813-1828 Rus-İran savaşlarında alınan yenilgilerden sonra İran ordusunun modern savaş tekniklerinden son derece uzak olduğunun ortaya çıkmış olması ve bu durumlara paralel olarak Kuzey Azerbaycan'da temelleri 1830 yıllarında atılan aydınlanma girişiminin İran Azerbaycan'ına yansması burada da yenileşme duygusunu ve gerçekliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Padişahlarının yaptığı yenilikçi hareketler, *Kaçar Hanedanı* mensubu bazı devlet adamları için bir ilham kaynağı olmuştur. Dönemin Azerbaycan Valisi Abbas Mirza, benzer yenilikçi faaliyetler gerçekleştiren hanedan mensuplarından birisidir. Mirza, Üçüncü Sultan Selim'in modernleşme hareketlerinden esinlenerek, bir Azerbaycan '*Nizam-ı Cedid*'¹⁸³ ordusu kurmaya çalışmıştır. Bu '*Nizam-ı Cedid*' ordusunun asli çekirdeğini 6 bin kişilik bir ordu meydana getirmiştir. Bu ordu yeni silahlarla ve hareketli toplar ile donatılmış ve askerlere düzenli maaş bağlanmıştır. Yeni ordu kışlalara yerleştirilmiş ve askerlerin eğitimi Avrupalı subaylar tarafından yapılmıştır. Abbas Mirza yeni ordunun silah ihtiyacını karşılamak için Tebriz'de silah ve top üretim fabrikası kurmuştur. Yeni gelişmelerden haberdar olmak ve bilgiye ulaşımı kolaylaştırmak için askerlik ve mühendislik kitaplarının tercümesini ve düzenlenmesini istemiş, bunu için tercüme idaresini kurdu muştur. Londra ve Paris'te daimi temsilcilik kurulmuş, yeni kurulacak olan devlet dairelerinde görevlendirmek için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir.¹⁸⁴

Mirza, modernleşme politikaları için yaptığı harcamaları karşılamak için Tahran'a yapılan para transferini kesmiş, bu durum sonucunda Tebriz ulehasının desteğini arkasına almış fakat nüfuz sahibi feodal çevrelerin tepkisini çekerek Tahran'daki birçok kişiyi kızdırmıştır. Sonuç olarak, Abbas Mirza'nın çağdaşlaşma gayretleri, gerçek anlamda amaçladığı sonuçlara ulaşamamıştır. Mirza'dan sonra yenilikçilik çalışmalarını, Tebriz'de Abbas Mirza'nın maiyetinde yetişmiş bir saray görevlisinin oğlu olan Emir Kebir devam

¹⁸³Nizam-i cedid, Osmanlı Devleti'nin askerin ıslah ve yenileştirilmesine karşılık gelir ve bu amaçla oluşturulan askeri birliklere aynı isim kullanılarak Nizam-ı Cedid Ordusu denmektedir.

¹⁸⁴<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

ettirmiştir. Emir Kebir, Osmanlı Devleti'nde özel memur olarak bulunmuş ve bu sırada 'Tanzimat'¹⁸⁵ hareketlerinden önemli derecede etkilenmiştir. Nasireddin Şah 1848 yılında iktidara geldiği zaman, sadrazamlık makamına Emir Kebir gelmiş ve oldukça geniş bir yenilik programını hemen yürürlüğe koymuştur. Bu bağlamda daimi ordu yeniden tesis edilmiş, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için ve ithalatı azaltmak için 15 yeni fabrika kurulmuştur. Ayrıca ilk resmi gazete 'Vekayule İttifakiye' çıkartılmış, ilk modern lise 'Dar'ul-Fünun' adı ile kurulmuştur. Emir Kebir, yenilikçi politikaların muhalifleri tarafından 1857 yılında öldürülmüştür.¹⁸⁶

Emir Kebir'in başını çektiği Türk gruplar, 1850'lerden sonra İngiliz ve Rus destekli Fars bürokratik gücü karşısında iktidar yenilgisine uğramış ve *Kaçar Hanedanlığı* bünyesinden dışlanmış, kendi ülkelerinde ve kendi kurdukları siyasal sistem içinde adeta yabancı unsur olarak görülmeye başlanmışlardır. Bu sonucu hazırlayan etmenler, İngiltere ve Rusya'nın önderlik ettiği siyasal çekişmeler ve İran'daki Türk kimliğini etkisiz hale getirerek, Ortadoğu'nun siyasi kaderini değiştirmek ve uydu etnik kimlikler¹⁸⁷ oluşturmak suretiyle son derece ciddi politik çalışmalar olmuştur.¹⁸⁸

İran'da siyasetin iç dinamikleri bakımından durum şu şekilde gelişmiştir. Düzeni elinde bulunduran *adem-i merkeziyetçi* yapı ve feodal düzenin temsilcileri arasındaki muhalefet, çağdaşlaşma sürecini sekteye uğratmış, fakat Abbas Mirza ve Emir Kebir'in başlatmış olduğu çağdaşlaşma hamlesinin kaçınılmaz sonuçları bir süre sonra, eskimiş rejimin karşısına daha güçlü bir şekilde çıkmış ve adeta bir hesaplaşma başlamıştır. Abbas Mirza ve Emir Kebir'in yanı sıra, büyük bir kesimi Azerbaycan Türkü olan İran'daki aydınlanma taraftarı devlet adamlarından Mirza Hüseyin Han Sipehsalar ve Mirza Mülküm Han'ın eğitim için Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler, yeni aydın kuşağının temelini oluşturmuştur. Bu eğitim hamlesi, 19. yüzyıl sonlarında İran'da aydınlar kesiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁸⁹

İran'da yeniliği temsil eden, 'Münevver'ül-Fikr'¹⁹⁰ diye adlandırılan yeni bir sosyal güç oluşmuştur. Bu aydınların dünyayı görme ve anlama biçimi saray çevrelerinden farklı bir şekilde *liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik* kavramlarını ön plana çıkarma şeklinde olmuştur. İran'da *Meşrutiyet Devrimi*'ni tetikleyen aydınların başında

¹⁸⁵Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılında Tanzimât Fermânı olarak bilinen Gülhane Hatt-ı Şerifi'nin okunmasıyla başlayan modernleşme ve yenileşme döneminin adıdır.

¹⁸⁶<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

¹⁸⁷İran'da Fars, Kafkasya'da Ermeni, Afganistan'da Afgan gibi.

¹⁸⁸Hesenli, 2002: 640 – 645.

¹⁸⁹Attar, 2004: 46.

¹⁹⁰Münevver'ül-Fikr, fikir aydınları anlamına gelmektedir.

Cemalettin Afgani, Mirza Mülküm Han, Abdurahim Talibof ve Zeynel Abedin Margei gelmektedir.¹⁹¹

Şeyh Cemalettin Afgani, İran’da hürriyet fikrinin filizlenmesinde son derece önem arz etmektedir. Fakat hürriyet fikrinin doğmasında Fransız Devrimi’nin getirdiği yeni fikirlerin, Genç Osmanlıların, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. *Tebriz*, coğrafi konumu itibariyle *Erivan*, *Tiflis* ve *Batum* üzerinden *İstanbul* ile devamlı suretle ticari ve kültürel temas içerisinde ve İran’ın en büyük ticari merkezlerinden biri konumundaydı. Bu durum Tebriz ile İstanbul arasındaki etkileşimin hızlı bir şekilde olmasını, hürriyet fikirlerinin de İran’dan önce Güney Azerbaycan’a gelmesine ve bu topraklarda filizlenip yeşermesine sebep olmuştur.¹⁹²

Cemalettin Afgani, Fransız Devrimi’nin sonucu ortaya çıkan yeni fikirlerin tesiriyle, cumhuriyet fikrini benimsemiş, “*Müslüman toplumların yöneticileri olan Şahlar, Emirler, Padişahların iktidarının meşruluğu, yönettikleri milletin iradesine saygılı olmaları, adil, hürriyet ve meşrutiyet taraftarı olmaları ve halifeye bağlı olmalarından geçmektedir*”. Afgani’ye göre, “*her Müslüman millet, kendi milli şuuruna sahip olmalı ve milliyetçilik fikrine sıkı sıkı sarılmalıdır*”. Afgani’ye göre, “*İslam ülkeleri yasayabilmek, gelişmek ve birliklerini sağlayabilmek için milli bilince sahip olmalıydılar.*” şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan, mezhep kavgalarının İslamiyet’i parçalayacağını düşünmüş ve kesinlikle mezhep kaynaklı çatışmalara karşı olmuştur. Buradan hareketle, Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan mezhep kavgalarına son derece karşı olmuş, Batılı sömürgeci devletlerin İslam devletlerinin sahip olduğu zenginliklere göz koyduğunu fark etmiştir. İslam dünyasının iktisadi gelişmesini gerçekleştirerek ve liberal ekonomiyi uygulayarak kalkınmasını sağlayabileceğini düşünmüştür.¹⁹³

Afgani, sömürgeci Batının Ortadoğu için bir tehdit olduğunu, Doğu dünyasının bu tehdidi ancak ve ancak Batı karşısında teknolojik üstünlüğü ele geçirerek engelleyebileceğini düşünmüştür. İslam dünyası, Batı karşısında zulüm altındaki Müslümanları seferber edebilecek bir ideolojik temeli oluşturduğunu düşünüyordu. Irk, dil birliği şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda dil, zenginliğinin yanında toplumun her kesimi tarafından anlaşılabilir şekilde olmalıdır. İnsanlar arasında din ve dil olmak üzere iki tür bağ vardır. “Tarihsel süreç içinde din dilden daha kolay değişebilir” demekteydi. Dil, milliyetin temelini

¹⁹¹ Attar, 2004: 48-49.

¹⁹² Ören, 1980: 27.

¹⁹³ Ören, 1980: 28-31.

oluşturmaktadır.¹⁹⁴ “Belirli bir ırka mensup olan çeşitli tabakaların ifade ve istifadesini temin edemeyen bir dil, o ırkın bütünlüğünü koruyamaz” sözleri ile vurgulamıştır.¹⁹⁵

Devletin, Batılı devletlerin etkisi altına girmesi ve günden güne yeni imtiyazlar verilerek bu etkinin artması, aynı zamanda çağdaşlaşma yönünde atılan adımların sonuç vermemesi, halkın ekonomik durumunun her geçen gün daha kötüye gitmesi ve sosyal adaletsizlikler halkın infiale yol açacak dereceye gelmesine zemin hazırlamıştır.¹⁹⁶

Azerbaycan Encümenleri, İran İhtilali'nin başlamasında şüphesiz son derece önemli rol oynamışlardır. İhtilalin ilk kıvılcımları, Tahran ve Tebriz'de atılmıştır. 1906 Eylül ayında Tebriz'de başlayan ayaklanma İran'ın bütün şehirlerine yayılmış, ihtilal rüzgârı esmeye başlamıştır. M. S. İvanov'a göre, “Tebriz ayaklanması sadece Azerbaycan'da değil İran'ın genelinde yankı bulmuştur.” Tebriz'in dışında *Miyane*, *Zencan*, *Kazvin* gibi Azerbaycan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde de halk büyük gruplar halinde Şah rejimi karşısında ayaklanmış, camiler, konsolosluk binaları gibi yerlerin önünde oturma eylemleri düzenleyerek anayasa ve seçime dayalı bir hükümet ve yabancıların ülkeyi terk etmesi yönünde talepte bulunmuşlardır.¹⁹⁷

Hiyabani, *Meşrutiyet Devrimi* başlarında Tebriz'e dönmüştür. Hiyabani'nin yaptığı ateşli konuşmalar, özellikle mescitlerde devrimci hutbeler okuması ve öğle namazı sonrasında yaptığı konuşmalar cemaat üzerinde son derece etkili olmuştur. Hiyabani'nin yaptığı konuşmalar o kadar etkili olmuştur ki, Tebriz'in mahallelerinden ve köylerinden onun konuşmalarını dinlemeye gelenler olmuştur. Türk aydınları, *Meşrutiyet Devrimi*'nde toplumun önderleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda halk direnişleri gittikçe kuvvetlenmiş, rejim ordunun isyancılara katılmasından endişelenmiş ve *Meşrutiyet Fermanı*'nın ilan etmiştir. *Meşrutiyet Fermanı*'nın ilanından sonra Tahran'da seçim tüzüğü yazılmaya başlanmış fakat *Kaçar Hanedanı*'nın veliahdı ve Azerbaycan valisi Mehmet Ali Mirza, meşrutiyetin Azerbaycan'da yürürlüğe girmesini engellemiştir. Bunun sonucunda, meşrutiyetin siyasal sonuçları Azerbaycan'da görülmemiştir. Bu durum karşısında Tebriz'de, Azerbaycan Türk halkı ayaklanmış ve bu ayaklanma 10 gün sürmüştür.¹⁹⁸

Bu ayaklanma sürecinde, Azerbaycan Türkleri birlik oluşturamamış ve iki cepheye bölünmüşlerdir. Bir kısmı demokratik yönetim taraftarı olup geniş bir halk hareketi

¹⁹⁴<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

¹⁹⁵Ören, 1980: 37.

¹⁹⁶<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

¹⁹⁷Attar, 2004: 48.

¹⁹⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

planlamayı tercih ederken, genellikle din adamları ve büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu kısım ise Şah idaresini tercih etmiştir. Bu durum, Azerbaycan Türklerinin birlikteliğinin bozulmasına neden olan ilk teşebbüstür. Bu, daha sonra İran'daki Türk milliyetçiliği fikrinin Fars milliyetçileri tarafından Azerbaycan'la sınırlandırılması gerektiği ve İran'ı parçalamak için ortaya atıldığı şeklinde yorumlanarak, Türk milliyetçilerin tutuklanmasına sebep olmuştur. Bu durum tamamen Rusya'nın İran'ı kontrol etme düşüncesinin bir ürünüydü. Olayların hemen arkasından, Ruslar rejimin koruyucusu ve kurtarıcısı olarak Tebriz'e girmiştir. Tebriz'de Settar Han, Bağır Han ve Ali Mösyö ile Kafkasyalı Mücahitler arasında çatışmaya yol açmıştır. İran'daki anayasal monarşi taraftarı olan Türk aydınları ile devrime destek olan ulema ve ticaret kesimi de hızla gelişmelerin dışına çekilmeye başlamıştır. Mevcut durum, veliaht merkezi olan Tebriz'in ve Türklerin devlet idaresinden dışlanmasına ve hükümet içerisindeki, Fars laik kesimin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Güçlenen Farslar, İran'ın bütünlüğünü ve bağımsızlığını savunma söylemi ile ortaya çıkmış ve Azerbaycan'ın ayrılması düşüncesinden rahatsız olan kesimleri de, devlet yönetiminin merkezine yerleşmeye başlayan Fars kimliğinin içine çekmeye başlamışlardır.¹⁹⁹

Bunların yanı sıra İngiltere, Rusya'nın İran'daki varlığından rahatsız olmuş ve Rusya'nın İran'daki varlığına darbe vurmak için Şah'a baskı yaparak, millet meclisi seçimini onaylatmak istemiştir. Ayrıca İngiltere, bağımsızlık yanlısı Azerbaycan Türkü grupları kendi yanına çekerek kullanmaya çalışmış ve belli ölçülerde başarılı olmuştur. Bu sebeptendir ki, *Meşrutiyet Devrimi*'nden sonra Azerbaycan Türkü bağımsızlık taraftarı gruplar, sürekli İngiltere ve ABD aleyhtarı tavır sergilemiş, bu da Azerbaycan Türkü bağımsızlık taraftarı grupların haklı davasına Batı kamuoyunun hiçbir şey olmamış gibi tepkisiz kalmasına sebep olmuştur.²⁰⁰

Sonuç olarak; ayaklanmalar başarıya ulaşmış, Güney Azerbaycan'da da meşrutiyet yürürlüğe girmiştir. *'Encümen-i Milli Tebriz'*, *Meşrutiyet Fermanı* yürürlüğe girince Tebriz'de kurulmuştur. Azerbaycan Türklüğü bilinci, bu dönemde Güney Azerbaycan'da gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde Şiiliğin farklı yorumlarından kaynaklanan çatışmalar sona ermiş, Türkçe eğitim yapan okullar kurulmuş, Türkçe basın kısa sürede gelişmiş, eğitim çalışmaları hız kazanmış ve yeni siyasi teşkilatlanmalar başlamıştır. Güney Azerbaycan, *Encümen-i Milli Tebriz* ve Mehmet Mirza tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ancak, fiilen *Encümen-i Milli Tebriz* yönetici konuma gelmiştir.²⁰¹

¹⁹⁹Quar, 2005: 94-95.

²⁰⁰Blaga, 1997: 290 – 291.

²⁰¹<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

Güney Azerbaycan milliyetçileri tarafından, bu dönemde silahlı bir teşkilat olarak Mücahit Teşkilatı kurulmuştur. Güney Azerbaycanlıların, Mehmet Ali Mirza'ya güvenilmeyeceğini ve Mehmet Ali Şah'ın ilerleyen zaman içerisinde meşrutiyete karşı çıkacağını tahmin ettikleri için, Kuzey Azerbaycan'daki Türk milliyetçileri ile Güney Azerbaycanlı mücahitler meşrutiyeti devam ettirmek için ittifak yapmışlardır. Bu birliktelik, Güney Azerbaycan'da milli bilincin kuvvetlenmesinde önemli rol oynamış, halktan mücahitlere ciddi sayılarda katılım olmuş ve gönüllüler savaş eğitiminden geçirilmişlerdir. Rusya arşivlerinde bu teşkilat hakkında şu bilgiler vardır: "*Mücahitler Örgütü, sayı ve para bakımından çok güçlü konumdadırlar. Sadece Kafkasya'da 20.000'in üzerinde yandaşları bulunmaktadır ki, bunları Kafkasya'da yaşayan İranlılar oluşturmaktadır. Bütün Kafkasya Müslümanları onlara parasal destek vermekteler*". Rusya'daki çeşitli gruplar, Mücahit Teşkilatına dolaylı yollardan destek vermişlerdir.²⁰²

Meclis ile Mehmet Ali Mirza arasında, toprak ağaları ve bazı mollalar arasında toprak mülkiyeti değişimi noktasında anlaşmazlık çıkmış; bunun üzerine ordu birlikleri, meclis'i 23 Haziran 1908'de top atışına tutmuş ve Mehmet Ali Şah'ın baskısı üzerine meclis ve meşrutiyete bağlı tüm kurumlar kapatılmıştır. Meşrutiyetin kaldırılmasını Tebriz halkı protesto ederek tekrar yürürlüğe girmesini istemiş, ordu ile halk arasında başlayan çatışmalar 12 gün sürmüş ve Azerbaycan Türk halkı orduyu geri çekilmeye zorlamıştır. Bu durum, Mehmet Ali Şah'ı endişeye sevk etmiş ve meşrutiyeti kaldırmak için öncelikle Güney Azerbaycan'da kontrolün sağlanması gerektiği kanaatine varmıştır. Mehmet Ali Şah, 1908 sonbaharında Azerbaycan Türk halkının direnişi bastırmak için, modern silahlarla donatılmış orduyu Tebriz'e sevk etmiştir. Ordu, Tebriz'i kuşatma altına almış, şehirde açlık ve kıtlık baş göstermiş ancak halk teslim olmamış, belli bir süre sonra Tebriz ele geçirilmiş ve bu son derece kanlı bir şekilde olmuştur.²⁰³

Meşrutiyet hareketinin başarısız olması, İngiltere'nin kendi menfaatleri için hem Şah'ı hem de ihtilalcileri desteklemesinin ortaya çıkması, Tebriz'de büyük bir tepkiye sebep olmuştur. Settar Han ve Bağır Han, ordunun meclisi bombalanmasından ve meşrutiyetin kaldırılmasından sonra inisiyatifi ellerine almışlardır. Settar Han ve Bağır Han, Tebriz'de meşrutiyetçileri arkalarına alarak, yerel yönetimi oluşturup bağımsızlık girişimlerine başlamışlardır. Bu sırada, İran'ın bütün yerel yönetimlerinde encümenler dağıtılmış, adeta şehirlerin nefesi kesilmiştir. Ayakta kalan sadece Tebriz olmuştur. Settar Han, İran'da ezilen halkların hürriyet timsali olmuştur. Rus konsolu bu gelişmeler üzerine araya girmiş, Settar

²⁰²Quar, 2005: 95.

²⁰³<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

Han'a, Azerbaycan Umumi Valiliği'ni vaat etmiş ve barış ilan edilmesini istemiştir. Settar Han ise *“Biz kimseye harp açmadık, sadece insani haklarımızı mütecavizlere karşı müdafaa ediyoruz. Ben kendimi başkasının bayrağı altında değil, yedi devleti kendi milletimin bayrağı altında görmek isterim.”* şeklinde cevap vermiştir.²⁰⁴ Settar Han'ın ordusu, İngiliz ve Şah birliklerini her defasında yenmiş; Tebriz direnişini kıramayan ve askeri yolla sonuç alamayacağını düşünen Şah, problemi diplomatik yollarla çözmeyi denemiştir. Bu sebeple Şah adına Settar Han ile görüşen elçi:

“Siz en fazla on kişisiniz. Boş yere halkın kanını akıtmayınız. Sizlere gereken unvan ve görevler verilecektir. Eğer bize itimatınız yoksa komşu devletlerden birinin garantisini isteyebilirsiniz. Size bir bayrak gönderilsin ve siz bu bayrak altında güvende olun.” demiştir. Settar Han cevaben: *“Burada kaldırdığımız bayrak özgürlük bayrağıdır. Dünyanın yetmiş iki milleti bu bayrak altında birleşmelidir. Biz teslim olmayız. Elinizden geleni ardınıza bırakmayınız”* demiştir.²⁰⁵

Settar Han ve Bağır Han'ın liderliğini yaptığı,²⁰⁶ Ali Mösyö'nün ise fikir desteği sağladığı, Tebriz'deki milliyetçi hareketin güç kazanması ülke dışında da farklı yorumlanmıştır. Bakü, bu harekete destek verdiği için, bu hareketin kuvvetlenmesinden son derece memnun idi ve yakın bir zaman içerisinde Güney Azerbaycan'ın İran'dan ayrılarak Kuzey Azerbaycan ile birleşeceğini ümit ediyordu. Rusya, Güney Azerbaycan'daki direniş hareketini İran'ın işgali düşüncesi önünde bir engel olarak görüyor ve bu duruma askeri ve siyasi açıdan şu şekilde yaklaşıyordu: *“Azerbaycan'ı ele geçirmeden İran'ın denizden kontrolü mümkün değildir. Zafere giden en kısa yol Azerbaycan'ın işgalinden geçmektedir ki devamında İran geliyor. Azerbaycan insanlarının düzen ve askeri kapasitesi İran'ın diğer halklarına göre daha üst aşamadır”*.²⁰⁷

Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda, Güney Azerbaycan'daki sorunu halletmek istemektedir. Bu bağlamda; hükümete baskı yaparak, Settar Han ve Bağır Han'ı Tahran'a davet ettirmiştir.²⁰⁸ Settar Han 7 Ağustos 1910 tarihinde 700 kişilik birliği ile Tahran'a gitmiş, anlaşma için bulunduğu sırada, Atabek parkında hazırlıksız yakalanmış ve vurulmuştur. Settar Han ile birlikte birçok silah arkadaşı da şehit edilmiştir. Hareketin diğer lideri Bağır Han ise, sürgün edilmiş ve orada boğdurularak öldürülmüştür. Liderleri yok edilmiş olan milli

²⁰⁴Ören, 1987: 55.

²⁰⁵Hesenli, 2002: 640-651.

²⁰⁶Erol, 2012: 159.

²⁰⁷Hesenli, 2002: 640-651.

²⁰⁸Erol, 2012: 160

mücadele hareketi pes etmemiş, tüm gücüyle direnmeye çalışmıştır. Hareketin ideolojik lideri Ali Mösyö, 1910 yılında vefat edince, harekât teşkilatlanma anlamında zayıflamıştır. Settar Han, Bağır Han ve Ali Mösyö'yu kaybeden direniş, Rusya ve İngiltere (birlikte) saldırısına karşı koyamamış ve 1911 yılında Tebriz işgal edilmiştir. Güney Azerbaycan Türklerinin ilk ihtilalini, kanlı bir şekilde sonlandırmışlardır. Bu savaş, binlerce Azerbaycan Türkünün ölümü ve hapsi ile sonuçlanmıştır. Şah birlikleri Tebriz'e girdiğinde, sanki başka bir devletin sınırlarında bulunan bir şehri ele geçirmiş gibi birkaç gün boyunca şehri yağmalamış, hatta katliamlara yapmışlardır. Tebriz'deki direnişin son bulmasıyla, İran'da eski rejim tekrar kurulmuştur. Rafael Blaga, Azerbaycan Türklerinin ihtilal faaliyetlerini değerlendirirken, “*Azerbaycan Türk halkı, siyasileri ve aydınları despot Kaçar sülalesini yıkmaya kalkışarak İran'da son Azerbaycan Türk devletini kendi elleriyle yok etmişlerdir*”²⁰⁹ yorumu yapmaktadır.

İran'da, bin yıllık Türk hâkimiyetinin son devleti olan *Kaçar Devleti*, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gücünü kaybederek, Rusya ve İngiltere'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu hâkimiyetin bir sonucu olarak, 1911 yılında Tebriz direnişinin Rusya ve İngiltere işbirliği ile kanlı bir şekilde bastırılması olarak görülebilir. Direnişin sert bir şekilde bastırılmasından yılmayan Azerbaycan Türkleri, İran'da 1920 yılında tekrar bir ayaklanma yapmışlardır.²¹⁰

2.1.2. Şeyh Muhammed Hiyabani Ayaklanması ve Azadistan Devleti

19. yüzyılın ilk yarısında İran ile Rusya arasında yapılan savaşların sonucunda, kadim Azerbaycan toprakları Güney Azerbaycan ve Kuzey Azerbaycan olmak üzere ikiye bölünmüştür. 20. yüzyılın başlarında milliyetçilik akımlarının, imparatorlukların korkulu rüyası olmasıyla, her iki Azerbaycan'da da kendi bağımsızlıklarını kazanma mücadelesi verilmiştir. Bu süreçte, Güney Azerbaycan, İran içinde bir özerk yapı kursa da, Kuzey Azerbaycan'da başlatılan bağımsızlık mücadelesi meyvesini 28 Mayıs 1918 yılında, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilân edilmeye vermiştir. 1905 ile 1911 yılları arasında yapılan *Meşrutiyet Devrimi'nde*, Güney Azerbaycan'ın önemli rol oynaması ve devrime sahip çıkması 1917 ile 1920 yıllarında gerçekleşen harekâtın zeminini oluşturmaktadır.²¹¹

Güney Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin önemli isimlerinin başında gelen Şeyh Muhammed Hiyabanî, 1879 yılında Tebriz'e bağlı Hamane kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluk yılları Hamane de geçen Hiyabani, eğitim hayatına Hamane de başlamış daha sonra

²⁰⁹Blaga, 1997: 290.

²¹⁰Attar, 2004: 48- 49.

²¹¹Tagiyeva, 2005: 39.

medreseye devam etmiş, din eğitiminin yanında fen bilimleri eğitimi de almıştır. Hiyabani'nin ailesi ticaret ile uğraşmaktaydı ve bu sebeple Rusya'nın Petrovsk şehrine taşınmışlardır,²¹² Babası Hacı Abdülhamit otuz yıl boyunca Rusya'nın Petrovsk şehrinde ticaret yapmıştır. Hiyabani, Petrovsk'ta bir yandan babasına yardım ederken bir yandan da dini ilimlerden fıkıh ve usul yanında astronomi, matematik, tarih, coğrafya ve edebiyat eğitimi almıştır. Hiyabani, Türkçe, Farsça, Arapça, Rusça ve Fransızca lisanını konuşabilmekteydi.²¹³

Hiyabani'nin Rusya'da yaşadığı çevre, onun kendi milletine karşı duygu ve düşüncelerini etkilemiştir. Hiyabani, Rus sosyal demokratların yoğun olarak propaganda yaptığı işçi, köylü ve göçmen kitlelerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde bulunmaktaydı. Burada yaşayan göçmenlerin çoğunluğunu ise İran Azerbaycan'ından gelenler oluşturmaktaydı. Güney Azerbaycan'dan göç eden, yaklaşık 100 bin kişilik bu topluluğun hemen hemen hepsi eğitimsiz ve bunlar Rusya'da da aşağılanan, ayak işleri yapan bir topluluk konumunda idi.²¹⁴

1905 ile 1911 yılları arasında gerçekleşen İran *Meşrutiyet Devrimi*, İran'da siyasi bir figür olarak Settar Han ve Bağır Han dışında, Şeyh Muhammed Hiyabani'yi de çıkarmıştır. *Meşrutiyet Devrimi* ile aktif olmaya başlayan Hiyabani, siperler arasında dolaşarak mücahitleri motive etmiştir. Bu bağlamda Hiyabani, hem mücahit olarak hemde bir aydın olarak devrime katkı sağlamıştır. Hiyabani, meşrutiyet yürürlükte iken *kurulan Encümeni Milli Tebriz'e* seçilmiş, 1908-1909 yılında da '*Tebriz İctimaiyyun Amiiyyun Örgütü*' içerisinde yer almıştır. Tebriz' in Hiyabani Mahallesi'nde yapılan barikat savaşlarına katılan Muhammed, burada üstün başarı göstermiştir. *Meşrutiyet Devrimi*, Hiyabani'ye şan ve şöhret kazandırmıştır. Tebriz'de iki camide de imamlık yapan Şeyh Muhammed Hiyabani, mescitlerdeki ateşli konuşmalarından dolayı Şeyh, barikat savaşlarındaki başarısından dolayı da Hiyabani unvanı almıştır. Artık çok daha fazla tanınan Hiyabani, İran Parlamentosu'na aday olmuş ve 1909-1911 yıllarında İran II. Meclisi'nde milletvekili olarak yerini almıştır.²¹⁵

Hiyabanî, 19 Kasım 1909 tarihinde açılan İkinci Meclis'de, Azerbaycan milletvekili olarak yer almıştır. İran'ın içinde bulunduğu kötü şartları düzeltmek için çaba sarf eden meclisin ömrü uzun olmadı ve bir yıl içerisinde kapanmıştır. Rusya, Amerika ve İngiliz sömürgeciler İran hükümetini etki altına alsalar da meclise söz geçirememişlerdir. Burada en sert tepkiyi veren Hiyabani'ninde içinde bulunduğu '*Demokrat Parti*', halkı tepkiye ve direnmeye çağırmış, Hiyabani konuşmalarıyla halkta etkisini her geçen gün arttırmaya

²¹²Petrovsk şehri şimdiki Dağıstan Özerk Cumhuriyetinin başkenti Mahaçkale'dir.

²¹³Nebioğlu, 2005: 47-54.

²¹⁴Quar, 2005: 93-94.

²¹⁵Quar, 2005: 95-96.

başlamıştır. Bir konuşmasında: “*Altı bin yıllık bağımsızlık sabıkası olan bir millet kolay kolay bağımsızlığından vazgeçemez. Ülkemizi kurtarıp şereflice yaşayamazsak da en azından vatan uğrunda canımızdan geçeriz, çünkü böyle bir tehlikeli ve hassas durumlarda diri kalmak mahvolmak demektir*”.²¹⁶

Bütün direnişe rağmen, İkinci Meclis de kapanmış *Kaçar Devleti* güçleri ile Rus güçleri Tebriz’de, kelimenin tam manasıyla katliam gerçekleştirmiştir. Bu durum karşısında Şeyh Muhammed Hiyabani önce Meşhed’e, oradan da Petrovsk’a amcasının yanına gitmek durumunda kalmıştır. Hiyabani, İkinci Meclis döneminde Mehmet Emin Resulzade, Haydar Emioğlu ve Mirza Muhammed Ali Terbiyet gibi tanınmış Azerbaycan Türkü siyasetçilerle tanışmış ve beraber *Demokrat Parti*’yi kurmuşlardır.²¹⁷ Belli bir süre sonra *Azerbaycan Demokrat Partisi (ADP)* şeklinde adını değiştiren bu parti, kurucularının hemen hemen hepsi Türklerden teşekkül olmuştur. ADP’nin tüzüğü döneminin en yenilikçi düşüncelerini barındıran, tamamen yönünü milletine ve geleceğe dönmüş bir parti niteliğindeydi.²¹⁸

Güney Azerbaycan’ın çağdaş tarihinde en çok tanınan siyasi şahsiyetlerden ve İran’da anayasa ve meşrutiyet için verilen çabanın önderlerinden sayılan Şeyh Muhammed Hiyabani, Güney Azerbaycan’ın bağımsızlık savaşı tarihinde de son derece önemli bir yere sahiptir. Çocukluğundan buyana İran’daki monarşi ve feodal yapının acılarını çeken Hiyabani, Osmanlı ve Rusya’daki değişimlerden de etkilenerek siyasi yaşamının ilk döneminde İran’ı monarşi sisteminden kurtarmak ve demokrasiyi tesis etmek için çalışmış, fakat bir süre sonra İran’da demokrasi ve meşrutiyet uğrunda verilen çabanın bir sonuca varamayacağını anlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Rusya devriminden doğan fırsattan faydalanarak, kendi siyasi çalışmalarını Azerbaycan üzerinde yoğunlaştıran Hiyabani her ne kadar “*Azerbaycan’ın İran’ın ayrılmaz bir bölümü olduğunu*” söylese de siyasi yaşamının en büyük hamlesi olan *Azadistan Devleti*’ni kurarak, Güney Azerbaycan’ın İran’dan bağımsız bir yapı olduğunu göstermiştir.²¹⁹

Hiyabani, 1912-1914 yıllarını Petrovsk’da Rus klasikleri, edebiyatı ve sol yayınları okuyarak geçirmiş, 1914 yılında Tebriz’e tekrar ayak basmıştır. Bu dönemde Tebriz’de hâkim olan Samed Han, Güney Azerbaycan’da bir yönetim kurmuş ve Tahran’a karşı tavır sergilemiştir. *Kaçar Devleti*’nin başında olan Ahmet Şah, diğer Şahların aksine meşrutiyete sıcak bakmış ve meclisin açılması için ferman çıkarmıştır. Güney Azerbaycan hemen seçim

²¹⁶Nebioğlu, 2005: 47-54.

²¹⁷Güneyli, 2005: 29.

²¹⁸Nebioğlu, 2005: 47-54.

²¹⁹Nebioğlu, 2005: 47-54.

sathı mahaline girmiş, *Demokrat Parti ve İtitaliyun*²²⁰ yarışa girmişlerdir. Ancak Samed Han bölgedeki Rus güçlerini arkasına alarak seçimlerin yapılmasını engellemiş ve üçüncü Meclis'e Güney Azerbaycan milletvekili gönderememiştir.²²¹

Azerbaycan Türkleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında tam anlamıyla bir felaketi yaşamışlardır. İngiltere, Fransa ve ABD, Hristiyan Ermeni-Asuri Devleti kurmak için 1915 yılında Urmiye-Selmas arasında, 90 bin Azerbaycan Türkünü katletmişlerdir. 1918 yılında Cilovluk olaylarında, 10 bin Azerbaycan Türkü daha katledilmiştir. Yine Selmas'da bin beşyüz Azerbaycan Türkü bir ahıra kapatılarak yakılarak öldürülmüştür.²²² Asuri, Ermeni, Kürt aşiretleri İngiliz, Fransız, Rus ve Amerikalılardan aldıkları destek ile Güney Azerbaycan'ın batısında bulunan köyleri basmış ve binlerce Azerbaycan Türkünü katledilmiştir. Savaşın hâkim olduğu dört sene boyunca 130 binin üzerinde Azerbaycan Türkü yok edilmiştir.²²³

Güney Azerbaycan toprakları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında hakimiyet mücadelesinin yaşandığı alan olmuştur. Ruslar, Meşrutiyet Devrimi ile Güney Azerbaycan topraklarına girmişler, Osmanlı Devleti ise Rusya ile İngiltere'nin Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerini işgalini önlemek, Almanya ile işbirliği yaparak İngilizler'in Hindistan yolunu kesmek ve son olarak Kafkasya ile Güney Azerbaycan'ı birleştirmek ve Rusya tarafından silahlandırılan Kürt, Ermeni, Asurî birliklerini yok etmek için Kürtlerin sınır ihlallerini öne sürerek İran içlerine doğru saldırıda bulunmuşlardır.²²⁴

Osmanlı ve Rusya orduları Güney Azerbaycan'da, cephenin biri *Bazargan* sınırı ve *Urmiye* dolaylarında ve diğeri *Bane* sınırından *Savuçbulak*²²⁵ olmak üzere iki cephede karşı karşıya gelmiştir. Bir tarafta Osmanlı Ordusu ve Azerbaycan mücahitleri diğer tarafta ise Rus ordusu ve Rus yanlısı Samed Han birlikleri vardı. Azerbaycan mücahitleri her iki cephede de en ön safta savaşıyorlardı. Rus ordusu ve Rus yanlısı Samed Han birlikleri, Azerbaycan mücahitleri karşısında dayanamayarak geri çekilmek zorunda kalmışlar ve savaşı kaybetmişlerdir. Rus ordusu, bu yenilgi sonrasında '*Sarıkamuş*' bölgesinde de kuşatılma korkusuyla Tebriz'den geri çekilmişler, böylece Tebriz, Osmanlı ve Azerbaycan Türkü mücahitler tarafından fethedilmiştir. Tebriz halkı Osmanlı ordusunu büyük bir sevinç ile

²²⁰Sosyal demokratlar anlamına gelmektedir.

²²¹Keskin, 2005: 15.

²²²Hesenli, 2002: 640-651.

²²³Blaga, 1997: 291.

²²⁴Kayabalı ve Arslanoğlu, 1990: 258.

²²⁵Şimdiki Mahabad şehri.

karşılımış, ancak bu sevinç kısa sürmüştür, Kafkas cephesinde kazanan Rus ordusu Tebrizi tekrar ele geçirmiştir.²²⁶

Güney Azerbaycan'da süren savaş esnasında, Rusların desteğini arkasına alan Ermeniler ve Asuriler Müslüman nüfusa yönelik katliam girişiminde bulunmuşlar ve bu emellerine ulaşmışlardır. Rusya, gerçekleşen *1917 Ekim Devrimi*'yle beraber Rusya Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiş ve Azerbaycan kısa süreliğine rahat bir nefes almıştır. Rus orduları, 28 Şubat 1918'de Tebriz ve Güney Azerbaycan'dan çekilmiş ve Şeyh Muhammed Hiyabani vatanına geri dönmüştür.²²⁷ Rusların çekilmesiyle Güney Azerbaycan'da otorite boşluğu meydana gelmiş, bu boşluğu *Azerbaycan Demokrat Partisi*'ni yeniden faaliyete geçirerek doldurma çabasına girişmiştir. Hiyabani, partiyi güçlendirmek için *Demokrat Parti'nin* eski liderlerini bir araya getirmiştir. *Azerbaycan Demokrat Partisi*, 1917-18 yıllarında Tebriz'de yaşanan açlık ve kıtlık sorununu çözmek için '*Erzak Komisyonu*' kurmuş, bu komisyon zor durumda olan halka un ve ekmeğe dağıtarak halkın güvenini ve desteğini kazanmıştır.²²⁸ Osmanlı ordusunun, Azerbaycan ve Kafkas seferiyle çatışmaları sona ermiştir. Güney Azerbaycan'da yaşanan savaşta, 40 bin kişilik Rus ordusu Azerbaycan'dan geri çekilmiş, bir kısmı isyan ederek bölgede büyük bir faciaya sebep olmuştur. 16 Temmuz 1917'de Urmiye'de büyük bir yangın çıkarmışlar, Ermeni ve Asurî birlikleri Osmanlı ve bölgede yaşayan halka karşı savaşa katılmış ve Müslüman katliamı yaşanmıştır. Bu süreçte Tahran hükümeti de istikrarsızlıktan kurtulamamış, 1909- 1921 arasında 50 hükümet görev almış, Tebriz valiliği Rus yanlısı Samed Han'ın elinde Tahran yönetiminin emri dışında kalmıştır. 1917'den sonra ise Tahran yönetiminin bölgeye vali atmasına karşın, valilik fiilen Hiyabani'nin eline geçmiştir.²²⁹

Hiyabani, Tebriz'deki siyasi ve toplumsal karışıklığı değerlendirerek Tahran'dan bağımsız hareket etmeye başlamış ve *Azerbaycan Demokrat Partisi* İkinci Büyük Kongresi'nde Tahran Hükümeti'nden dört istekte bulunmuştur. Bu istekler:²³⁰

- İran'daki Rus hâkimiyetinin sonlandırılması,
- Gericici unsurların parti işlerine karışmasını engellemek için; parti teşkilatını sağlamlaştırmak,

²²⁶<http://www.azeribalasi.com/showthread.php/846-birinci-pehlevi-1924-41-doneminde-guney-azerbaycan> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²²⁷ Tagiyeva, 2005: 40-41.

²²⁸<http://www.azeribalasi.com/showthread.php/846-birinci-pehlevi-1924-41-doneminde-guney-azerbaycan> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²²⁹<http://www.azeribalasi.com/showthread.php/846-birinci-pehlevi-1924-41-doneminde-guney-azerbaycan> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²³⁰Ören, 1987: 62-64.

- Meclise milletvekili gönderebilmek için seçimlerin bir an evvel yapılmasını sağlamak,
- Parti çalışmalarının topluma anlatılabilmesi için; Teceddüt²³¹ gazetesinin yaygınlaştırılmasını sağlamaktır.

Azerbaycan Demokrat Partisi İkinci Büyük Kongresi'nden sonra, Güney Azerbaycan'ın bütün şehirlerinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Hiyabani, Tahran yönetiminin Güney Azerbaycan'a haksızlık yaptığını, yaptığı konuşmalarda ve yazdığı makalelerde ifade etmiş, Güney Azerbaycan halkını milli mücadeleye davet etmiştir. Hiyabani'ye göre; sorunların çözülmesi için anayasa bir an evvel yürürlüğe girerek eyalet encümenleri kurulmalıydı. *Azerbaycan Demokrat Partisi* tarafından yayınlanan *Teceddüt Gazetesi*, Güney Azerbaycan'da gerçekleşen bütün olaylara yer vermiş, Hiyabani'nin söylevlerini yayınlamıştır. *Teceddüt Gazetesi*, Türkçe ve Farsça dillerinde yayın hayatını sürdürmüştür.²³²

Teceddüt Gazetesi'nde yayınlanan Hiyabani'nin makaleleri, özgürlük ve bağımsızlık fikirleriyle bezenmiş heyecan uyandıran ateşli nutuklardı.²³³ Hiyabani, bir yazısında “*Ey gayretli Azerbaycan... Ey azatlığın korku bilmeyen kahramanları. İstibdatta karşı isyan ediniz, yabancı işgaline karşı koyunuz. Ey övülmeye ihtiyacı olmayan yiğitler. Bozgunculara karşı mücadele, cesaret ve gayret isteniyor sizden.*”²³⁴ demiş ve halkı milli şuurla hareket etmeye davet etmiştir. *Azerbaycan Demokrat Partisi*'nin İkinci Büyük Kongresi'nde, Tahran'a yaptığı çağrının sonucunu beklemeden harekete geçmiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi, Güney Azerbaycan'ın durumunu iyileştirmek için hemen çalışmalara başlamış, *Erzak Komisyonu*, *Mahalle Komisyonu*, *Yoksullar Evi* ve *Yardım Komisyonu* gibi bazı kurumlar kurarak açıklıkla, karaborsacılıkla ve yönetim yapısının bozukluğunu gidermeye çalışmıştır. Hiyabani, bu kurulan kurumların denetimini bizzat kendisi yapmış, görevini kötüye kullananları *Teceddüt Gazetesi*'nde yayınlamış, gazetede bütün kurumların bilançosu açık bir şekilde yayınlamıştır.²³⁵

Hiyabani, Güney Azerbaycan'da resmi olarak iktidarda olmasa da gayri resmi olarak iktidarda gibi davranıyor, bütün kurumları denetleyebiliyordu. Bu döneme *Azerbaycan Demokrat Partisi*'nin ‘denetleme’ dönemi denilebilir. Azerbaycan Demokrat Partisi, Osmanlı ordusu gelinceye kadar ki, yaklaşık bir yıllık süre içerisinde, Güney Azerbaycan'ı yönetmiş, 1918 yılının Kasım ayında Osmanlı ordusunun Güney Azerbaycan'dan çekilmesinden sonra

²³¹Teceddüt, yenilik anlamına gelmektedir.

²³²Keskin, 2005: 16.

²³³Tagıyeva, 2005: 44.

²³⁴Ören, 1987: 61.

²³⁵Keskin, 2005: 16-17.

da bölgede tek karar merci olarak kalmıştır. Ancak Osmanlı ordusu çekildikten sonra, *Azerbaycan Demokrat Partisi* içinde anlaşmazlıklar çıkmış, parti Hiyabani ve Dr. Zeynelabidin Han'ın liderliğinde ikiye ayrılmıştır.²³⁶ Hiyabani muhalifleri, hem Hiyabani'nin liderliğine hem de *Azerbaycan Demokrat Partisi'nin* tüm İran'ın partisi olamamasına tepki göstermişlerdir.²³⁷

Azerbaycan Demokrat Partisi içerisinde anlaşmazlıklar devam ederken, İran Devleti yabancı devletlerin hâkimiyet alanına doğru hızla sürüklenmiştir. İngiltere, Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'nden sonra, İran içerisinde etkisini artırmıştır. İngiltere, İran ile yaptığı anlaşmalarla tekel pozisyonuna gelmiştir. Bu tekel durumu İran'da büyük tepki çekmiş, *Azerbaycan Demokrat Partisi* bu anlaşmayı devletin temeline konulan bir bomba olarak ifade etmiştir. Diğer yandan sadrazam makamında bulunan Vusuküldövlü'nin Güney Azerbaycan'a, meşrutiyet karşıtı olarak bilinen birinin vali olarak ataması, emniyet müdürlüğüne İsviçre vatandaşı birinin atanması, mali yapıyı düzenlemesi için atanan kişinin yerel halk ve *Azerbaycan Demokrat Partililer* tarafından uygun görülmemesi, Güney Azerbaycan da halkın son derece büyük tepkisine neden olmuştur.²³⁸ Polis memurlarının Güney Azerbaycan'da yaşayan halka zulüm yapması ve en sonunda tutuklamalara başlaması halkın sabrını taşırılmış ve isyana sebep olmuştur. Hiyabani'nin emri ile halk, emniyet müdürlüğünü basmış ve haksız yere tutuklandığını düşündükleri vatandaşları serbest bırakmıştır. İsyana başlayan halk durmamış, *Teceddüt Gazetesi'ne* gelerek bir bildiri yayınlamış, anayasanın yürürlüğe girmesini, meşrutiyetin tekrar ilan edilmesini ve toplumsal güvenlik ve refah istediklerini ifade etmişlerdir.²³⁹

1920 yılında Güney Azerbaycan'da uygulanan baskı ve zulüm neticesinde, 7 Nisan günü Tebriz'de isyan başlamıştır. İsyanın liderliğini Şeyh Muhammed Hiyabani üstlenmiştir. Hiyabani, Tebriz'de toplanan yüzbinlerce Azerbaycan Türkünün önünde şu ifadeleri kullanmıştır:

*“İran 'ın bağımsızlığı uğrunda gençlerini feda eden biz Azerbaycanlılar Tahran hükümetinin zulmüne ve tazyikine maruz kaldık. Biz İran 'ı İngilizlere satan hükümete karşı bugünden itibaren isyan bayrağını kaldırarak özgürlüğü sevenlerin vatanı olan Azerbaycan'ı 'Azadistan' olarak adlandırarak bütün dünyaya ilan ediyoruz.”*²⁴⁰

²³⁶Katazuyan, 2005: 108.

²³⁷Keskin, 2005: 17.

²³⁸Nebioğlu, 2005: 52.

²³⁹Keskin, 2005: 18.

²⁴⁰Attar, 2004: 51.

Hiyabani'nin niyeti, Güney Azerbaycan'da bağımsız ve demokratik yönetim sistemi cumhuriyet olan bir devlet kurmaktır. Hiyabani taraftarları, Tebriz'in tamamını üç gün içinde ele geçirmiş, Tebriz'deki Fars memurlar Tahran'a kaçmışlardır. Hiyabani, Güney Azerbaycan'da başkenti Tebriz olan Tahran'dan bağımsız, müstakil '*Azadistan Devleti*'ni ilan etmiştir. *Azadistan Devleti*'nin 8 Nisan'da ise *Merkezi İdare Heyeti* oluşturulmuş, ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Hiyabani burada yaptığı konuşmasında, "*Biz Azerbaycan'dan başlayarak bütün İran'ı özgür bir ülke haline getireceğiz*" demiştir.²⁴¹

Hiyabani'nin devletin isminin '*Azerbaycan*' yerine '*Azadistan*'²⁴² koymasının nedeni; Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade'nin kurduğu '*Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti*' dir. Kesrevi'ye göre, Hiyabani '*Azadistan*' adını Kuzey Azerbaycan'a tepki olarak kabul etmiştir. Başka bir düşünceye göre ise, İsmail Emir Hızı'nın teklifiyle, '*Azerbaycan*' adında bir devlet olduğundan hukuki olarak başka bir '*Azerbaycan Devleti*' olamayacağı için '*Azadistan*' adını koymuşlardır.²⁴³ Bir başka düşünceye göre ise, İran'da meşrutiyetin ilan edilmesinde Güney Azerbaycan'ın oynadığı kahramanca rolün önemine atıfta bulunmak ve verdikleri kararların doğruluğunu vurgulamak için, Hiyabani ve arkadaşları kurdukları bu yeni devletin adının '*Azadistan*' olmasını uygun görmüşlerdir.²⁴⁴

Azadistan Devleti'nin varlığı, 13 Eylül 1920 yılında Vali Muhbirü's-Saltana'nın emriyle Kazak birliklerinin Tebriz'e karşı saldırıya geçmesiyle beraber son bulmuş, Hiyabani ve birçok yandaşı 14 Eylül'de öldürülmüşlerdir.²⁴⁵ Hiyabani'nin cansız bedeni alem-i ibret olsun diye sokaklarda dolaştırılmış ve belli bir süre Nizamiye binası önünde halka sergilenmiştir. Belli bir süre sonra Hiyabani'nin naaşı, Tebriz'in Sorhab mezarlığına defnedilmiştir. Bu süre zarfında Tebriz'de halkın yas tutmasına izin verilmemiş, isyana karışan kişilerin evi basılmış ve birçoğu gözaltına alınıp daha sonra sürgüne gönderilmiştir.²⁴⁶

1905-1911 ihtilalinden sonra yaşanan baskı ve zulme tepki olarak doğan Hiyabani ayaklanması, 1920 yılında *Azadistan Devleti* ile taçlanmış ama çeşitli etkenler sonucu 6 ay içerisinde yenilgiyle tanışılmıştır. Bu hareketin başarısızlığa uğramasına sebep olan etkenleri şu şekilde özetlenebilir:

- Milli ticaret erbaplarının az sayıda olması,
- Liderlik kadrosunda fikir birliğinin olmaması sonucu çıkan anlaşmazlıklar,
- Kazak birliklerinin gücünün göz ardı edilmesi,

²⁴¹Attar, 2004: 51.

²⁴²Quar, 2005: 102.

²⁴³Hesenli, 2002: 640-651.

²⁴⁴Özşahin, 2007: 105.

²⁴⁵Tagiyeva, 2005: 45.

²⁴⁶Nebioğlu, 2005: 54.

- Ayaklanmayı silahlı olarak savunabilecek, disiplinli bir birliğin olmaması,
- Geçmişte bağımsızlık için mücadele eden kahramanların hayatlarından ders çıkarmamak,
- Hareketin içerisinde yer alan grupların kendi aralarında iletişim kopukluğu yaşaması,
- Hareketin İran'ın bütünü yerine Tebriz ile sınırlı olması,
- Hareketin sadece tek bir yaygın organı olması ve sadece Hiyabani'nin konuşmaları ile ayakta kalmaya çalışması,
- İran'ın kendi gerçeklerinden uzak Avrupa devlet yönetim modellerini taklit etme çabası.²⁴⁷

2.1.3. İkinci Dünya Savaşı'nda İran ve Güney Azerbaycan

1930'ların başından itibaren küresel güç dengesini koruyarak İran toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışmış, 1940'lardan itibaren ise tarihi anlamda İngiltere'nin hâkimiyeti altında olan Şah, SSCB'yi dengelemek için ise Almanya'yı kullanmıştır²⁴⁸. Bunun sebebi, Şah'ın Hitler'in askeri gücünden etkilenmiş olmasıdır. Şah'ın kurduğu bu sacayağı sistemi, Almanya'nın SSCB'ye savaş ilan etmesi ile atıl duruma düşmüştür.²⁴⁹ İran, İkinci Dünya Savaşı ile beraber İngiltere-Rusya arasında kurulan ittifak sebebiyle tarafsızlığını bir kenara bırakıp, bu ülkelerin kullandığı bir devlet haline gelmiştir. İngiliz donanması 25 Ağustos 1941'de Horremşehr'e girmiş, diğer yandan Kızıl Ordu da İran'a kuzeyden girerek Güney Azerbaycan'ı işgal etmiştir.²⁵⁰ Bunun üzerine Rıza Şah, tam anlamıyla müttefiklere bağlı kalmadan ayakta kalabileceğine dair umutlarını yitirmiştir. Tahran'ın İngiliz birlikleri ve Kızıl Ordu tarafından kuşatılması sonucu ordu dağılmış ve merkezi otoriteye karşı gelen aşiretlere hafif silah dağıtılmıştır. Bunun üzerine Rıza Şah tahttan indirilmiş yerine oğlu Muhammed Rıza Şah getirilmiştir.²⁵¹

İran, İkinci Dünya Savaşı'na kadar, diğer devletlerle olan ilişkilerini küresel güç dengesini gözeterek yapmaya çalışsa da savaşla beraber İran'ın politikası tamamen çökmüştür. Almanların 1941 yılında Kuzey Karadeniz kıyılarına kadar gelmesi İran'ın önemini arttırmış, Şah'ın Almanya'ya ilgi duyması müttefik devletlerin endişe etmesine sebep olmuştur. İran'ın önemi, zengin petrol kaynaklarına sahip olması ve coğrafi konum itibariyle Hint Okyanusu, Basra Körfezi ve Kafkasya arasında stratejik bir noktada bulunmasıdır. Bu

²⁴⁷Nahidi, 2005: 63-67.

²⁴⁸Barijough, 2015, 51.

²⁴⁹Sarıkaya, 2012: 14.

²⁵⁰Sander, 1996: 80.

²⁵¹Sarıkaya, 2012: 14.

bağlamda Almanların kazandığı başarı, İngiltere'yi de harekete geçirmiş ve İngiltere ve ABD İran üzerinden Rusya'ya askeri teçhizat sevkiyatı kararını almıştır.²⁵² Bundan dolayı, 25 Ağustos 1941'de İran'ın kuzey bölgesi yani Güney Azerbaycan Rusya tarafından, güney bölgesi de İngiltere tarafından ele geçirilmiştir.²⁵³

Rusya'nın Güney Azerbaycan'ı işgal etmesi, bölge tarihi açısından yeni gelişmelere sebebiyet vermiştir. Bu işgal girişimine ne İran Ordusu'nun ne de halkının direniş göstermemesi, Rıza Şah'ı şaşırtmıştır. Bu durum, Rıza Şah'ın halkta karşılığı olmadığını ifadesidir. SSCB'nin Güney Azerbaycan'a karşı ilgisi, savaşın başlarında Batı Ukrayna ve Beyaz Rusya'yı kaybedince artmıştır. Almanya'nın 1941'in ilkbaharında Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etmesi, İran'ın Almanya'nın gücüne güvenmesini sağlamış, bu durum da SSCB'nin Güney Azerbaycan'a karşı askeri müdahalede bulunmasına imkân sağlamıştır. SSCB'nin Güney Azerbaycan'a olan ilgisini birkaç maddede şu şekilde sıralanabilir:²⁵⁴

- SSCB, bölgede geniş ve ciddi çalışmalar yapmak amacı taşıyordu,
- SSCB, Türkler'in Ocak 1915 yılında Tebriz'i ele geçirmesini unutmamışlardır, bu yüzden Güney Azerbaycan onların içerisinde kanayan bir yara olmuştur.
- SSCB, Güney Azerbaycan'ın jeostratejik ve jeopolitik konumu gereği son derece önem taşımaktaydı.
- SSCB, zengin yer altı kaynaklarına sahip olan Güney Azerbaycan'ın Almanlar'ın veya İngiltere'nin egemenliği altına girme endişesini taşıyordu.

SSCB'nin Güney Azerbaycan'ın işgaliyle Kuzey Azerbaycan ile arasında bir bütünlük oluşmuştur. Şah rejiminin Güney Azerbaycan'a karşı uygulamış olduğu baskı, kültürel ve ekonomik asimilasyon ve etnik gruplar arasındaki eşitsizlik bölgede Sovyet propagandasını arttırmıştır.²⁵⁵

SSCB'nin 1943 yılında yapmış olduğu jeolojik araştırmalar sonucu, Güney Azerbaycan'da özellikle Gilan ve Mazanderan'da bulunan petrol rezervlerinin, İngilizlerin hâkimiyeti altında bulunan İran'ın güneyindeki petrol rezervleriyle aynı seviyede veya daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, SSCB'nin bu bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonucunun, 1944 yılı ortalarından itibaren belli olmaya başlamasından sonra savaşın başında kurulan ittifaklar yerine, yeni menfaat birlikteliklerine bırakmaya başlamıştır. Yeni kurulan ittifaklar, enerji kaynaklarının paylaşımı ve dağıtımı için yapılmıştır. Enerji

²⁵²Armaoğlu, 2004: 194.

²⁵³Uçarol, 2000: 604-605.

²⁵⁴Hesenli, 2002: 641-643.

²⁵⁵Hesenli, 2002: 641-643.

odaklı birliktelikler neticesinde, zengin yer altı kaynaklarına sahip olan İran'a yönelik yeni politikalar ortaya çıkmıştır.²⁵⁶

Enerji odaklı yaklaşım, bütün devletler gibi SSCB'nin de Güney Azerbaycan politikasında değişikliklere sebebiyet vermiştir. Tahran Konferansı'nda yapılan İran'la ilgili resmi antlaşmalar ve verilen sözler zamanla unutulmaya başlamıştır. SSCB'nin Nazi Almanyası'nı yenmesi ve Sovyet Birliklerinin Avrupa içlerine kadar girmesi, SSCB'nin sınırlarını genişletme, topraklarına toprak katma isteğini artırmıştır. Bu bağlamda Güney Azerbaycan ve çevresinde bulunan petrol yatakları SSCB'yi cezp etmiş ve buraları ele geçirme planları yapmaya başlamıştır.²⁵⁷ SSCB'li yetkililer, yapılan Jeolojik tespitler sonucunda, 1944 yılı bahar ve yaz aylarında Güney Azerbaycan da SSCB'nin etkisinin artırılması için 245 kişiyi buraya göndermiştir. Görevlendirilen kişiler Azerbaycanlı olup; diploması, ekonomi, ulaştırma, tarım, kültürel ve askeri alanlarda yetkilendirilmişlerdir. SSCB tarafından görevlendirilen kişiler, İran'da varlığını sürdüren Azerbaycan Türk'ü toplumun Farsların zulmünden kurtarmak, İran devletinin ömrünü tamamladığını, Şah rejiminin bağımsızlığı koruyacak gücünün olmadığını göstermek için bir plan çerçevesinde çalışmışlardır. Bu bağlamda, SSCB'li yetkililerin kullandığı temel argüman; Güney Azerbaycan Türklerinin Fars baskısından kurtarılması, demokratik bir devlet meydana getirmek ve toprak sorununun çözülmesi olmuştur.²⁵⁸

1944 yılı yazında, küresel güçler İran petrol yataklarını nasıl sömüreceğini planlarken,²⁵⁹ İran basını da gelişmeleri yakından takip etmiş ve gündemin ilk sırasını oluşturmuştur. İran'da yayınlanan Demavend Gazetesi'nin 23 Temmuz 1944 tarihli baskısında, küresel güçlerin Güney Azerbaycan'a ilgisi şu şekilde yer almıştır:

*“Tebriz'de yaşanan kargaşanın perde arkasında petrol sorunu yatmaktadır. İran Azerbaycan'ı ile Kerkük ve Musul'da zengin petrol kaynaklarının varlığı bilinmektedir. Pantürkizm ve bir Kürt Devleti oluşturmak düşüncesinin temelinde bu sorunun yer aldığı kesindir. Bu yüzden SSCB, ABD, Britanya ve Türkiye hepsi birden Azerbaycan sorununda taraftırlar. Geçmişte yaşanan Ermeni, Asuri, Kürt sorunlarının köklerini de petrolde aramak gerekir. Şayet, petrol şirketlerinin tahrikleri olmasaydı, büyük olasılıkla Türkler Azerbaycan'a ilişkin bir talep ortaya koyamazlardı.”*²⁶⁰

İran'da yayınlanan bir başka gazete Ferda ise, Güney Azerbaycan'ın zengin petrol yatakları olduğunu belirtmiş, gazetede yer alan bir ekonomistin demeci ise şu şekilde

²⁵⁶Hesenli, 2002: 641-643.

²⁵⁷Armaoğlu, 2004: 218.

²⁵⁸Hesenli, 2002: 641-643.

²⁵⁹Sander, 1996: 234.

²⁶⁰Hesenli, 2002: 641-643.

olmuştur: “*Bir ülkenin siyah incisi bulunuyorsa, o ülkenin sarı inci hakkında düşünmeye ihtiyacı yoktur.*”²⁶¹

İkinci Dünya Savaşı sırasında, işgal edilen İran topraklarının savaşın sonunda boşaltılması yönünde anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda müttefik olan SSCB, İngiltere ve ABD’den, İngiltere ve ABD Güney Azerbaycan’da bağımsız bir devletin kurulacağını veya bölgenin SSCB’nin desteği ile Kuzey Azerbaycan ile birleştirileceğini düşünüyorlardı. Aslında 29 Ocak 1942 tarihli İngiltere, SSCB ve İran arasında bir anlaşma gerçekleştirilmiştir.²⁶² Bu anlaşmaya göre, SSCB ve İngiliz askerleri İran’da konuşlanacak, SSCB’ye yapılacak olan yardım İran topraklarından geçirilecek ve savaşın bitiminden sonraki 6 ay içinde SSCB ve İngiliz askerlerinin İran topraklarından boşaltmasına karar verilmiştir.²⁶³ Bu anlaşmaya göre ilk aşamada; müttefik orduları İran’ın başkentinden çekilecek, ikinci aşamada; İngilizler Abadan ve güneydeki petrol bölgelerinde, SSCB ise Güney Azerbaycan ve Kuzeydoğu İran’da asker bulundurabilecek, üçüncü aşamada ise İran bütün müttefik birliklerinden arındırılacaktır. Bu anlaşmaya İngiltere ve ABD uyarak, savaştan hemen sonra İran’dan askerlerini çekmişlerdir. Ancak SSCB, herhangi bir asker çekme girişiminde bulunmamıştır. Postdam Konferansı neticesinde, Tahran’ın müttefik askeri birliklerinden arındırılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Fakat SSCB, Postdam Konferansı sonuçlarına olumlu yaklaşmamış, kabul edilen kararların askıya alınmasına çalışmıştır. Çünkü bu anlaşma yürürlüğe girerse, SSCB’nin İran’a yönelik hedefleri sekteye uğrayacak, Güney Azerbaycan’daki petrol arama çalışmalarından mahrum olacaktır. SSCB bu hedeflerinden uzaklaşmamak için, SSCB askerinin bölgeden ayrılması halinde gerici çevrelerin güçleneceğini ve demokrat yapılanmaların zarar göreceği şeklinde bahanelerde bulunmuştur.²⁶⁴

2.1.4. Seyid Cafer Pişeveri ve Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin Kuruluşu

Seyid Cafer Pişeveri, 1883 yılında *Mir Cafer Halhal* şehrinin *Zaviye-Sadet* köyünde dünyaya gelmiştir. Pişeveri’nin ailesi köydeki yaşam güçlüğünden dolayı, Bakü’nün *Bülbüle* köyüne göç etmiştir. Kuzey Azerbaycan’daki siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenen Pişeveri, burada ‘*İran Adalet Partisi’ne*’ katılmış, sosyal demokrat ‘*Himmet*’ topluluğuyla temasa geçmiştir. Bu sırada ‘*İttihat*’ Okulunda öğretmenlik yapmaya başlayan Pişeveri,

²⁶¹Hesenli, 2002: 641-643.

²⁶²Uçarol, 2000: 604-605.

²⁶³Armaoğlu, 2004: 218.

²⁶⁴Hesenli, 2002: 641-643.

öğretmenlik yaparken 'Açık Söz', 'Azerbaycan' ve 'Himmet' gazetelerinde köşe yazarlığı yapmıştır.²⁶⁵

Kuzey Azerbaycan'da 1918 yılında, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde, *Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti* kurulmuştur. Pişeveri, bu zaman diliminde siyasi görüş olarak Bolşeviklerle aynı fikirde idi ve *Adalet Partisi* genel merkezinin talimatı ile bugün İran da bir eyalet olan *Gilan'a* gitmiştir. *Sosyalist Gilan Cumhuriyeti*, 1920 yılında *Gilan'da* Bolşeviklerin ve İranlı komünistlerin desteğiyle ile Molla Mirza Kuçek Han-ı Jengeli tarafından ilan edilmiştir. Pişeveri ise bu devletin, dışişleri bakanı olmuştur. Belli bir süre sonra *Gilan Cumhuriyeti* devrilmiş ve Pişeveri Tahran'a gitmiştir, Pişeveri, Tahran'da bulunduğu süre içerisinde 'Hakikat' gazetesini çıkarmıştır. Pehlevi hanedanlığı, 1924 yılında iktidara gelince ülkede baskı artmıştır. Pişeveri, bu baskıdan nasibini 1930 yılında hapse girerek almıştır.²⁶⁶

Pişeveri, 1941 yılında Şah Muhammed Rıza'nın iktidara geçmesi ile çıkarılan af sonucu serbest kalmıştır. Pişeveri cezaevinden çıkar çıkmaz, 'Ajir' adında bir gazete çıkararak hemen siyasi faaliyetlere başlamıştır.²⁶⁷ Kuzey Azerbaycanlı şair ve yazarların 1941'de Sovyet Ordusuyla Tebriz'e gelmesiyle, Güney Azerbaycanlı Türkler arasında kültürel faaliyetler artmış, aydınlar arasında milli şuur güçlenmiş ve bunun sonucunda Şeyh Muhammed Hiyabani'den sonra ikinci defa bağımsız bir Türk devleti kurma düşünce filizlenmeye başlamıştır. Güney Azerbaycan halkı arasında popülaritesini arttıran Pişeveri, Tebriz'den milletvekili seçilmiştir. Ancak bu seçim Tahran yönetimi tarafından beğenilmemiş Pişeveri ve arkadaşlarının mazbataları Meclis tarafından iptal edilmiştir. Bunun sonucunda, Pişeveri ve arkadaşları Tebriz'e geri dönmüştür.²⁶⁸

Azerbaycan Demokrat Partisi, 25 Ağustos 1945 tarihinde Pişeveri tarafından kurulmuştur. 3 Eylül 1945 tarihinde, *Azerbaycan Demokrat Partisi* partinin kuruluş gerekçesini, amacını ve içeriğini şu şekilde açıklamıştır:

"Tarihte özgürlüğün bayraktarı gibi ün kazanan Azerbaycan, bundan böyle gericî Tahran yönetiminin baskısı altında yasayamaz. O, özgür olmalıdır. Azerbaycan, parlak bir kültür mazisi olduğu halde, şimdi cehalet girdabında kalamaz. Azerbaycan ulusunun o güzelim dili var. Bu dil okullarda okutulmalı, yönetim katmanlarında kullanılmalıdır. Azerbaycan zengin kaynaklarının sahibi olmalıdır.

²⁶⁵Barjough, 2015: 78.

²⁶⁶<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁶⁷<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁶⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

*Azerbaycan'da sanayi atılımları yapılmalı, Azerbaycan bir tarım kültürü ülkesi konumunu almalıdır. İşçiler işsiz, köylüler topraksız kalamaz. Azerbaycan, her bakımdan özgür ve gelişmiş olmalıdır”.*²⁶⁹

Azerbaycan Demokrat Partisi'nin amacı, bu şekilde açıklandıktan sonra ‘12 Şehrîver Manifestosu’ diye de bilinen açıklama yayınlanarak, milli hedef ve programlar ilan edilmiştir. *12 Şehrîver Manifestosuna* göre, *Azerbaycan Demokrat Partisi'nin* amacı şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Azerbaycan halkı kendi özgün milliyet dil ve geleneklerine sahip bir halk olarak diğer halklar gibi, İran'ın toprak bütünlüğü içerisinde kendi kaderini tayin etme hakkında sahiptir. İran'dan ayrılmak istemeyen Azeri milleti, İran'da demokrasi rejiminin kurulması ve Azerbaycan'ın kendi özerk devletine kavuşmasını talep etmektedir. Azeri milleti için milli ve ana dili olan Türkçe yaşamsal önem taşımaktadır. Bu dil, devlet ve eğitimde resmi dil olarak kullanılmaktadır.”*²⁷⁰

Pişeveri'nin, bağımsızlık konusundaki düşünceleri ise şu şekildedir:

*“Bizim başarı ölçümüz Azerbaycan'ın özerkliğidir. Bu amaca ulaşmak için silah ve zorbalığa başvurmadan, Azerbaycan'ın özerkliğini kazanır kazanmaz harabeye dönmüş şehir ve köylerinin onarımına, yüksek ve ortaokulların açılmasına çaba harcayacağız. Azerbaycan Ulusal Hükümeti, köylülerle toprak ağaları arasındaki sorunları eşitlik prensipleri doğrultusunda çözecek ve bu konuda İran'a öncülük yapacaktır.”*²⁷¹

Pişeveri, diktatörlüklerin yerini demokratik cumhuriyetlerin aldığını, baskıların ve zulümlerin sonuna gelindiğini ve bütün ulusların self-determinasyon hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak Güney Azerbaycanlı Türk milletinin, böyle bir düşüncesi olmadığını ve İran'ın bütününe sadık kalacağını ifade etmiştir. Pişeveri, 1945 Kasım'da gerçekleştirilen Halk Kongresi'nin sonuç bildirisinde bağımsızlık hakkında şu ifadelere yer vermiştir;²⁷²

- Güney Azerbaycanlı Türk ulusunun, İran anayasasına bağlı kalarak iç işlerinde bağımsız bir ulusal özerkliğin elde edilmesi,
- Ulusal Meclis'in, eyalet encümen yetkilerinin artırılarak kendi yerine kurulması,
- Azerbaycan ulusal yönetiminin, İran'ın toprak bütünlüğüne saygı duyularak kurulması.

²⁶⁹Hesenli, 2002: 1096-1113.

²⁷⁰Attar, 2004: 55-56.

²⁷¹Hesenli, 2002: 1096-1113.

²⁷²Hesenli, 2002: 1096-1113.

Azerbaycan Demokrat Partisi, Güney Azerbaycan halkından destek bularak bölgeye hakim olmuştur. Sovyet yönetiminin ve *Tudeh Partisi'nin* desteği ile bir halk ayaklanması çıkmış, 12 Aralık 1945'de Tebriz Valisi görevinden zorla alınmış, Pişeveri önderliğinde *Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti* ilan edilmiştir.²⁷³ Kurulan cumhuriyet, Sovyet yönetimi tarafından hemen tanınmış ve desteklenmiştir. *Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde*, Milli Hükümet kurulmuştur. *Milli Hükümet'in* başbakanı; Seyid Cafer Pişeveri, üyeleri ise; Doktor Mehtas, Salamulla Cavit, Cafer Kaviyan, Gulamrıza İlhami, Muhammet Biriya, Gulamrıza Ovrangi, Mirza Rabi Kabirli, Yusuf Azima, Zeynalabidin Giyami, Rıza Resuli, Firuddin İbrahimi gibi tanınan kişiler olmuştur.²⁷⁴

Milli Hükümet, bağımsız bir devlet olmanın gereği olarak, Türkçeyi resmi dil ilan etmiştir. Türkçe eğitim-öğretim yapan okullar açılmış, eğitim-öğretim yaşına gelen çocuklar için eğitim zorunluluğu getirilmiş, eğitim ve yayınların Türkçe olma zorunluluğu konulmuş, Azerbaycan Türkçesi'nde kitaplar bastırılmaya başlanmış ve Tebriz'de bir Türk üniversitesi kurulmuştur. Okuma yazma bilmeyen vatandaşlar için, okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Halkın Türkçe kullanımını işitsel anlamda da sağlamak için, Türkçe yayın gerçekleştiren bir radyo istasyonu açılmıştır. Artık başkent Tebriz, eski şaşalı günlerine geri dönmenin arifesindedir.²⁷⁵

Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin resmi dili Azerbaycan Türkçesi olarak ilan edilmesiyle beraber, *Azerbaycan Milli Hükümeti Sesi* adlı radyo, okullar, dernekler ve tiyatro binalarının açılışı yapılmıştır. Bu kısa dönemde, on altı gazete ve dergi çıkarılmış, Azerbaycan'ın tarihini, dilini ve kültürünü konu edinen kitaplar çıkarılmıştır. Hemen toprak reformu gerçekleştirilip, devlet kontrolündeki topraklar çiftçilere paylaştırılmıştır. Milli Hükümet, bankaları millileştirmiş, iş yasası çıkartmış ve yeni fabrikalar kurarak istihdamı arttırmıştır. Çıkartılan yeni kanunlarla, halkın üzerinde büyük bir yük olan vergiler yüzde kırk azaltılmıştır. Pehlevi Hanedanlığı döneminde alınamayan kararlar, yapılamayan modernleşme hareketleri; Pişeveri önderliğinde, *Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti* döneminde yapılmıştır. Yeni kurulmuş bağımsız bir devlet olmasına rağmen; atılan her adım meyvesini kısa sürede vermiş, , yolsuzluklarla mücadele başlatılmış, işsizlik azaltılmış, kadınlara seçim hakkı verilmiş, bayındırlık faaliyetleri artırılmış, uyuşturucu ticareti büyük ölçüde engellenmiş, açılan yeni hastanelerde sağlık hizmetleri iyileştirilmiştir. Bu atılan yenilikçi adımları, 1950'de Güney Azerbaycan'a gelen Amerikalı Araştırmacı William W. Douglas

²⁷³Uçarol, 2000: 604-605.

²⁷⁴<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁷⁵<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

“*Halk Azerbaycan Milli Hükümeti’nden ve onun Başbakanı Seyid Cafer Pişeveri’den memnuniyetlerini dile getirmekten hiç kaçınmıyordu*” şeklinde ifade etmiştir.²⁷⁶

Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin Milli Hükümet’i ve Güney Azerbaycan halkı, önce bağımsızlığı ilan etmiş ve kısa sürede büyük işler yapmıştır. Bu durum, kendisinden ayrılan Tahran hükümetini müdahale etmeye sevk etmiştir. Başbakan Pişeveri, Tahran ile barış içerisinde sorunları çözmek istemiş ve bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerin ardından, *Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti* barış karşılığında, Zencan kenti’ni Tahran’a vermeyi kabul etmiştir. Ancak; bu barışı getirmemiş, Zencan kenti kanlı olaylara sahne olmuştur. Bu sırada Tahran hükümeti, Güney Azerbaycan’ı işgal hazırlığına başlamış, Amerikalı Norman Schwartzkopf komutasındaki İran ordusunun ağır desteklenmiş, beş özel askeri birliği ile Azerbaycan'a saldırmak için sevk edilmiştir.²⁷⁷

Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ordusu ise, *Azerbaycan Demokrat Partisi’nin* milis kuvveti olan *fedailer, kızılbaş* (asker), *Esanlu* ve *Cehassanlu* aşiretleri tarafından teşkil edilmiştir. Norman Schwartzkopf komutasındaki İran silahlı kuvvetleri Güney Azerbaycan'a saldırmış, üç gün süren savaşın sonunda silah teçhizatı bakımından zayıf olan Güney Azerbaycan birlikleri mağlup olmuştur. Savaşın bitimiyle İran ordusu, Güney Azerbaycan’da adeta katliam yapmış, 25 bin Azerbaycanlı katledilmiş, 2500 kişi mahkemelerde idama mahkûm edilmiş, 8 bin kişi ağır cezalara çarptırılmış, 3600 köy halkı Farsların ikamet ettiği bölgelere göç ettirilmiş, Kuzey Azerbaycan'a sığınan yaklaşık 70 bin kişi de ölmüştür. Milli Hükümet’in kurduğu kütüphaneler ve Türkçe kitaplar yakılmış, kültür merkezleri yıkılmıştır.²⁷⁸

İran ordusunun katliamı sırasında Moskova’da bulunan Pişeveri’nin bütün çabaları sonuçsuz kalmış, ancak 12-19 Aralık 1946 tarihleri arasında İran–Sovyet sınırını açtırabilmiştir. Bunun neticesinde, binlerce insan ölümden kaçarak SSCB’ye sığınmıştır. Pişeveri, Moskova’da bulunduğu süre içerisinde destek arasa da istediği ve beklediği desteği bir türlü bulamamıştır. Bir süre Bakü’de sürgün hayatı yaşayan Pişeveri, 1947’de Ermeni bir şoförün kullandığı bir araba ile Bakü’den *Samahı* şehrine doğru ilerlerken, sebebi aydınlatılamamış bir trafik kazası sonucu ebediyete intikal etmiştir.²⁷⁹

²⁷⁶Güneyli, Birinci Pehlevi (1924-41) Güney Azerbaycan, s. 75.

²⁷⁷<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁷⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁷⁹Barıjough, 2015: 88.

2.2. 1979 Devrimi'nde ve Sonrasında Türk Milliyetçiliği Hareketleri

2.2.1. İran İslam Devrimi ve Güney Azerbaycan

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran, Amerikan emperyalizminin sömürgesi haline gelmiş ve devlet gayri resmi olarak, Amerikan istihbarat teşkilatının bir uzantısı gibi hareket eden İran İstihbarat teşkilatı SAVAK²⁸⁰ tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu durum, çok etnikli bir devlet olan İran içerisinde milli ve etnik baskıyı arttırmış, ülke genelinde protesto gösterileri yapılmaya başlanmıştır. 1953 yılında aslen Azerbaycan Türkü olan İran Başbakanı Musaddık,²⁸¹ ABD aleyhine politikalar izlemesi ve İran petrollerini millileştirme yolundaki kararından dolayı,²⁸² Amerika ve İngiltere'nin destek verdiği bir askeri darbe sonucu görevinden uzaklaştırılmıştır. Bu darbe İran'daki olumsuz havayı dağıtmamış, aksine sona giden yolun daha hızlı alınmasını sağlamıştır.²⁸³

1979 İran Devrimi'ne giden yolda, İran'ın geleceği için iki önemli güç faaliyet göstermekteydi. Bir yanda Güney Azerbaycan Türkleri'nin başını çektiği laiklik ve sosyalizm yanlıları ve diğer tarafta Farsların önde geldiği Şii mollaların grubu karşı karşıya idi.²⁸⁴

1950 yılındaki açıklamalara göre, İran'da faaliyet gösteren Anglo-Iranian Oil Company petrol şirketi, İran petrollerinden 170 milyon İngiliz Poundu kâr elde etmiş ve bu karın da yüzde otuzunu İngiliz Devleti'ne vergi olarak vermiştir. İran Devleti'nin 1933 yılında imzaladığı imtiyaz anlaşmaları uyarınca, İran'da çıkarılan petrolden yüzde onbeş ile yirmi oranında bir telif hakkına sahipti. Örneğin, aynı tarihlerde İran'da çıkarılan ham petrol 32,1 milyon ton ve geliri de 44,9 milyon Amerikan Doları iken, Suudi Arabistan da çıkarılan ham petrol 26,2 milyon ton ve geliri de 112 milyon Amerikan Doları idi. Bu rakam tablosu İran yönetimini son derece rahatsız etmiş ve bunun sonucunda 1949'da İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında '*Tamamlayıcı Petrol Antlaşması*' imzalanması planlanmıştır. Bu anlaşma neticesinde, İran Devleti'nin petrol telif hakkı payı yüzde otuza çıkacaktı, ancak hemen akabinde Suudi Arabistan ile Arabian-American Oil Company arasındaki yarı yarıya yapılan anlaşmadan haberdar olan İran hükümeti, bu anlaşmadan vazgeçmiş ve yarı yarıyadan daha düşük bir anlaşmaya yanaşmayacağını bildirmiştir. Bu durum neticesinde, İran petrollerinin millileştirilmesi de hükümetin gündemine gelmiştir.²⁸⁵

²⁸⁰SAVAK, İran'ın casus yetiştirmek ve istihbaratçı eğitmek amacıyla CIA yardımıyla kurulan ve 1957 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren istihbarat teşkilatıdır. 1979'da İran İslam Devrimi ile beraber yerini belki de dünyanın en gizemli ve ölümcül ancak gücü ülke içine sınırlı istihbarat birimi olan istihbarat bakanlığına (VEVAK) bırakmıştır.

²⁸¹Pira ve Özgüdenli, 2006: 228-229.

²⁸²Arıkan, 2016: 20.

²⁸³Attar, 2004: 57.

²⁸⁴Attar, 2004: 57.

²⁸⁵Sarıkaya, 2012: 15.

Aslen Azerbaycan Türkü olan Başbakan Muhammed Musaddık, 1933'de İran Hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında imzalanan anlaşmanın değiştirilmesini ve petrolün millileştirilmesi talep etmiştir. Musaddık'ın bu isteğine *Milli Cephe* ve *Tudeh Partisi* destek vermiş, sokaklar destek gösterileri ile dolmuştur.²⁸⁶ İran Şah'ı bu gelişmelerden rahatsız olmuş ve Musaddık'ın yerine General Ali Razmara'yı Başbakanlığa getirmiştir. Şah'ın ve İngiltere'nin kuklası gibi davranan Başbakan Razmara, Şah'ın istekleri doğrultusunda muhalefeti sindirmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Milli cephe bu durumdan güçlenerek çıkmıştır. Musaddık Başbakan iken hazırlanan petrolün millileştirilmesi yasası, Razmara Başbakanlığında 19 Şubat 1951 tarihinde Meclis komisyonu tarafından kabul edilmeyince, 7 Mart'ta bir *Fedai* mensubu tarafından Razmara'ya suikast düzenlenmiş ve öldürülmüştür. Bunun sonucunda İran'da kargaşa başlarken, Meclis 15 Mart'ta petrolün millileştirmesini içeren yasayı onaylamıştır.²⁸⁷

İran'daki bu gelişmeler ABD ve İngiltere'yi endişeye sevk ederken, petrol üretiminin yoğun olduğu *Abadan* bölgesinde karışıklıklar meydana gelmiştir. Şah, bu karışıkları Başbakan Musaddık'ın üzerinde baskı aracı olarak kullanmış ve istifaya zorlamıştır. İstifa eden Musaddık, seçimleri kazanarak tekrar Başbakan olmuş; bu seferde İngiltere ve ABD 1953 yılında kayıtlara '*Ajax Operasyonu*' olarak geçen darbeyi²⁸⁸ devreye sokmuştur.²⁸⁹ Musaddık'ın devrilmesi İran'da düzeni sağlayamamış, Musaddık ise bu tarihten ebediyete intikal ettiği 1969 yılına kadar ev hapsinde tutulmuştur.²⁹⁰

Musaddık'ın zorla istifa ettirilip sonra seçim ile tekrar Başbakan olması Şah'ın imajını zedelemiş, otoritesini sarsmış, toplumda baskı altında tutulan monarşi karşıtlığının tekrar ortaya çıkmasını sağlamış, Milliyetçi, İslâmcı ve sol gruplar gibi farklı ideolojik gruplardan ve sosyal çevrelerden oluşan monarşi karşıtı grupların ortak payda da birleşmesinin yolunu yapmıştır.²⁹¹ Bu durum 1979 İslam Devrimi'nin de önünü açmıştır.²⁹²

Muhammed Rıza Şah, Başbakan Musaddık'ın devrilmesinden sonra, ABD ve İngiltere'nin desteği ve petrol gelirlerinin artmasıyla, kendisinin artık 2500 yıllık Pers devletinin hükümdarı olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu dönemde İran, emperyalist devletler için hem sömürebilecek zengin yer altı kaynakları olan bir alan hem de Ortadoğu'da batının kontrolünde bir uydu devlet konumuna gelmiştir. 1960'lı yıllara gelindiğinde, Kuveyt'in

²⁸⁶Arıkan, 2016: 21.

²⁸⁷Sarıkaya, 2012: 15.

²⁸⁸https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820_iran_cia (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁸⁹<http://www.dunyabulteni.net/haber/271641/batinin-musaddik-darbesi-ve-arka-plani> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁹⁰Sarıkaya, 2012: 15.

²⁹¹<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/riza-sahin-musaddikin-humeyninin-irani-1328302/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

²⁹²Sarıkaya, 2012: 15.

bağımsızlığını kazanması ve ABD'nin daha etkin tavrı ile dengeler değişmiş, bunlar yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Bölgedeki sorunlara birde içeride ekonomik durumlarından memnun olmayan halk ve petrol gelirlerinden istedikleri payı alamayan mollaların eklenmesi, Şah yönetimin önünde büyük bir engel olarak duruyordu.²⁹³ Şah, ülkedeki ekonomik sorunları çözmek için *Ak Devrim*²⁹⁴ denilen bir reform paketi hazırlamıştır. 1963 yılında uygulamaya konulan *Ak Devrim*, toprak reformu yaparak ulema sınıfının devlete olan ekonomik bağlılığını artırmayı, safi din eğitimi yerine laik eğitim sistemine geçmeyi ve endüstriyel yatırımı arttırmayı hedeflemiştir. Fakat bu reform paketi istenilen düzeye ulaşmamış ve ulemanın halk üzerindeki etkisinin artmasına sebebiyet vermiştir.²⁹⁵

İran, 1970'li yıllara gelindiğinde, Türkiye'nin ve Dünya'nın birçok yerinde olduğu gibi sokak hareketlerine sahne olmuştur. İran'da normal şartlar altında birbiriyle bir arada olması düşünülemeyen *Halkın Mücahitleri Örgütü*, komünist *Tudeh Partisi*, Humeyni taraftarları ve çeşitli gruplar Şah'ın karşısında birlikte hareket etmişlerdir. Sol ve İslamcı grupların bu birlikteliği, sokağa hakim olma şeklinde reelde karşılık bulmuştur. Devrime giden yolda Şah Muhammed Rıza Pehlevî içeride halk tarafından, ekonomik olarak ülkeyi refaha kavuşturamayacak, gelenekleri sahiplenmeyen ve Batı'nın kuklası olan biri olarak görülmüştür. Dışarıda ise; ABD, Şah'ın artık İran'ın geleceğinde yeri olmadığını anlamış ve SSCB etkisi altındaki bir yönetim yerine, İslamcı bir yönetimi tercih eder duruma gelmiştir. SSCB ise, Şah'ın ABD müttefiki olması sebebiyle değişime her şekilde olumlu yaklaşmıştır.²⁹⁶

16 Ocak 1979'da Şah için yolun sonuna gelinmiş, ailesiyle beraber ülkeyi terk etmiştir. Ayetullah Humeyni 1 Şubat 1979'da, Şah karşıtlarının talebi üzerine sürgünde bulunduğu Paris'ten Air France uçağı ile Tahran'a gelmiştir ve nihayetinde İran, 30-31 Mart 1979 tarihinde yapılan referandum ile '*İran İslâm Cumhuriyeti*' adını almıştır.²⁹⁷

2.2.2. İran İslam Devrimi²⁹⁸

İran'da, Şah karşıtı farklı ideolojilerden oluşan topluluklar birlikte İslam devrimini gerçekleştirmişlerdir.²⁹⁹ Bu toplulukların içinde, İslam devleti kurmayı amaçlayanlar sadece küçük bir kısımdır. Devrime giden yola, baskıcı politikalarından bunalan halkın hem dini hem de siyasi özgürlüklerini kazanmak adına çıkmıştır. İslamcı toplulukların devrim öncesinde,

²⁹³ Özşahin, 2007: 105.

²⁹⁴ Beyaz devrim de denilmektedir.

²⁹⁵ Garthwaite, 2011: 227-230.

²⁹⁶ Sarıkaya, 2012: 15.

²⁹⁷ Sarıkaya, 2012: 15.

²⁹⁸ İran İslam Devrimi'nde gerçekleştirilen İslam Devrimi İslamın Şii Yorumuna dayalıdır.

²⁹⁹ Gökalp, (2016): 81.

diğer toplulukları saf dışı bırakıp kontrolü tek başına ele alacaklarını hesaplamış olmaları düşünülmemektedir.³⁰⁰

İslam Devrimi'nde etkin olan etnik azınlıkların, devrimde önemli rol oynamalarında üç sebep vardır. Bunlardan ilki; baskı altında kültürlerinin yaşayamamaları ve ekonomik olarak dışlanmalarıdır. İkincisi; çok etnikli bir devlet olan İran'da azınlıkların her alana yayılmış olmalarıdır. Üçüncüsü ise; İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran içerisinde kurulan yeni devletlerin yıkılma sürecinde birçok yerel ailenin rejim tarafından öldürülmesi ve sürgün edilmesi sebebiyle rejime karşı kin beslemeleridir.³⁰¹

Güney Azerbaycanlı Türkler, devrimde son derece etkin olmuş, harekâtın başında gelen topluluklar içerisinde yer almıştır. Ayetullah Humeyni, hem devrim öncesinde, hem de devrim sırasında Güney Azerbaycanlı Türkler tarafından desteklenmiştir. Bu destek veren isimlerin başında daha sonra araları açılacak olan Ayetullah Şeriatmedari, şu anda İran'da dini lider olan Ayetullah Ali Hamaney, diğer Ayetullahlardan Halhali, Hoi, Erdebili, ilk başbakanlardan Musavi ve Mehdi Bazargan gelmektedir.³⁰² Bu kişilerin ve toplulukların devrime verdikleri desteği göz önüne alındığında, Güney Azerbaycan Türklerinin önemli bir kısmının o dönemde İranlılık ve İslam kimliğine bağlı olduğu anlaşılabilir. Güney Azerbaycan Türklerinin, Şah'ın devrilmesi ile sonuçlanan bu girişimde yer almasının üç önemli sebebi vardır. Bunlardan ilki; diğer azınlıklar gibi kültürlerini, dillerini yaşamamış olmaları ve ekonomik gücün Farslar etrafında toplanmış olmasıdır. İkincisi; İranın her noktasına yayılmış olmaları, geniş bir alana etki etmelerini sağlamıştır. Üçüncüsü ise; 1920 ve 1945'de İran içerisinde kurulan *Azadistan Devleti* ve *Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin* yıkılma sürecinde, birçok Türk ailenin rejim tarafından öldürülmesi ve sürgün edilmesi sebebiyle rejime karşı kin beslemeleridir.³⁰³

Bu sebeplerle İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Güney Azerbaycan Türkleri önemli bir rol oynamışlardır. 1978 yılının Ocak ayında gerçekleşen '*Kum Medresesi olayları*', rejime karşı ilk ayaklanma olarak tarihe geçmiş ve devriminde ilk kıvılcımının yandığı bu olaylar kısa süre içerisinde Tebriz'e ulaşmıştır.³⁰⁴ Tebriz'de olaylar ilk olarak üniversite öğrencileri arasında başlamış, daha sonra *Bazariler*³⁰⁵ protestolara katılmışlardır. Büyük yükünü halkın alt ve orta tabakasının çektiği devrim, ilk olarak *Ulema* ve *Bazariler* tarafından desteklense de ilerleyen zaman içerisinde, toplum her kesiminin desteğini almayı

³⁰⁰İpek, 2012: 272-273.

³⁰¹Schaffer, 2008: 93.

³⁰²Gökalp, 2016: 111.

³⁰³İpek, 2012: 272-273.

³⁰⁴Yenisey, 2008:162-163.

³⁰⁵Çarşı esnafı

başarmıştır. Bu devrim göstermiştir ki halk ile bağları çok kuvvetli olan *Ulema* ve *Bazariler*, İran siyasi tarihinde önemli bir rol üstlenmiş, İran'da meydana gelen her değişimde kritik roller oynamıştır. Devrime giden yolda taşlar tek tek dizilirken aydınlanma rejimin şiddet uygulayamadığı ve yasaklayamadığı camilerden başladığı görülmüştür. Halk, camilerde siyasi konuları konuşabilme imkânı yakalamış, her türlü şikâyetlerini dile getirebilmiştir. *Bazariler* ise, halk ile iç içe yaşadığından gösterileri organize etme imkânı yakalamış, protestolar sırasında da kepenkleri indirerek halkın yanında olmuştur.³⁰⁶ Protesto gösterileri sırasında, Azerbaycan Türkü bir gencin yaşamını yitirmesi gerginliği arttırmış, bu gerginlik kolluk kuvvetleri ile Güney Azerbaycan Türkleri arasında çatışmaya dönmüştür. 1978 Aralık ayında *Tebriz'de*, *Urmiye*, *Zencan* ve *Hamedan* gibi diğer Türk şehirlerinden de gelen kişilerle beraber yedi yüz bin kişinin katılım sağladığı bir protesto yürüyüşü düzenlenmiştir.³⁰⁷ Yapılan protesto yürüyüşlerinde genellikle, '*Allah-u Ekber*' e '*La ilahe illallah*' gibi İslami ifadelerin olduğu sloganlar atılıyordu.³⁰⁸ Bu protestolar Şah'ın ülkeyi terk ettiği 16 Ocak 1979 tarihine kadar sürmüştür.³⁰⁹

Şah'ı devirmek için toplumun birçok kesimiyle işbirliği yapan Humeyni, din adamlarına, geleceğin aydın kesimi olarak üniversiteli gençleri önemsemeleri gerektiğini söylemiştir. Çünkü Humeyni, alt sınıfları sokağın bir sesi olarak görürken, siyasi teşkilatlanmalar ve ilerlemenin genellikle aydın kesim ve öğrencilerin omuzları üzerinde yükseldiğini düşünmektedir. Öğrencilerin İslami bir toplum yaratma fikrine sempati ile bakma sebebi, 1963 yılındaki siyasi baskılar olmuştur. Öğrenciler arasında İslami toplum fikrini benimseyenler, 1970 yılında da hala azınlık halindedir. Öğrenciler bu süreçte eylemler yapmışlar, devrime destek için dersleri boykot etmişlerdir. Üniversite hocaları ise, bu protestolar sırasında tutuklanan öğrencilere destek vermek ve sistemi protesto etmek için muhalif kesime katılmışlardır. İran'daki öğrenciler arasında başlayan bu protestolara, İran dışında öğrenim gören öğrencilerden de destek gelmiştir.³¹⁰

Devrim'de önemli rol oynayan toplulukların birisi de, 1950'lerden faaliyetleri beri rejim tarafından yasak olan sol gruplardır. Protesto düzenlenme ve örgütlenme konularında, sol gruplar mollalara destek vermişler, büyük protesto gösterilerini organize ederek devrime çok önemli bir katkıda bulunmuşlardır. Bunun haricinde sol gruplar, ekonomik şartların zayıflığından dolayı özellikle halkın alt ve orta kesimine etki etmişlerdir. Sol grupları, *Halkın Mücahitleri*, *Fedaiyan* ve *Peykar* gibi örgütler oluşturmaktadır. *Ulema* ile *Sol* grupları bir

³⁰⁶Akkoyunlu, 2009: 83-85.

³⁰⁷İpek, 2012: 272-273.

³⁰⁸Taflioğlu, 2010: 138-153.

³⁰⁹İpek, 2012: 272-273.

³¹⁰Akkoyunlu, 2009: 83-85.

araya getiren ana sebep Şah karşıtı olmalarıdır. Ancak bunu yanında, her iki tarafında Anti-emperyalizm, ulusal bağımsızlık, eşitlik, özgürlük ve adalet gibi aynı kavramları paylaşması bu birlikteliği arttırmıştır. Aynı hedef ve aynı sloganlarla birleşen bu iki grup da devlet kurma hayallerinin peşlerinden koşmuşlardır, ancak hem Humeyni sol grupları hem de sol gruplar din adamlarını başarıya ulaştıktan sonra birbirlerini saf dışı bırakabileceğini düşünmüştür. Ortak hedef etrafından birleşen bu iki gruptan, hedef elde edilince kazanan taraf mollalar olmuştur.³¹¹

Devrim’de önemli rol oynayan gruplardan biri olan *Halkın Mücahitleri Örgütü*, İslam ile Marksizm’i harmanlayarak bir ideoloji oluşturmuş ve Şah döneminde silahlı eylemler ile adını duyurmuştur. Şah rejimi devrildikten sonra bu kez de İslami rejim ile anlaşamamış, *İslami Cumhuriyet Partisi’ne* yaptığı bombalı saldırı ile başlayıp silahlı eylemlerde bulunmuştur. İslami rejim bundan dolayı *Halkın Mücahitleri Örgütü’nü* terörist örgüt ilan etmiştir. Devrimde önemli rol oynayan gruplardan biri olan Ayetullah Talegani ile Mehdi Bazergan’ın 1960 yılında kurmuş olduğu *Özgürlük Hareketi*, ilk olarak *Milli Cephe’nin* bir kolu olarak faaliyet göstermiş, daha sonra *Milli Cephe’den* ayrılmıştır. Devrim sonrası kurulan geçici hükümetin çoğunluğu *Milli Cephe* kökenli olan ve *Özgürlük Hareketi* üyelerinden oluşmuştur.³¹²

Devrimin gerçekleştirilmesinde siyasi toplulukların yanı sıra, meslek grupları da önemli rol oynamışlardır. Doktorlar, mühendisler ve öğretmenler hem kendi katılımlarıyla hem de oluşturdukları meslek birlikleri vasıtasıyla bildiriler yayınlarak devrime katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, yurt dışında yaşayan veya öğrenim görmek maksadı ile gidip geri dönmeyen öğrenciler de devrime destek vermek ve daha sonrasında ülkeye hizmet etmek için geri dönmüşlerdir.³¹³

İran Devrimi, barındırdığı gruplar, taşıdığı özellikler ve ilkeleri bakımından Fransız, Sovyet ve Çin devrimlerinden farklılık taşımaktadır.³¹⁴ İran Devrimi şu şekilde özetlenebilir;

- Fransız, Sovyet ve Çin devrimleri geçmişi reddedip yeni bir sistem kurma amacı taşırken İran Devrimi eskiye dönme amacı taşımaktadır,³¹⁵
- İran Devrimi, sekülerizmi kabul etmiş monarşik bir yönetimi devirerek yerine Kur'an-ı Kerim’i anayasa kabul eden bir yönetim şekli koymuştur. Bu bakımdan, dünyada gerçekleşen ilk İslami devrimdir,

³¹¹Akkoyunlu, 2009: 83-85.

³¹²Akkoyunlu, 2009: 83-85.

³¹³Akkoyunlu, 2009: 83-85.

³¹⁴Parsa, 1989: 2.

³¹⁵Durgun, 2012: 556.

- İran Devrimi, hiçbir grubun liderliğini alamadığı tamamen halkın gerçekleştirdiği bir devrimdir. Devrimi gerçekleştirenleri *Camii-Pazar-Medrese-Ulema* olarak ifade etmek mümkündür,

- İran Devrimi, hiçbir süper gücün desteği olmadan, dışarıdan müdahale olmadan tamamen kendi iç dinamikleriyle gerçekleşmiş olması itibariyle de son derece farklı bir devrimdir,

- İran Devrimi, anti-emperyalist milliyetçi düşünceleri işlevsiz kılarak, bunun yerine 'ümme' ideolojisini koyup İslam'ı ön plana çıkarmış ve İran İslam Cumhuriyetinin dış politikasını da bu düşünceye göre şekillendirmiştir.³¹⁶

Güney Azerbaycan Türkleri, devrimin başlarında İran'ın bütünü düşünürken, Türk milliyetçiliğini ön plana çıkarma niyetini taşıyan insanlar dahi, genel İran siyasi hareketlerinde aktif olmaya eğilimliken, devrimin sonuna gelindiğinde yaşadıkları hayal kırıklıkları, onların Azerbaycanlı Türk etnik kimliğini ve faaliyetlerini arttırmıştır. Baskı altında ezilen halkın, demokratikleşme umuduyla giriştiği devrim harekâtının yeterinde demokratikleşme sağlayamaması, dilleri ve kültürleri üzerindeki yasakların kaldırılmaması ile kendilerini İranlı gören Güney Azerbaycan Türklerini etnik temelli düşüncelere yöneltmiştir. Dahası, devrimde en ön safta olan Ayetullah Şeriatmedarinin, Humeyni tarafından saf dışı bırakılması, dini makamının elinden alınması ve toplum nezdinde küçük düşürülmesi, İslam devrimi taraftarı olan Güney Azerbaycan Türklerinin devrime karşı tepki içerisinde olmasını doğurmuştur.³¹⁷

2.2.3. Halk Müslüman Harekâtı ve Ayetullah Şeriatmedari

İran İslam Devrimi, 1979 yılında tüm dünyanın gözü önünde, televizyondan yayınlanan ilk devrim olarak tarihi kayıtlara geçmiştir. Devrime giden yolda düşünceler kesinlikle bir İslami devrim şeklinde olmamıştır. Bu bağlamda, devrime asla bir araya gelmesi düşünülemeyen topluluklar bir araya gelerek destek vermişlerdir. Devrime destek veren topluluklar şu şekildedir;

- Ulema,
- Bazariler,
- Ulusal Cephe ve sosyal demokrat topluluklar,
- İran özgürlük harekâtı gibi milliyetçi, liberal fikre sahip topluluklar ve kişiler,
- Ak Devrim reformu sonucunda zarar gören topluluklar veya kişiler,

³¹⁶Yüce, 1994: 117-118.

³¹⁷Schaffer, 2008: 93.

- Tudeh Partisi
- Kaçar Hanedanı'na bağlılığını sürdüren Türkmenler,
- İşkân politikasına karşı çıkan aşiretler,
- İran coğrafyasında varlığını sürdüren, Şah rejiminde ezilen etnik topluluklar.³¹⁸

Pehlevi Hanedanlığı, yarım asırdan fazla hükümlerlik süresince toplumda büyük yaralar açmış, devrim ise adeta kışı bitirmiş baharı getirmiştir. Devrimle beraber Azerbaycan Türklerinde, Araplarda, Beluçlarda ve diğer etniklerde milliyetçi fikirler uyanmaya başlamıştır.³¹⁹ 1980 yılında Ayetullah Şeriatmedari'nin fikirleri öncülüğünde, Azerbaycan Türk milliyetçi aydınlar tarafından '*Müslüman Halk Partisi*' kurulmuştur.³²⁰ *Müslüman Halk Partisi*, Meşrutiyet anayasasında da var olan eyalet ve vilayet encümenlerinin yeniden teşekkül etmesini talep etmiştir.³²¹ Ayetullah Şeriatmedari, Liberation Gazetesi'yle yaptığı röportajda, Güney Azerbaycan Türklerinin hakkının özerklik olduğunu ve eyalet encümenlerinin kurulması gerektiğini beyan etmiştir.³²²

Müslüman Halk Partisi, milliyetçi ve liberal ideolojik çizgiye sahip bir siyasi partidir. Devrim antiemperyalist, kapitalizm ve batı karşıtı bir çizgide gerçekleşmiştir. Devrimden sonra, kapitalizmi desteklemek, batılı değerleri savunmak ve liberal olmak hem rejim tarafından hem de halk tarafından tepki çekmektedir. Bu bağlamda, *Müslüman Halk Partisi*'nin liberal çizgiyi savunması, devrimin sloganları ve istekleriyle çelişmek anlamına gelmektedir. *Müslüman Halk Partisi*, bu siyasal ortamda siyaset yapmaya çalışmıştır. *Müslüman Halk Partisi*'nde hem önde gelen din adamları, hem de laik fikre sahip aydınlar bulunmuşlardır.³²³

Müslüman Halk Partisi'nin kurucusu Ayetullah Kazım Şeriatmedari, siyaset ile dinin ilişkisi anlamında Humeyni'den çok farklı düşünmekteydi. Humeyni'nin olmazsa olmaz olarak kabul ettiği, '*Velayet-i Fakih*' kurumunu Şeriatmedari kabul etmiyordu.³²⁴ Şeriatmedari'ye göre; din adamları siyaset üstü bir konumda olmalı siyaseti ise politikacılar yapmalıydı ve din adamlarının devlet adamı olmasına karşı çıkmış sadece denetleyici

³¹⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³¹⁹Ören, 1980: 189.

³²⁰Öz, 2010: 581.

³²¹Sarıkaya, 2008: 190.

³²²https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com.tr/2010/02/iran-islam-cumhuriyetinin-etnik_01.html. (erişim tarihi: 14.12.2017).

³²³<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³²⁴Gökalp, 2016: 100.

olmasını istemiştir. Bir başka anlamda Şeriatmedari'ye göre din adamlarının birinci vazifesi; ümmeti bozulmuş devletten koruması gerekmektedir.³²⁵

Muhafazakâr ve ılımlı bir düşünceye sahip olan Şeriatmedari, aslında saltanatın devrilmesini istemiyor, meşrutiyet anayasasının tekrar yürürlüğe girmesini istiyordu. Bununla birlikte, meşrutiyet anayasasında tarif edilen 'yüksek komite'nin yürürlüğe girmesini talep ediyordu. Bu bağlamda, Şeriatmedari diğer ılımlı ulema gibi "Gerçek meşrutiyet saltanatının" taraftarıydı. Şeriatmedari ve onun gibi düşünenler, Şah'ın 1976 yılından sonra din adamları ve dini kurumlara yaptığı baskılar ve 'Restahız Partisi' vasıtası ile din kurumlarını devletin denetimi altına almaya çalışmasından dolayı son derece rahatsız olmuşlar ve kendileri Şah'ın muhalifi olarak konumlandırımlardır.³²⁶

Ayetullah Kazım Şeriatmedari, Güney Azerbaycan'da genellikle mollalar, tüccarlar ve köylüler olmak üzere büyük nüfuza sahipti. Şeriatmedari, Güney Azerbaycanlı din adamlarının çoğunu şahsi bursu ile okutmuş ve büyük önem vermiştir, bundan dolayıdır ki Güney Azerbaycanlı mollalar Şeriatmedariyi liderleri olarak görmüşlerdir.³²⁷ İran'da mollalar ile tüccarların yakın ilişkisi bilinen bir durumdur. Güney Azerbaycan Türkü tüccarlar 19. yüzyıldan itibaren mollalarla işbirliği yapmaya başlamış, Şeriatmedari'de 1946'da *Milli Hükümet*'in yıkılmasından sonra Güney Azerbaycan'daki tüccarlarla yakın ilişki kurmuştur. Bu bağlamda, Güney Azerbaycan'daki tüccar kesimi dini işlerinde Şeriatmedari tarafından iadare edilmekteydi. Güney Azerbaycan'daki köylüler üzerinde de büyük bir etki alanına sahipti ve Şeriatmedari'yi taklit merci olarak görüyorlardı.³²⁸

1979 devriminin gerçekleşmesinde, Güney Azerbaycan büyük rol oynamıştır ve devrimin gerçek temeli Güney Azerbaycan'da ortaya atılmıştır.³²⁹ Şah destekçisi *İtlaat Gazetesi*, rejim karşıtı olan mollaları siyah irtica olarak tanımlamış ve komünist devletlerin ajanı olarak nitelendirdiği bir makale yayımlamıştır. Bu yayımlanan makale, *Kum* şehrinde gösterilerle protesto edilmiştir. Bu protestoya, yaklaşık 400 bin din eğitimi alan öğrenci katılmış ve 70 kişi bu protestolar esnasında kolluk kuvvetinin müdahalesi sonucu hayatını kaybetmiştir.³³⁰ Şeriatmedari bu müdahaleyi kınamış ve çok sert tepki göstermiştir. Yabancı basın mensuplarına yaptığı açıklamada, devletin ulemayı suçladığını, kolluk kuvvetlerinin

³²⁵<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³²⁶<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³²⁷Ören, 1980: 187-213.

³²⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³²⁹<http://www.tr.islamic-sources.com/article/imam-humeyninin-r-a-irani/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³³⁰Schaffer, 2008: 97-99.

protestoculara çok kötü davrandığını bu durumun böyle devam edecekse kendilerinin de protestolara katılacağını beyan etmiştir. Daha sonra Şeriatmedari, yayınladığı bir bildiri ile *Kum* şehrindeki olayların kırkıncı gününde esnafın protesto için mağazalarını kapatmasını ve halkın işlerini bırakarak camiye toplanması çağrısında bulunmuştur. Şeriatmedari'nin çağrısına uyup Tebriz'de kırkıncı gün anmalarına katılan halka, kolluk kuvvetleri ateş açmış ve kanlı olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylar sonucunda Tebriz karışmış, protestocular; polise, *Restahız Partisi*'nin il merkezine, bankalara, lüks otellere ve müstehcen film gösteren sinemalara saldırmışlardır. Bu protestolar esnasında 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Tebriz'deki bu protestolar, olayları farklı bir noktaya taşımış,³³¹ Güney Azerbaycan'da bütün siyasi partiler teşkilatlanmış başlamış ve çok sayıda kişinin katıldığı gösteriler meydana gelmeye başlamıştır.³³²

Müslüman Halk Partisi, devrimin ilk yıllarında iktidarın karşısında durabilen, iki milyona yakın destekçisi olan, çok sayıda üyesi ile Güney Azerbaycan'da, *Tahrân*, *Kum* ve *Kaşkay Türkleri* içinde de büyük bir nüfuza sahip olan bir siyasi partiydi. Şeriatmedari'yi dini lideri gören herkes *Müslüman Halk Partisi*'ni destekliyordu. 1979 yılı yazında Azerbaycan'da ordu, idare ve toplumsal kurumlarda en üst mertebede olan kişiler daha sonra *Müslüman Halk Partisi*'ni kuracaklardır. Bunlardan biri olan dönemin Güney Azerbaycan valisi Rahmetullah Mukaddem Marageyi, Fransa'da eğitim almış ve liberal fikre sahiptir. Mukaddem Merageyi, devrimden sonra Şeriatmedari ile yakınlaşmış ve Müslüman Halk Partisi kurulduktan sonra yakın bir işbirliği içerisine girmiştir.³³³

Şeriatmedari için Güney Azerbaycan herşeyden önce gelmiş ve açıklamaları ile de bunu yansıtmıştır. Şeriatmedari şu beyanlarda bulunmuştur.

“Azerbaycan'a özerklik istemek bizim amacımızdır”³³⁴, “Şah Türk milletinin dilini, bu vesile ile dinini, örf ve adetlerini ortadan kaldırmak istedi ve kaldırdı”, “Devrimden sonra Türkler için durum farklı olmalıdır. Çünkü Behmen³³⁵ ayının 29. Günü Tebriz'in Türk kahramanları İran inkılabının temelini attılar”, “15 milyon Farsın esareti altında 60 sene kalmak mı iyi, yoksa 17,5 milyonluk Türk milletinin adaleti altında yaşamak mı iyi olur? Meselelerimizi böylece ortaya koymamız lazımdır” ve “İslam

³³¹Ören, 1980: 187-228.

³³²<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³³³<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³³⁴https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com.tr/2010/02/iran-islam-cumhuriyetinin-etnik_01.html. (erişim tarihi: 14.12.2017).

³³⁵Şubat

*Anayasamız ilan edildikten sonra herkes öz yerini alacaktır. Bizim yerimiz ise, 17,5 milyon Azerbaycan Türkünü doğurup büyüten Tebriz olacaktır”.*³³⁶

Bu açıklamalar ve beraberindeki gelişmeler, Humeyni ve İslami Cumhuriyet Partisi’ni rahatsız etmiştir. Humeyni, Şeriatmedari ve Müslüman Halk Partisi’nin *İslami Cumhuriyet Partisi* karşısında kuvvetli bir şekilde engel oluşturduğunu görüyor ve bu sebeple Güney Azerbaycan’ı ele geçirmek istiyordu. *‘Ettalaat Gazetesi’*nde, Sadek Halhalı tarafından Şeriatmedari karşıtı yazılar kaleme alınıyor ve hemen akabinde *İslami Cumhuriyet Partisi, Müslüman Halk Partisi*’ni devlet için bir komplo içerisinde olan bir siyasi parti olarak tanımlıyordu. Hem makale hem de bu bildiri, Güney Azerbaycan’da büyük rahatsızlık doğurmuş, Tebriz’de okullar ve pazarlar kapanmış, halk iki gün süren protesto gösterisi yapmıştır. Tebriz’deki protestolara Kum şehri de destek vermiştir. Buna karşılık *Müslüman Halk Partisi* muhalifleri, Tebriz pazarını yakmışlardır.³³⁷ Olaylar büyüyerek devam etmiş, *Müslüman Halk Partisi* taraftarları, Tebriz’in radyo ve televizyon stüdyosunu basmış, Cuma namazı mihrabı yakılmış, Tebriz’deki protestolara bir milyondan fazla kişi katılmıştır. Devlet bu olaylardan dolayı *Müslüman Halk Partisi*’ni suçlamış, Devrim muhafızları partinin genel merkezini kuşatarak, üyelerin üzerine ağır silahlarla ateş açmıştır. Bu durum olayları daha da büyütmüş, şehrin her noktası Humeyni ve Şeriatmedari taraftarlarının çatışma alanı olmuştur. *Müslüman Halk Partisi*’nin direnişini kırmak ve olayları bastırmak için, Tahran’dan takviye devrim muhafızları birliği gelmiş, yaklaşık 20 gün süren çatışmanın ardından olaylar kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Güney Azerbaycan yine silahlarla susturulmuş, postalların altında ezilmiştir. Baskıdan ve zulümden kurtulmak için, devrim yolunda birleşen siyasi partiler devrimin sonunda İslami hükümet ile birleşerek yine baskı ve zulümün yanında olmuşlardır. Devrimden önce azınlıkların milli haklarını savunan *Halkın Fedaileri, Müslüman Halk Hareketi*’nin bastırılmasına katılmış, *Özgürlük Hareketi* Başkanı Mehdi Bazergan ise; *Müslüman Halk Hareketi*’ni, dış güçlerin bir komplosu olarak nitelendirmiştir.³³⁸

Bu ayaklanmanın ardından Şeriatmedari, *Kum* şehrinde gözaltına alınmış ve *Müslüman Halk Partisi*’nin taraftarlarına da Tebriz’de yakalanma kararı çıkmıştır. Tutuklanan *Müslüman Halk Partisi* taraftarları, *İran Devrim Mahkemesi*’nin verdiği karar ile idam

³³⁶<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³³⁷<http://tebaren.org/?p=1345> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³³⁸<https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).

edilmiştir. İlginçtir ki, Şah döneminde Humeyni'nin müçtehit³³⁹ olduğunu onaylayarak, onu idamdan kurtaran Şeriatmedari *İran Devrim Mahkemesi*'nde idamla yargılanıyordu.³⁴⁰

Milliyet Gazetesi 13.1.1980³⁴¹ tarihinde gelişmeleri şu şekilde okuyucularına paylaşmıştır:

*“İran’da dün 19 kişi daha idam edilmiştir. Tebriz’de idam edilen 11 kişinin Şeriatmedari yanlısı Cumhuriyetçi Müslüman Halk Partisi Merkezi’ne yapılan baskın sonucu ele geçirdikleri açıklanmıştır. Bu arada çeşitli suçlardan sanık olarak Devrim Mahkemeleri’nde yargılanan 8 kişi de kurşuna dizilmiştir. Perşembe günü Devrim Muhafızlarının Şeriatmedari yanlısı olduğu bilinen bir doktoru Tebriz’de kaçırdıktan sonra kurşuna dizdikleri öğrenilmiştir.”*³⁴²

İran Devrim Mahkemesi'nin Şeriatmedari hakkındaki kararı idam olmuyor fakat; dini yetkilerinin elinden alınması şeklinde oluyordu. Şeriatmedari hakkında idam kararı alınmamasının sebebi; halkı yeniden galeyana getirmemek ve Şeriatmedari rütbesinde olan bir din adamını idam etmek, İslamiyeti referans kaynağı alan bir yönetim için kötü bir imaj olacağı düşünülmesidir. Dini yetkileri alınan Şeriatmedari ev hapsine mahkûm edilmiş, hastalanmış ama tedavisine izin verilmemiş ve bu eziyete 4 yıl dayandıktan sonra ebediyete kavuşmuştur. Şeriatmedari'nin ölüm haberinin alan halk, Tebriz’de sokaklara dökülmüştür. Şeriatmedari'nin resimleri ellerine alarak yas tutmak isteyen halka, İran devleti izin vermemiş ve Şeriatmedari gizlice toprağa verilmiştir. İran Şeriatmedari'den o kadar çok çekinmiştir ki, Türkiye’de bulunan Güney Azerbaycan Türkleri mevlit okutmak istemiş ancak Ankara’daki İran Elçiliği'nin girişimiyle iptal edilmiştir.³⁴³

Milliyet Gazetesi, 04.04.1986³⁴⁴ tarihinde ki yayınında Şeriatmedari'nin ölüm haberini okuyucularıyla şu şekilde paylaşmıştır: *“İran’daki yaklaşık 20 milyon Azeri Türkü’nün lideri Ayetullah Şeriatmedari dün Tahran’da tedavi edilmekte olduğu Behram Hastanesi’nde öldü.”*³⁴⁵

2.2.4. Babek Kalesi ve Milliyetçilik Hareketi

Babek Kalesi törenleri; 1999 yılının temmuz ayında başlamış olup, Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi vermiş milli bir kahraman olan Babek Hürremdin'in doğum günü sebebi ile her yıl binlerce Güney Azerbaycanlı Türkün katılımı ile gerçekleşmektedir. Babek

³³⁹Türk Dil Kurumuna göre Bir konuda ayet ve hadislere dayanarak yargıya varan, karar veren din düşünürü.

³⁴⁰<http://araznews.org/tr/?p=510> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁴¹bk: ek-11.

³⁴²<http://araznews.org/tr/?p=510> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁴³<http://araznews.org/tr/?p=510> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁴⁴bk: ek-12.

³⁴⁵<http://araznews.org/tr/?p=510> (erişim tarihi: 14.12.2017).

Hürremdin, Abbasilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmeye çalıştığı dönemde, 23 yıl Arap işgaline karşı direnmiş ve teslim olmamıştır.³⁴⁶ Babek Hürremdin 23 yıl süren direnişi Babek Kalesi'nden yönetmiştir. Bu nedenle, Güney Azerbaycanlılar Babek'in doğum gününü kutlamak maksadıyla her yıl Babek Kalesi'nde toplanmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti bu kutlamanın gerçekleşmesini engelleyememiş ve bu topluluk her geçen sene daha da artarak kutlamayı gerçekleştirmektedir.³⁴⁷

İran İslam Cumhuriyeti, her ne kadar bu kutlamanın yapılmasına karşı olsa da bu kutlamayı önlemek için fiili bir şiddete başvurmamıştır. İran, kendine göre sorun olarak nitelendirdiği bu durumu propaganda, dini açıklamalar, tutuklamalar, psikolojik savaş, polis sorguları, ulaşım engellemeleri ve istihbaratı çalışmalar ile ortadan kaldırmaya çalışmış fakat bu engellemeler sonuçsuz kalmıştır. Babek Kalesi'nde az sayıda bir öğrencinin katılımı ile yapılmaya başlanan kutlamalar, zamanla İran Türklerinin tümünü kapsayacak toplumsal bir faaliyet haline gelmeye başlamıştır. Bu sebeple kutlamaların anlam ve niteliği değişmiştir.³⁴⁸

İran İslam Cumhuriyeti yönetimi, *Babek Kalesi*'ndeki bu kutlamaları eğlence amaçlı yapılan, şehirlerde ki baskıdan dolayı içki, kumar ve müzik dinlemesi yasak olan halkın bu yasakları delmek için yoğun katılımı gerçekleştirdiği bir kutlama olarak görmekteydi. Fakat bu bakış açısının yanlış olduğu ilerleyen zamanlarda ortaya çıktı. Oysaki *Babek Kalesi*'nde toplanan halk eğlenceden ziyade tarihin derinliklerinden gelen bir anlam için oradaydılar.³⁴⁹

Güney Azerbaycanlı Türkler tarafından kahraman olarak görülen Babek Hürremdin, Fars milliyetçileri ve din adamları tarafından çok farklı bir şekilde tanımlanmaktadır. Fars milliyetçilerine göre Babek Hürremdin, Arap işgaline karşı direniş gösteren İranlı milli kahraman olarak tasvir edilmektedir. Din adamlarına göre Babek Hürremdin, kafir olarak tanımlanmakta ve din adamlarının bir kısmı tarafından kafir diye reddedilmiştir.³⁵⁰ Bu sebeple, bu din adamları bu kutlamalara katılmayı da dinin uygun görmediği bir davranış olarak nitelendirmiş ve halkın kutlamalara katılmamasının doğru olacağını açıklamışlardır. Ancak, devletin ve din adamlarının kafir açıklamalarına rağmen Güney Azerbaycan Türkleri bu kutlamalara yoğun katılım gerçekleştirmektedirler.³⁵¹

³⁴⁶Özdamar, 2012: 41.

³⁴⁷<http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁴⁸<http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁴⁹<http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁵⁰http://www.tasam.org/trTR/Icerik/282/babek_kalesine_yuruyus_guney_azerbaycanlilarin_demokratik_protes (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁵¹<http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

Babek Hürremdin ve Babek Kalesi kutlamaları hem Şahlık yönetiminin hem de İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin Güney Azerbaycan Türklerinin tarihi hafızasını ve özünü değiştirmek için gösterdiği yoğun çabalarının başarısız olduğunu açıkça görülmektedir. Güney Azerbaycan Türkleri, Babek Kalesi'nde gerçekleştirilen kutlamalarda açtıkları pankartlarla ve attıkları sloganlarla Babek'i, İran'ın milli kahramanı değil Azerbaycan Türkleri'nin milli kahramanı olarak gördüklerini açıkça göstermişlerdir.³⁵² Güney Azerbaycan Türkleri'nin Babek Hürremdin'i İran'ın milli kahramanı değil de Azerbaycan Türkleri'nin milli kahramanı olarak görmeleri, din adamlarının fetvalarına rağmen bu kutlamalara katılmaları, Güney Azerbaycan Türkleri arasında İranlılık ve Şii kimliğinin yerine Azerbaycanlı Türk kimliğinin güç kazandığı ifade etmektedir.³⁵³

Güney Azerbaycan Türkleri, Fars milliyetçilerin siyasi, kültürel ve ideolojik baskılarına rağmen, Babek Hürremdin'e Azerbaycan Türkleri'nin milli kahramanı olarak sahip çıkmaları ve Babek Kalesi'nde halkın yoğun katılımı ile kültürel, sanatsal ve siyasi kutlamalar yapmaları, bir halkın geçmişe duyulan özlem, gelecekte kaygılarını ve arzularını göstermektedir. Bu bağlamda Güney Azerbaycan Türklerinin Babek Kalesi'nde toplanmaları artık Azerbaycanlı Türk kimliğini temel alan Türk milliyetçiliği potansiyeli olan bir siyasi durum olarak değerlendirilmelidir. Babek Kalesi, İran'da siyasi bir faktör olarak Azerbaycanlı Türk kimliğinin kabul görmesinden sonra halkın bu kimliği ifade etmek için gittiği tarihi bir yer haline gelmiştir. Güney Azerbaycan Türkleri arasında İranlılık kimliğinin zayıflaması, Şiiliğin siyasi bir tanımlama olarak güç kaybetmesi ve Türk kimliğinin siyasi manada güç kazanması, Babek Kalesi kutlamalarına da güç ve anlam kazandırmıştır. Bu bağlamda Babek Kalesi'nde gerçekleşen kutlamaları, Güney Azerbaycan Türklerinin milli kimlik arayışları çerçevesinde öze dönüş töreni olarak ifade edebiliriz.³⁵⁴

Keskin'e göre,

“Babek Hürremdin, 23 yıl Arap işgaline karşı direndiği için Azerbaycanlıların tarihi hafızasında işgal karşıtlığının ve milli kurtuluşun tarihi simgesine çevrilmiştir. Güney Azerbaycanlıların Babek Kalesi'ni seçmeleri kurtuluşu arayış içinde olduklarını göstermektedir. Güney Azerbaycanlılar, Azerbaycanlı Türk kimliklerini esas alan yeni siyasi arayış ve bu doğrultuda onların amacını gerçekleştirecek bir

³⁵² Özdamar, 2012: 44.

³⁵³ <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁵⁴ <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

kurtuluş özlemi ve kaygısı içerisindeyler. Başka bir ifadeyle Güney Azerbaycan yeni Babek'ini aramaktadır.”³⁵⁵

2.2.5. Karikatür Krizi Mayıs 2006 İsyanı

İran'da İRNA³⁵⁶,ya bağlı İran adında bir gazetenin 'İran-ı Cuma' adlı gençlik gazetesinde yer alan bir karikatürde, "Hamam böceklerinin bizi böcekleştirmemeleri için ne yapmalıyız?" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Bu yazı, birkaç tane karikatürü de beraberinde içermektedir. Bu yazının içeriğinde bulunan karikatürlerin birinde bir çocuk hamam böceğine Farsça bir şey soruyor, ancak hamamböceği çocuğun sorduğu sorudan bir şey anlamıyor ve Türkçe "Ne?" diye cevaplandırıyor. Yazının devamında ise, hamamböcekleri³⁵⁷ insan pisliğinden beslenen ve üremelerinin engellenmesi, kökünün kurutulması gereken, 'lisan'dan anlamadıkları için anlaşma masasına bile oturtulamayacak kadar pislikten beslenen, aşğılık parazit yaratıklar olarak ifade edilmektedir.³⁵⁸

Türlere açıkça hakaret içeren bu yazı ve karikatürlerin yayınlanması, Güney Azerbaycan Türkleri için artık bardağı taşıran son damla olmuştur. Mayıs Ayaklanması, Azerbaycan Türklerinin hamam böceğine benzetilmesiyle başlamıştır. Güney Azerbaycan'da, Türk varlığının aksiyoner hareket gücünün olduğunun da dünyaya ispatıdır. Ayaklanma ilk başta üniversite öğrencileri arasında başlamakla beraber, öncülük eden gençler olmuştur. Üniversitelerdeki Türk öğrenciler, İran'ın hemen hemen tüm önemli üniversitelerinde bildiriler yayınlamaya, başta gençlik olmak üzere tüm halkı bu duruma tepkiye davet etmişlerdir. Bildirilerde İran yönetiminin Türklere karşı sistematik bir şekilde hakaret etmesine müsaade edilemeyeceği vurgulanarak, Türklük ve Azerbaycanlılık değerlerine karşı hassasiyete yer verilmiştir.³⁵⁹

Tepkilerin artması üzerine karikatürü yayımlayan gazete, İran'daki Türklere iki defa özür dilemiş ve gazete geçici olarak kapatılmıştır fakat belli bir süre sonra tekrar yayımlara başlamıştır. Bu duruma tepki gösteren eylemcilerin liderleri, yapılan bu hakaretin basit özür ile üstünün kapatılmayacak kadar önemli olduğunu ve uzun yıllardan beri devam eden sistematik bir şekilde yapılan aşğılama, baskı ve asimilasyonun bir parçası olduğunu ifade

³⁵⁵<http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁵⁶İRNA, İran resmi devlet haber ajansı'dır.

³⁵⁷Hamam böceklerinin konuştukları lisan Türkçe olduğundan kastedilenler Türklere'dir.

³⁵⁸Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁵⁹<http://www.dolunaydergi.com/2016/06/03/guney-azerbaycan-milli-harekati-2006-mayis-ayaklanmasi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

ederek³⁶⁰ başta Cumhurbaşkanlığı makamı ve kültür bakanlığı olmak üzere, tüm devlet kurumlarının da özür dilemesi gerektiğini belirtmişler fakat bir karşılık bulamamışlardır. Bu protestolara Güney Azerbaycan'ın şehir ve köylerinden ve Tahran'da yaşayan Türkler de dahil olmak üzere, 100 binlerce Türk sokağa dökülerek destek verdiler. Gösteriler, halkın pankartlarla, dövizlerle ve sloganlarla insani değerlere uygun bir şekilde başlamış fakat polis güçleri gösterilere katılan halka karşı silah ve şiddet kullanmasıyla beraber yüzlerce Türk yaralanmış ve sayıları net olmamakla beraber 20'ye yakın kişi hayatını kaybetmiştir.³⁶¹

İran Gazetesi'nin yaptığı hakarete ilk tepki gösteren şehir, Güney Azerbaycan'ın güneyinde bulunan Zencan şehri olmuştur.³⁶² İran'ın idare sistemi oluştururken Fars şovenizmi tarafından Azerbaycan'ın ana parçasından ayrılan Zencan şehri, Türk kimliğine yapılan hakarete ilk tepkiyi veren şehir olmuş, Türk kimliğine son derece bağlı olduğunu göstermiş ve kadim Türk şehrini Güney Azerbaycan'dan ayırarak Türk kimliğinden kopardığını düşünen Fars şovenizmi hayal kırıklığına uğramıştır. Zencan'da sokaklara dökülen binlerce gösterici "*Zencanlı uyanıktır, Azerbaycan'a dayanaktır!*" ve "*Türk milleti var olsun düşmanlar har³⁶³ olsun!*" sloganları atarak,³⁶⁴ hâlâ Güney Azerbaycan'ın Türk milletinin yıkılmaz kalesi olduğunu göstermişlerdir.³⁶⁵

Güney Azerbaycan'ın bütün üniversiteleriyle aynı zamanda Hoy Üniversitesi de protestolara sahne olmuştur. Üniversitede başlayan gösteriler çok hızlı bir şekilde şehire ulaşmıştır. Şehir merkezinde protestolar daha başlamadan şehrin önde gelen milliyetçi şahsiyetlerinden İbrahim Caferzade ve Ali Kadimhani protestoları önlemek maksadı ile tutuklanmış, fakat 20 Mayıs Cumartesi öğleden sonra milliyetçiler ve öğrenciler liderliğinde Salmas Caddesi'ne çıkan yaklaşık 6 bin kişilik bir topluluk yürüyüşe başlamıştır. Yürüyüşün başlamasıyla topluluğun sayısı her geçen dakika artmaya devam etmiş, topluluk şehir merkezine doğru yönelince, polis toplumsal olaylara müdahale araçlarıyla göstericilerin üzerine sıcak su sıkarak dağıtmaya çalışmış, fakat polis gücü de bastırılarak topluluk Merkez Meydan'a doğru yürümeye devam etmiştir. Merkez Meydan'a yürüyen kalabalık topluluğa Gaybi adlı bir polis Albayının emri ile müdahale edilmiş, medeni bir şekilde yürüyüş yapan halk ile jop ve göz yaşartıcı gaz kullanan kolluk kuvvetleri arasında çatışma yaşanmıştır. Çatışmaların sonucunda birçok kişi yaralanmış ve çok sayıda Türk tutuklanmıştır. Hukuktan

³⁶⁰ <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-caci-analyst-2006-6-14-art-10915.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁶¹ <http://www.dolunaydergi.com/2016/06/03/guney-azerbaycan-milli-harekati-2006-mayis-ayaklanmasi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁶² <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁶³ Har, rezil anlamına gelmektedir.

³⁶⁴ <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁶⁵ Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

doğan haklarını kullanarak insani değerler içerisinde yürüyüş yapan halka, polisin gereksiz ve orantısız bir şekilde müdahale etmesiyle, ileride Güney Azerbaycan'ın birçok kentinde yaşanacak olan kanlı olayların ilk sahnesi ve başlangıcı burada yapılmıştır.³⁶⁶

Güney Azerbaycan'ın ve İran'ın tarihi şehri Tebriz'de, protestocular 22 Mayıs Pazartesi 2006'da saat 15.30'da Rastaküçe Caddesi'nde ve *Namaz Meydanı*'nda gösterilere başlamış, bu gösteriler çok büyük ve en şiddetli olaylara sahne olmuştur. Protestocular spontane bir şekilde slogan atarak Doğu Azerbaycan Valiliği istikametinde yürüyüş yapmıştır. Tebriz'deki gösteriler sadece *Namaz Meydanı*'nda olanlardan ibaret değildir. Tebriz'in başka bölgelerinde de gösteriler başlamış,³⁶⁷ öğrenciler Tebriz Üniversitesi'nde sloganlar atarak milli hakları savunduklarını dile getirmişlerdir.³⁶⁸ Yoğun katılımı ile gerçekleşen protesto gösterileri şehrin iki tarafını birleştirirken kolluk kuvvetleri protestocuların yürüyüşünü engellemişlerdir. Kısa sürede çok sayıda kişinin katıldığı gösterilere, siyasi olaylara verdiği tepkilerle olayların sonucunu etkileyen Tebriz Kapalı Çarşısı'nda faaliyet gösteren esnaf da katılmıştır. Gösterilerde, “*Azerbaycan yaşasın!*”, “*Azerbaycan bir olsun, merkezi Tebriz olsun!*”, “*Azerbaycan milleti, çekmez böyle zilleti!*”, “*Karabağ bizimdir, bizim olacak!*”, “*Türk dili ölen değil, Fars diline dönen değil!*”, “*Haray haray men Türk'em!*”, “*Faşist gazete kapatılmalıdır!*”, “*Ölüm olsun Apartayd'a!*”, “*Ölüm olsun Fars şovenizmine*” gibi sloganlar atılmıştır.³⁶⁹

Göstericiler attıkları sloganlarda, “*anayasanın değiştirilmesi, hükümetin istifası, Türkçe'nin resmi dil olması, Güney Azerbaycan'ın milli, kültürel, sosyal ve ekonomik sorunlarının giderilmesi*” gibi isteklerini dile getirmişlerdir. Yoğun bir katılımı ile başlayan gösterilerde kalabalık gece yarısına doğru azalmaya başlamış ve kalabalığın azalması ile birlikte topluluğa saldırılar başlamıştır. Saldırıları Abresan semti ve Üniversite çevresinde yoğunlaşmış, açılan ateş sonra halktan yaralananlar olmuştur. Kolluk kuvvetleri sadece toplanan kalabalığa saldırmakla kalmamış öğrenci yurtlarına da baskınlar düzenlemiştir. Protestolara katılanlar arasında bulunan hem sivil halk hem de öğretim görevlileri tutuklanmış ve bilinmeyen yerlere götürülmüşlerdir. Güvenlik güçlerinin saldırılarına ve yoğun yağışa rağmen gösteriler devam etmiştir. Olayların sonucunda bazı kaynaklara göre şehitlerin sayısı 5–10 arasında olmuş, 43 yaralı tespit edilmiş ve yaklaşık 300 kişi hapisaneye konulmuştur. Tebriz'de fiili sıkıyönetim hâkimiyeti altında devlet, gece saatlerinde, halkın meşru

³⁶⁶Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁶⁷<https://www.rferl.org/a/1068797.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁶⁸<http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁶⁹<http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

gösterisine kolluk kuvvetlerinin saldırması sonucu ortaya çıkan olaylar esnasındaki isyan izlerini silmeye ve şehri tekrar günlük haline getirmeye çalışmıştır.³⁷⁰

Olaylar sırasında yaşamını kaybetmiş olanların ana-babalarının, çocuklarının hakkında; bilgi, resim ve belge paylaşımları, yas töreni düzenlemeleri yasaklanmıştır. Olayların sonucunda gerçekleştirilen tutuklama ve cezalandırma işlemleri, sonucu çok sayıda Türk'ün sosyal ve ekonomik hayatına haksız bir şekilde yasaklar konulmuştur. Güney Azerbaycan milli hareketinin bütün eylem ve çalışmalarında olduğu gibi, Mayıs 2006 gösterilerinde de attığı sloganlar, “*Haray haray men Türkem*”, “*Azerbaycan var olsun, istemeyen kör olsun!*”, “*Türk dilinde medrese olmalıdır herkese*”, “*Karabağ bizimdir, bizim kalacak*” olmuştur.³⁷¹

Güney Azerbaycan'ın her şehrinde olduğu gibi, *Merend* şehrinde de tepki gösterileri meydana gelmiştir. *Merend Azad İslami Üniversitesi*'nde meydana gelen gösterilerin ardından, 23 Mayıs'ta 97 bin nüfusu olan *Merend* şehrinin merkez meydanında 20 bin kişinin katılımı ile protesto gösterisi gerçekleştirilmiştir. Milliyetçi isimlerin liderliğinde gerçekleştirilen ve hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirilen gösteriler, kolluk kuvvetlerinin müdahalesi sonucu çatışmaya dönüşmüş, *Merend* şehrindeki gösteriler kanlı olaylara sahne olmuştur. Bu gösterilere yapılan müdahale sonucu, birçok vatandaş yaralanmış veya polis tarafından tutuklanmıştır. Çatışmalar sırasında bir vatandaş başına almış olduğu darbe sonucu beyin kanaması geçirerek hayatını kaybetmiştir.³⁷²

Güney Azerbaycan'ın Tebriz'den sonraki büyük şehri ve Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Urumiye'de, 16 Mayıs'ta Urumiye Üniversitesi'nde 1500 kişilik bir öğrenci protestosu gerçekleşmiştir. Urumiye'deki gösteriler de Güney Azerbaycan Türklerini aşağılayan yazı ve karikatürlere bir tepki olarak Güney Azerbaycan'ın kültürel, ekonomik ve siyasi hakları talep edilmiştir. 16 Mayıs'ta başlayan olaylar büyüyerek devam etmiş, 19 Mayıs'ta 3 bin kişilik bir topluluk, karikatürü yayınlayan İran Gazetesi'nin Urumiye ofisi önünde gösteri düzenlemiş ve bir grup ofise saldırarak ateşe vermiştir³⁷³. Bu olaylarda kolluk kuvvetleri göstericilere müdahale etmemiş ve topluluk olaysız bir şekilde dağılmıştır. Bu olaylardan sonra Urumiye'de bayiler İran Gazetesi'ni satmaktan çekinmişler ve camlarına “*Bu ülkenin Türklerine hakaret ettiğinden dolayı bu mekânda İran Gazetesi satılmamaktadır!*” şeklinde yazılar yazmışlardır. Tebriz'de 22 Mayıs'ta yapılan büyük halk protestosundan bir gün sonra 23 Mayıs'ta Urumiye'de gerginlik zirveye ulaşmış ve gayrı

³⁷⁰Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁷¹<http://www.dolunaydergi.com/2016/06/03/guney-azerbaycan-milli-harekati-2006-mayis-ayaklanmasi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁷²Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁷³<http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

resmi bilgilere göre 150 bin kişilik bir topluluk protestolar için sokağa çıkmıştır. Protestolar Atai Caddesi'nden Eyalet Meydanı'na doğru gerçekleşmiştir. Protestolara katılan kızgın topluluk, İran Gazetesi'nin Atai Caddesi'nde bulunan ofisine bir kez daha olarak saldırmış ve bu kez ofisi tamamen yakmışlardır. Buradan sonra valilik binasına yönelen halkı, kolluk kuvvetleri durdurmak istemiş ve orantısız güç kullanmıştır. Halk bunun üzerine Devlet Radyo Televizyonu tesislerine doğru yürümeye başlamıştır. Burada toplanan halk ile kolluk kuvvetleri arasında çatışma çıkmış, bunun sonucunda bina ateşe verilip yanarken birçok protestocu yaralanmış ve Ferzad Esedzade isimli Güney Azerbaycan Türkü bir kişi yaşamını yitirmiştir. Bu olaylardan sonra resmi kaynaklara göre 15 kişi, gayri resmi kaynaklara göre ise 62 kişi tutuklanmıştır. Urmiye'deki protesto gösterilerinde, *“Haray haray men Türk'em!”*, *“Kızıldan (altın) olsa kafesim, azatlığa var hevesim!”*, *“Türk'ün dili ölen değil, Fars diline dönen değil!”*, *“Türk dilinde medrese, medrese (okul)”*, *“Biz ölmeye hazırız, Babek'in serbazıyız (askeriyiz)!”*, *“Kalk ayağa vatandaş, Tebrizde öldü gardaş!”*, *“Ölüm olsun faşiste!”*, *“Ölüm olsun şövuniste!”*,³⁷⁴ *“Bakı-Tebriz-Ankara; Farslar Hara biz Hara”* (Bakü-Tebriz-Ankara; Farslar Nere Biz Nere?), *“And Olsun Settar Han'a; Tehran Gerek Odlana”* (Settar Han'a And Olsun ki Tahran Yakılmalıdır), *“Azerbaycan Oyakdı, Öz Diline Dayakdı”* (Azerbaycan Uyanıktır, Kendi Diline Sahip Çıkmaktadır) sloganları atılmıştır.³⁷⁵

Güney Azerbaycan'ın her şehrinde olduğu gibi Koşaçay şehrinde de protesto gösterileri düzenlenmiştir. Koşaçay'da, protesto gösterileri düzenlemesi için çaba harcayan, bildiri dağıtan milliyetçi aktivistlerin birçoğu İran Milli İstihbaratı tarafından tutuklanmıştır. Buna rağmen protestocular engellenememiş ve halkın İmam Meydanı'nda toplanmasıyla gösteriler başlamıştır. Buradaki olaylar, diğerlerine nazaran kansız sonuçlanmıştır. Kaymakamlık binası önünde toplanan protestocular Güney Azerbaycan Milli Hareketi'nin taleplerini içeren açıklamayı yaptıktan sonra toplanan protestocular olaysız bir şekilde dağılmıştır.³⁷⁶

Güney Azerbaycan'ın batı bölgesinde yer alan *Sulduz* şehrinde gerçekleştirilen protestolar, kanlı çatışmalara sahne olmuştur.³⁷⁷ Sulduz da yaşanan olaylarda, 13 Azerbaycan Türk'ü yaşamını yitirmiştir. Protestolar sırasında gerçekleşen müdahale sonucu, Yehya Novruzi, Esger Şikari, Bay Rezzagi, Sirius Azeriyun, Aliriza Golipur, Himmet İsimzade, Esger Gasimi, Hemze Niyazi, Bay İzzeti, Hebip Rezevi, Muhammed Cennetnia (65 yaşında),

³⁷⁴Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁷⁵Sarıkaya, 2008: 225.

³⁷⁶Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁷⁷<http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

Hüseyin Fathipur (16 yaşında) ve Sadece 15 yaşında bulunan, ismi hâlâ bilinmeyen bir genç yaşamını yitirmiştir.³⁷⁸

Güney Azerbaycan'ın üçüncü en büyük şehri olan *Erdebil*, 27 Mayıs Cumartesi günü Güney Azerbaycan'da yaşanan olaylara tepkisini koymuştur.³⁷⁹ Erdebil'deki gösteriler olmadan önce Güney Azerbaycan kana bulanmış haldeydi ve bu ruh haliyle sokağa çıkan kadim Erdebil'in yiğit halkı bu olaylara son derece büyük ve şiddetli tepki vermiştir. Güney Azerbaycan'ın büyük şehirlerinin dışında birçok küçük şehirde de protesto gösterileri düzenlenmiştir. *Eher*, *Muğan* (Parsabad), *Mişkin* (Hıyav), *Keleyber*, *Yamçı*, *Zunuz*, *Makü*, *Marağa*, *Tarım* (Ebher) şehirlerinde milliyetçi aktivistler, öğrenciler ve halkın katılımı ile gösteriler düzenlenmiştir. Bu gösterilerde de diğerlerinde olduğu gibi kolluk kuvvetleri ile çatışmalar olmuş ve tutuklanmalar yaşanmıştır. *Mişkin* şehrindeki gösteriler sırasında çıkan çatışmada, Cevad Abidi isimli 23 yaşında bir genç, attığı taşla belediye binasının camını kırmış ve orada bulunan bir devrim muhafızı albayı tabancasıyla protestocuların gözü önünde Cevad ve arkadaşının üzerine ateş açmıştır. Bu açılan ateş sonucu merminin kafasına isabet ettiği Cevad yaşamını yitirmiş, arkadaşı ise omzundan yaralanmıştır. Bu olay sonucu halk çılgına dönmüş, devlet binalarına baskın yapmıştır. Bu sırada birçok gösterici yaralanmış ve Celil Gaffari isimli bir milliyetçi aktivist daha yaşamını yitirmiştir.³⁸⁰

Bir gazetede çıkan karikatür sonucu ortaya çıkan Mayıs 2006 ayaklanması, İran'da varlığını sürdüren Türklerin hem İran genelinde hem de bölge genelinde etkileyici bir gücü olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan bu Türk milliyetçiliği hareketi Fars bölgelerinde yahut Tahran'da değil, Güney Azerbaycan ve Tebriz merkezli olduğu ve anadiline sahip çıkma üzerine dayandığı için hem Azerbaycanlılar için hem Tahran için önemlidir.³⁸¹ İran'da, Azerbaycan milli hareketini tanımayan bir demokrasi ve aydınlık hareketinin kesinlikle başarılı olamayacağı bu ayaklanma ile ortaya çıkmıştır.³⁸²

2.2.6. Traxtor Futbol Takımı

Traxtor Futbol Kulübü, İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin başkenti Tebriz'de 1970 yılında kurulmuştur. Takımın oynadığı futboldan ziyade taraftarlarının coşkusu ve Güney Azerbaycan'ın sorunlarının dile getirildiği bir alan olarak önem kazanmıştır.³⁸³ İran Premier

³⁷⁸Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁷⁹<http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁸⁰Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu-Türkiye, 2007: 8-28.

³⁸¹Sarıkaya, 2008: 223-231.

³⁸²<http://www.dolunaydergi.com/2016/06/03/guney-azerbaycan-milli-harekati-2006-mayis-ayaklanmasi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁸³Ramazani, 2013: 93-94.

Ligi kulüplerinden Traxtor, 2001-2002 sezonunda 1. Lig'e düşmüş, 2009-2010 sezonunda İran Premier Futbol Ligi'ne yükselmeyi başarmıştır.³⁸⁴

Traxtor Futbol takımı, İran'daki Türk halkının bir sembolü haline gelmiştir.³⁸⁵ Traxtor kendi evinde Tebriz İmam Yadigar(Yadegar-e-Emam Tabriz)³⁸⁶ stadyumunda oynadığı her maçta resmi rakamlara göre yaklaşık 68 bin seyirci gayri resmi rakamlara göre ise 80 bin seyirci bulunmaktadır³⁸⁷ ve 2009-2010 sezonunda İran Premier Ligi'nde seyirci rekorunu kırmıştır. Traxtor 2009 yılında, İran Premier Ligine çıkmış ve artık daha çok göz önünde bulunmaya başlamıştır. Bu bağlamda taraftarlar kendileri her zaman Traxtor'un yanında olarak görmüşler ve Traxtorluluk kimliği kazanmışlardır. Traxtor, ilk olarak taraftarlarının Güney Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine verdiği destekle ön plana çıkmıştır. İran'daki Türklere uygulanan baskı ve asimilasyon sürecinde, Traxtor'un başka takımlarla oynadığı maçları kazandığında, zorlu günlerde Türk toplumunun moral ve motivasyonunu arttırmış ve kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Traxtor taraftarı olma durumu artık taraftarlar için son derece büyük bir önem taşımaya başlamıştır. Çünkü Traxtor taraftarı olmak, Türk olmanın bir sonucu olarak görülmeye başlanmıştır.³⁸⁸

İran'da futbol takımları, İran'ın çok etnikli yapısı içerisinde, etnikler arasında önemli bir pozisyona sahiptir. Bu önem Güney Azerbaycan Türkleri ile Traxtor futbol Takımı arasında net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Traxtor taraftarları, milliyetçi tezahüratlarıyla bilinmektedir. İran'daki futbol takımı taraftarlarının arasındaki rekabet, şehirlerin takımlarıyla veya futbolun kendi yapısından oluşan rekabet değil de etnik farklılıklardan ortaya çıkan rekabet şeklinde görülmektedir.³⁸⁹ İran'daki Türk futbol taraftarlarının en çok nefret ettikleri futbol takımının, Persepolis futbol Takımı olduğu bilinmektedir. İran'ın başkenti Tahran'ın takımı olan Persepolis futbol Takımı şehrin en çok taraftara sahip futbol takımıdır. Persepolis takımının Tahran'ın takımı olduğu için değil, belki Pers ismini taşıması, belki Farslar içerisinde en çok taraftara sahip takım olması, belki de futbol ile ilgili bakanlığın ve Futbol Federasyon'unu ile Futbol Hakemleri Kurumu'nun koruması altında olmasından dolayı, Traxtor taraftarlarının nefret ettikleri futbol takımıdır.³⁹⁰

³⁸⁴<http://www.sahadan.com/Team/Default.aspx?id=8202> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁸⁵<https://gaiadergi.com/ezilen-dev-bir-azinlik-iran-azerbaycanlilari/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁸⁶Tebriz İmam Yadigar Stadyumunun seyirci kapasitesi 80451'dir. <https://www.transfermarkt.com/tr/tractor-sazi-fc/startseite/verein/12935> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁸⁷<https://onedio.com/haber/35-milyon-taraftariyla-dunyanin-en-fazla-turk-taraftara-sahip-futbol-takimi-tractor-sazi-792934> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁸⁸Ramazani, 2013: 94.

³⁸⁹<http://www.rubincenter.org/2013/03/the-rise-of-nationalism-among-iranian-azerbaijanis-a-step-toward-irans-disintegration/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁹⁰Ramazani, 2013: 94.

Traxtor futbol takımı, İran'daki statükoya muhalif kesimler tarafından sempati ile karşılanmış, bunun sonucunda diğer etnik gruplar tarafından da muhalif grupların oluşmasına öncülük etmiştir. Diktatörlükle yönetilen ülkelerde, futbol veya değişik sporlar halkları uyutmanın bir yolu olduğu gibi, aksine yer altında faaliyet gösteren toplumlarında yeryüzüne çıkmak suretiyle propaganda yapmasını ve kendisini geniş kitlelere ulaştırmanın yolunu da sağlar. Traxtor futbol takımının maçları, baskı altındaki Türk milletinin haklı davasının meşru bir şekilde yankılandığı bir mecra olmuştur. İran'daki Türk milletinin takımı olan Traxtor futbol takımı, Fars baskısı ve asimilasyonu altındaki Türk dilinin ve Türk'e ait simgelerin yasaklanması karşısında bir direnişin simgesi olmuştur. Traxtor taraftarları her maçta, Türk milletinin sorunlarını öne çıkaran dövizler taşımayı ve pankartlar asmayı kendileri için milli bir görev olarak görmektedirler.³⁹¹ Traxtor Takımı'nın maçlarında yapılan baskıya karşı direniş, muhalif düşüncenin varlığını göstermesi açısından önemli olup, tezahüratlarda yasak olan Türk dilinin kullanmaları da korku kültüründen korkmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir.³⁹²

26 Şubat 2013 tarihinde, Asya Şampiyonlar Ligi mücadelesinde Traxtor takımı ile Birleşik Emirlikleri'nden Aljazire takımı karşılaşmıştır. Tebriz'in Sehend Stadyumu'nda oynanan bu maçta Traxtor taraftarları, "*South Azerbaijan is not Iran*" yani "*Güney Azerbaycan İran değil*" yazılı oldukça büyük bir pankart açmıştır. Stadyumu tamamen dolduran taraftarın bu pankartı açması, İran'daki Türklerin birçoğunun isteğinin ortaya çıkmış halidir. İran ve Arap yazılı ve görsel basınında geniş yankı uyandıran bu pankarttan hoşlanmayan Farslar, bu maçtan bir hafta sonra oynanan Traxtor ile Esteghlal maçında, tribünlerde Ermenistan bayrağını açmışlar ve hemen arkasından Traxtor ve Damaşe Gilan maçında, Gilan takımının taraftarları da Azadi Stadyumu'nda Ermenistan bayrağını açmışlardır. Buradan görülmektedir ki, futbol ve siyaset arasındaki ilişki son derece önemli bir hale gelmiştir.³⁹³

Traxtor futbol takımı, Premier lige çıktıktan sonra taraftar ile bütünleşmiş, taraftarlar takımı kendi Türk kimliklerinin bir parçası olarak görmeye başlamıştır. Bu durum, taraftarın söylemlerinin milliyetçi olmasına yol açmıştır.³⁹⁴ Artık Traxtor maçlarından ve galibiyetinden sonra, taraftarlar yani Türk milleti sokaklarda coşku içerisinde, Türk milletinin sembolü olan bozkurt işaretini yapmaları, "*Yaşasın Azerbaycan*", "*Azerbaycan var olsun istemeyen kör*

³⁹¹<https://onedio.com/haber/35-milyon-taraftariyla-dunyanin-en-fazla-turk-taraftara-sahip-futbol-takimi-tractor-sazi-792934> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁹²Ramazani, 2013: 95.

³⁹³Ramazani, 2013: 96.

³⁹⁴<https://www.amsterdampostasi.nl/kirmizi-kurtlarin-takimi-traktor-sazi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

olsun” gibi sloganlar atarak ve Traxtor’un kırmızı bayraklarıyla süslenmiş arabalar ile dolaşmaları bir ritüel haline gelmiştir.³⁹⁵

Her maçta Türklük bilinciyle tezahürat yapan Traxtor taraftarları, Traxtor’un Tahran’ın Esteghlal takımıyla yaptığı maçta, Fransa ve Ermenistan aleyhine tezahürat etmiştir. Karşılaşmayı izlemeye gelen yaklaşık 50 bin Güney Azerbaycanlı Türk, Fransa senatosu tarafından kabul edilen sözde Ermeni soykırımı yasasını hep bir ağızdan protesto etmişler ve stad içerisinde Nicolas Sarkozy, Valerie Boyer ve Serj Sarkisyanın fotoğraflarını yakmışlardır. Hep birlikte Türkiye’ye destek veren tezahüratlar yapan Traxtor taraftarları, *“Türkiye soykırım yapmamıştır, soykırım yapan Fransa ve Ermenistandır”* pankartı asmışlardır. Karşılaşma sonunda kalabalık taraftar grupları, kilometrelerce yürüyüş düzenlemişlerdir.³⁹⁶

13 Ekim 2017 Cuma günü, Tebriz’in Sehend Stadyumu’nda Traxtor ve Pars Cenubi Cem takımları arasında yapılan karşılaşmayı yaklaşık 20 bin Güney Azerbaycan Türkü izlemiş, Traxtor taraftarları *“Kerkük Türk’tür, Türk kalacak”* pankartı açarak, radikal Kürtlerin işgali altında bulunan Kerkük Türkleri’ne desteklerini göstermişlerdir. Ayrıca Traxtor taraftarları, her geçen gün kurumakta olan Urmu gölünün bu durumuna dikkat çekmek amacı ile pankartlar açarak sloganlar atmış,³⁹⁷ *“Urmu Gölü can verir. Hükümet onun katline ferman verir!”* şeklinde atılan sloganlarla, hükümete de sosyal anlamda mesaj vermişlerdir.³⁹⁸

³⁹⁵Ramazani, 2013: 97.

³⁹⁶<https://www.turkyurduhaber.org/haber/30456/tiraxturun-macinda-tebriz-baku-ankara-sloganlari.html> (erişim tarihi: 14.02.2018).

³⁹⁷<https://iramcenter.org/traktor-sazi-ve-iran-da-siyasallasan-tribunler/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

³⁹⁸<http://araznews.org/tr/?p=2163> (erişim tarihi: 14.12.2017).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN TÜRKLERİNİN SİYASİ VE TOPLUMSAL SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

3.1. Güney Azerbaycan Milli Oyanış Harekâtı (GAMOH)

İran’da yaşayan Azerbaycan Türk toplumunun, günümüzdeki mücadelesinde öne çıkan Güney Azerbaycan Milli Oyanış Hareketi (GAMOH), 1997’den sonra Çöhreganlı liderliğinde insan haklarını gözeterek ve demokratik yolları kullanarak pek çok entelektüelin desteğiyle, adını daha fazla duyuran bir hareket haline gelmiştir.³⁹⁹

Dr. Mahmut Ali Çöhreganlı, 1958 yılının Mart ayında Güney Azerbaycan’ın *Çöhregan* kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Babahan, annesi ise Hanım’dır. Büyükbabası Settarhan⁴⁰⁰, Meşrutiyet Devrimi döneminde etkin rol oynamış ve öğretmenlik yapmıştır. Babası *Babahan* da öğretmen olmuş, anlattığı tarihî hadiseler ve sofrada yaptığı millî-siyasi sohbetlerle Çöhreganlı’nın küçük yaşlarda milliyetçi duygulara sahip olmasında büyük katkısı olmuştur. Çöhreganlı, öğrenim hayatına *Çöhregan* kasabasında bulunan Caferi İlkokulu’nda başlamış olup, 1974 yılında *Tesuc* şehrindeki Cami Ortaokulu’na devam etmiştir. Daha sonra *Maragha* şehrinde Pedagoji okumuştur. Öğretmen yetiştiren bu öğrenim kurumunu bitirdikten sonra, 1977 yılında askeri öğretmen olarak askeriyede görevlendirilmiştir. Çöhreganlı, babası ve büyükbabası gibi 1979 yılında askerlik görevini bitirerek, Güney Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinde öğretmenlik yapmıştır. 1984 yılında üniversite sınavına girerek, Tebriz Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünü kazanmıştır. 1988 yılında, Fars Dili ve Edebiyatı bölümünü yüksek dereceli olarak bitirmiş ve 1989 yılında Meshedin Firdevsi Üniversitesi Umumi Dil Fakültesi’nde öğrenim görme hakkını elde etmiştir. 1990 yılında Tahran’da bulunan Terbiyet Öğretmen Fakültesi’nde çalıştığı için, o üniversiteye atanmış ve iki yılda burada öğrenim gördükten sonra 1992 yılında hazırladığı tezi, ‘Fars dilinde Türk sözleri’ ile yüksek lisansını bitirmiştir. Tamamlamış olduğu yüksek lisans programı, İran’daki öğrenim hayatının sonunu teşkil etmektedir. 1993 yılında Azerbaycan Milli Akademisi’ne başvurarak Filoloji doktorluğu ve Filoloji İlmi Profesörlüğü unvanını almayı başarmış olan Mahmut Ali Çöhreganlı’nın 2003 yılında Bakü Devlet Üniversitesi’nden de fahri doktorluk unvanı almış bulunmaktadır.⁴⁰¹ Çöhreganlı, geçen süre içerisinde Tebriz ve Tahran Üniversitelerinde öğretim üyesi olmuş ve yabancı diller fakültesinin rektör yardımcılığını yapmıştır. Tebriz ve Tahran Üniversitelerinde tarihte ilk kez olarak Türkçe sınıfların açılmasını sağlamıştır. Doktora tezini ‘Farsçada Türkçe Sözcükler’

³⁹⁹Sarıkaya, 2008: 207.

⁴⁰⁰Kendisinin ifadesiyle “meşhur Settarhan değil”

⁴⁰¹<http://gamoh.org/basqan/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

adlı çalışma üzerine yapan Çöhreganlı, İran genelinde bin yıllık Türk egemenliğinin gündelik yaşamda kullanılan Farsça sözcükler üzerinde etkisini araştırmıştır.⁴⁰²

Çöhreganlı, GAMOH'un ortaya çıkışını şu şekilde anlatmıştır:

“Bir asra yakındır süren Fars hükümetlerinin menfi asimilasyon projeleri sonucu açıkçası Güney Azerbaycan ve toplamda 40 milyon gibi bir nüfusa sahip İran Türklüğü; özellikle 20 yıl öncesi gibi bir süreçte büyük ölçüde sessizleşmiş, susturulmuş, kimliği unutturulmuş, boyundurluk ve esarete zorla rıza gösteren ölü bir topluma çevrilmişti. Bu tehlikenin farkında olarak bir şeyler yapmanın gerekli olduğu hissi içindeydim. Hep milletimizi ayağa kaldıracak ve bu haksızlıklara dur diyecek bir önder aradım ama ne yazık ki siyasi anlamda böyle biri öne çıkmadı. Bu süreçte üniversite içi ve dışında toplantılarımızı devam ettirdik, çalışmalarımızı sürdürdük. Bir zaman sonra gördüm ki öğrencilerim bana nasihat almak için geliyor ve daha büyük adımlar atmamızı bekliyorlardı. 1996 İran Millî Meclisinin Beşinci Dönem Seçimlerine Tebriz'den aday olarak katıldım. Seçim öncesi süreçte 400'e yakın oturum, toplantı ve görüşmelerde bazen onlarca bazen de binlerce soydaşımıza aynı salonda seslendim. Onlardan ana yurtlarına ve törelerine sahip çıkmaları için bir araya gelmelerini istedim. Seçim sonucunda Tebriz tarihinde rekor bir oran olan 600 bin oyla İran parlamentosuna birinci sıradan milletvekili olarak girme hakkı kazandım. Ancak İran rejimi beni tutuklayarak Tebriz zindanına gönderdi. Seçimler ve sonrasında yaşanan olaylar, bizler ve bizi destekleyen soydaşlarımız için bir dönüm noktası oldu.”⁴⁰³

1996 yılında yapılan İran Millî Meclis seçimlerinde gereken oyu almasına rağmen, Millî Meclise girişi engellenen Çöhreganlı'ya destek vermek amacı ile Güney Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde gösteriler yapmışlardır. Gösteriler sürerken, yüzlerce Güney Azerbaycan Türk'ü rejim tarafından tutuklanmış ve çoğu sürgün edilmiştir. Rejim tarafından hapse atılan Çöhreganlı, hapisanedeki ağır şartlar ve gördüğü işkencelerden dolayı kalp krizi ve beyin kanaması geçirmiştir. Bu süreçte Tahran ve Tebriz üniversitelerindeki öğretim üyeliği görevlerinden istifa ettirilmiş ve sonrasında emekli edilmiştir. Bu olaylar, Türkiye ve Azerbaycan medyasında konu olmuş ve bunu gören Avrupa'daki Azerbaycan Türkleri, rejimin uygulamalarını çeşitli şehirlerde protesto ederek gösteriler yapmışlardır. Olayların giderek büyümesi neticesinde, Avrupa Parlamentosu'nda konu görüşülmüştür. Birleşmiş Milletler'in dönem başkanı Kofi Annan, İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Ayetullah Hameney'e Çöhreganlı'nın serbest bırakılması talep eden bir mektup yollamıştır.⁴⁰⁴

⁴⁰²http://devlet.com.tr/makaleler/y165_GUNAY_AZERBAYCAN_MILLI_UYANIS_HAREKETI_GAMOH_LI_DERI_DR_MAHMUTALI_CEHREGANLI_ILE_SOYLESI_.html. (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁰³http://devlet.com.tr/makaleler/y165_GUNAY_AZERBAYCAN_MILLI_UYANIS_HAREKETI_GAMOH_LI_DERI_DR_MAHMUTALI_CEHREGANLI_ILE_SOYLESI_.html. (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁰⁴Ramazani, 2015: 88.

Çöhreganlı, bir yıl Tahran ve Tebriz zindanlarında daha sonra beş yıl da ev hapsinde kalmıştır. Sağlık sorunlarının ciddiyetini anlayan rejim yönetimi, 2002 yılında tedavi olması amacıyla Avrupa'ya çıkışına izin vermiştir. Bunun üzerine tedavi amacıyla İran'dan ayrılan Çöhreganlı, Azerbaycan, Türkiye, İsveç, Almanya, Danimarka, Fransa, Amerika'da çeşitli siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve dönemin Avrupa Parlamentosu'nun Başkanı olan Walter Shewimmer ile görüşmüş, Güney Azerbaycan Türklerinin sorunlarını uluslararası kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır.⁴⁰⁵

Çöhreganlı, yaptığı görüşmelerde rejimin, Güney Azerbaycan Türkleri'ne yönelik yaptığı insan hakları ihlallerini anlatmıştır. Çöhreganlı, Mart 2002'de Kuzey Azerbaycan'da İran'daki Güney Azerbaycan Türkleri'nin mücadelesini, Fars faşizmine karşı mücadele amacı güttüğünü, Güney Azerbaycan Türkleri'nin kültürel haklarına sahip olması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca İran'ın Ermenistan'la yakın ilişkilerini eleştiren Çöhreganlı, *"Dağlık Karabağ, güney ve kuzey diye ayrılmadan birleşik Azerbaycan'ın bir parçasıdır. Cesur uluslar, kendi sınırlarını kendileri belirlerler. Güney Azerbaycanlılar her zaman bu dava için kendilerini feda etmeye hazırdır"* beyanında bulunmuştur. Kuzey Azerbaycan'da bulunduğu sırada Türk milliyetçiliğinin yılmaz savunucusu, eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in mezarını ve 1945-1946 yılları arasında bağımsız olan *'Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'* önderi Seyid Cafer Pişeveri'nin mezarını ziyaret eden Çöhreganlı, Pişeveri'nin mezarı başında *"Azerbaycan'ın düşmanları şunu iyi bilmeliler! Biz uyanıyoruz ve Güney Azerbaycan uyanıyor"* ifadelerini kullanmıştır. Çöhreganlı, Kuzey Azerbaycan'da kaldığı süre içerisinde İran'a yönelik eleştirilerine devam etmiş, İran'ın Güney Azerbaycan Türkleri'nin insan haklarını ihlal ettiğine dair tezini tekrarlamıştır.⁴⁰⁶

Çöhreganlı, Kuzey Azerbaycan da 2 ay kaldıktan sonra Nisan ayında Türkiye'ye gelmiştir. Kuzey Azerbaycan da olduğu gibi dönemin iktidar, muhalefet, ve bir çok siyasi partinin yanı sıra, onlarca aydın, sanatçı, sivil toplum örgütleri, insan hakları kurum ve kuruluşları, ve önde gelen kişilerle görüşen, Güney Azerbaycan Türkleri'nin insan haklarını ihlali yaşadığını anlatan Çöhreganlı, Türkiye'nin önde gelen TV, Radyo, ve gazeteler ile onlarca röportaj yapmıştır. Çöhreganlı, Kuzey Azerbaycan ve Türkiye'de verdiği beyanatlar ve yaptığı görüşmeler neticesinde, artık Güney Azerbaycan'a dönemeyeceğini anlamış ve her iki ülkeden de oturma iznini alıp almayacağını gözlemlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda her iki ülkeden de oturma izni alamayacağını anlayan Çöhreganlı, Washington ve New York'ta

⁴⁰⁵<https://www.turkishnews.com/tr/content/2011/09/20/irandaki-turklerin-onderi-dr-cehreganlı-ile-roportajimiz/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁰⁶<http://gamoh.org/basqan/>. (erişim tarihi: 14.12.2017).

bulunan Amerikalı yetkililer ve Birleşmiş Milletler temsilcileri ile görüşüp, mecburen yaşamını burada mülteci olarak sürdürmeye karar vermiştir.⁴⁰⁷

Çöhreganlı'ya göre, GAMOH'un amacını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Federal İran devleti içerisinde demokratik, modern, seküler ve başkenti Tebriz olan bir Güney Azerbaycan devleti oluşturmak,
- Hükümeti, meclisi ve ordusu olan bağımsız bir devlet kurmak.

GAMOH Başkanı Çöhreganlı, amaca uygun şekilde milli uyanış hareketinin bir parçası olarak çeşitli kurultay ve toplantılar organize etmiş, köy, kasaba ve şehirlerde birçok dernek kurmuştur. GAMOH'un öncülük ettiği; Tebriz yakınlarında Karadağ bölgesinde *Babek Kalesi Kurultayı*, her yıl Temmuz ayında Tebriz'de Meşrutiyet günü kutlamaları ve Settarhan'ın Tahran'daki mezarında anma töreni, her yıl Aralık ayında Güney Azerbaycan'da Seyid Cafer Pişeveri'nin liderliğindeki Güney Azerbaycan'ın ilk devletinin kurulma tarihini hatırlamak için *21 Aralık Töreni* ve bunların haricinde her yıl Güney Azerbaycan'da çeşitli tarihlerde başka törenler de düzenlenmektedir. Öğrenciler, GAMOH'un bütün organizasyonlarında aktif görev almaktadır. Konferanslar, dergiler, törenler, mitingler ve protestolar öğrencilerin vasıtasıyla yapılmaktadır. GAMOH stratejisini, bir milletin kendi kaderinin tayin edebilmesi üzerine kurmuştur. Çöhreganlı GAMOH'un stratejisini şu şekilde ifade etmiştir:

“Şerefli milletler kendi bayrağı altında yaşamalıdır ve kendi milli-siyasi coğrafyasını tayin etmeli ve bu doğrultuda ilerlemelidir. GAMOH'un kendi stratejisi, insan hakları ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde mücadele etmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 24 Aralık 1950 yılında 421 sayılı kararına göre dünyada bütün milletlere kendi kaderini tayin etme hakkı tanınmıştır. GAMOH'a göre bütün bunlar demokrasi ve insan hakları esasında gerçekleşmelidir. Çünkü İran adlı ülkede çeşitli milletler yaşamaktadır. İran rejimi İran'da Fars'tan başka bir millete değer vermiyor ve hepsine İran milleti diyerek o milletleri en temel haklarından uzak tutmuştur. Bütün bu milletler demokratik yöntemlerle federal veya konfederal şekilde kendi haklarını elde edebilirler. Eğer bu sistem İran devleti tarafından kabul edilmezse İran'da yaşayan milletler insan haklarına göre kendi bağımsız devletlerini bile kurabilirler.”⁴⁰⁸

GAMOH ideolojisini Türkçülük, çağdaşlık ve özgürlük olmak üzere üç ana prensip üzerine inşa etmiştir. GAMOH bu prensipleri şu şekilde belirtmiştir.

⁴⁰⁷<https://www.turkishnews.com/tr/content/2011/09/20/irandaki-turklerin-onderi-dr-cehreganli-ile-roportajimiz/>. (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁰⁸<http://gamoh.org/basqan/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

*“Türkçülük: Türkçülük faşistlik anlamında değildir. Başka milletlerle eşit olmak demektir. Çağdaşlık: Yenilenmek ve modern düşünmek demektir ve demokrasiye inanmaktır. Özgürlük: Laiklik ve Sekülerizme inanmak demektir. İnanç özgürlüğü anlamına gelir. GAMOH kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına inanıyor ve dini özel inanç olarak karşılıyor. GAMOH'a göre din siyasetten ayrı olmalıdır. Bu üç temele dayanarak GAMOH bu ideolojiye inanmaktadır: Türküm, Modernim, Özgürüm”.*⁴⁰⁹

Çöhreganlı'nın Azerbaycan ve Türkiye ziyaretlerinde çok sayıda medya organlarında demeçler vererek, Avrupa'da çeşitli siyasi parti başkanlarıyla görüşerek, Birleşmiş Milletler'de ve Avrupa Parlamentosu'nun dönem başkanı ile görüşerek Güney Azerbaycan Türklerinin sorunlarını anlatması, ilk defa bir Güney Azerbaycanlı siyasi lider Amerika Beyaz Saray'da Amerika'nın devlet adamlarıyla yakından görüşmesi GAMOH'un Birleşmiş Milletler'in insan hakları komisyonu tarafından resmi olarak tanınmasını ve Avrupa Parlamentosu'nun 9710 numaralı kararı ile İran'da 30 milyon Güney Azerbaycan Türkünün yaşadığını tescil ettirmiştir.⁴¹⁰

3.2. Bütöv Azerbaycan Birliği (BAB)

Bütöv Azerbaycan Birliği (BAB), 1997 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı Ebulfeyz Elçibey tarafından kurulmuştur.⁴¹¹ Bütöv⁴¹² Azerbaycan Birliği, kuruluş yıllarında Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan arasında güçlü bir teşkilat olmaya adaydı. Fakat 2000 yılında Elçibey vefat edince, BAB beklenen etkinliğini sürdürememiştir. BAB'ın amacı ilk aşamada, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazamaması daha sonra ise, Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşerek Birleşik Azerbaycan Cumhuriyetini kurmaktır. BAB şuanda fiilen hiçbir faaliyet göstermemektedir.⁴¹³

3.3. Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Müdafie Komitesi (DÜNAZHAK)

Dünya Azerbaycanlılarının Haklarının Müdafie Komitesi (DÜNAZHAK), Urmiye'li olan mimar Büyük Resuloğlu tarafından, 1998 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kurulmuştur. İnsan hakları konusunda çalışmalar yapan bu teşkilat, Güney Azerbaycan'ın haklarını savunmak için kurulan diğer teşkilatlara göre daha başarılı çalışmalar yapmıştır. Güney Azerbaycan Türklerinin seslerini uluslararası arenada duyurmaya çabası içerisinde

⁴⁰⁹<http://gamoh.org/meramname/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴¹⁰<http://gamoh.org/basqan/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴¹¹ Sarı, 2017: 130.

⁴¹²Bütöv Azerbaycan, Birleşik Azerbaycan anlamına gelmektedir.

⁴¹³http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

olan bu teşkilat, şu anda Norveç'te yaşayan Büyük Resuloğlu tarafından yönetilmektedir. Bu teşkilat, ciddi sayıda bir taban kitlesine sahip olmasa da, hem içeride hem dışarıda Resuloğlu'nun kişiliğinden dolayı saygı görmektedir.⁴¹⁴

DÜNAZHAK, Güney Azerbaycan'da meydana gelen çevresel olaylara karşı sorumlu davranmaktadır. Urmu gölünün küçülmeye devam etmesi ve uranyum zenginleştirme faaliyetleri sonucunda çevresel zararların oluşmasına dikkat çekmek amacı ile basın bildireleri yayınlamışlardır.⁴¹⁵

3.4. Dünya Azerbaycanlılar Kongresi (DAK)

Dünya Azerbaycanlılar kongresi (DAK), 1997'de ABD'nin Los Angeles şehrinde kurulmuştur.⁴¹⁶ DAK 1997'deki ilk kurultayında amacını, diaspora⁴¹⁷ yapmak olarak açıklamıştır. DAK'ın esas hedefi; Azerbaycan dışında yaşayan bütün Azerbaycan Türklerini aynı çatı altında buluşturmak ve diğer ülkelerde lobcilik faaliyetleri gerçekleştirmek şeklinde açıklanmıştır.⁴¹⁸ Belli bir süre sonra bazı nedenlerden dolayı, kurucular arasında farklı görüşler meydana çıkmıştır. Örneğin; bazı kurucu üyeler, teşkilat yapısında oluşan Devlet Komitesi birimine olumlu yanaşmamışlardır. Bazıları da, DAK'ın Azerbaycan devletinin diasporası değil, Azerbaycan Türk halkının diasporası olduğunu ileri sürmüş, DAK'ın, Azerbaycan Devleti ve muhalefete aynı mesafeyi koruması gerektiğini ifade etmişlerdir. Teşkilatın temel görevi; Güney Azerbaycan halkının siyasal ve sosyal hakların sağlanması, Kuzey Azerbaycan'da işgal altında bulunan toprakların geri alınması ve dünyanın neresinde olursa olsun Azerbaycan Türkü soydaşlarında milli ruhu uyandırmak suretiyle, onlarda teşkilatlanma zeminini hazırlaması yönünde ifade edilmiştir.⁴¹⁹

3.5. Vahit Müstakil Azerbaycan Cephesi (VAMAC)

Vahit Müstakil Azerbaycan Cephesi (VAMAC), şu anda DAK teşkilatının eş başkanı olan Firidun Pervizniya tarafından kurulmuştur. 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra, İran'da kurulan teşkilat daha sonra yurt dışına çıkmak mecburiyetinde kalmıştır. Fakat yurtdışına çıktıktan sonra İran yaşayan Türkler tarafından gereken ilgiyi görmemiş ve ciddi bir tabana sahip olamamıştır. Şu anda Almanya'da faaliyet gösteren bu teşkilat, "CARÇI" isminde bir

⁴¹⁴http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴¹⁵<http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turk-dunyasindan-haberler/guney-azerbaycan-haberleri/msg97851/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴¹⁶https://www.turkcebilgi.com/dunya_azerbaycanlilar_kongresi (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴¹⁸<http://www.dakaz.org/141-Nizamname.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴¹⁹http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

gazete yayınlamaktadır. VAMAC'ın amacı, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığı kazanması ve müstakil bir devlet olarak varlığını sürdürmesidir.⁴²⁰ Bu amaçtan hareketle kurulacak olan devletin Anayasasını dahi hazırlanmıştır.⁴²¹

3.6. Azerbaycan Milli Cephesi (AMC)

Azerbaycan Milli Cephesi (AMC), Mart 2003'de ABD'de yaşayan DAK'ın kurucularından Ali Rıza Nezmi Afşar⁴²² ve İsveç'te yaşayan Mir Musa Haşimi tarafından kurulmuştur. Bu teşkilat, Güney Azerbaycan'ın İran içerisinde federatif bir cumhuriyet olarak varlığını talep etmektedirler. AMC'nin de birçok teşkilat gibi İran'da yaşayan Azerbaycan Türkleri içerisinde ciddi sayıda bir tabanı oluşmamıştır. Ancak Urmiye ve Tebriz kentinde Güneş Parti'sine mensup kişiler ile ilişki içerisindedirler. Daha önce Anayurt Televizyonu'ndan yayın yapmaktaydılar. AMC, şu anda fiili olarak bir faaliyet göstermemektedir.⁴²³

3.7. Azerbaycanlılar Federasyonu İsveç (AFİ)

Azerbaycanlılar Federasyonu İsveç (AFİ); 1998 yılında, İsveç'te yaşayan Kuzey ve Güney Azerbaycan Türkleri tarafından kurulmuştur. AFİ, İsveç'te yaşayan Azerbaycan Türklerinin birliği, beraberliği ve milli manevi güçlerinin yükselişi için faaliyet gösteren bir sosyal teşkilattir. AFİ; siyasi, ideoloji ve dini bağlılığı olmayan, İsveç kanunları çerçevesinde çalışan demokratik bir teşkilattir. Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren Türk milletinin; demokrasi, insan hakları ve kendi kaderini tayin edebilme hakkının bulunmasını istemektedirler. İsveç'te yaşayan Güney Azerbaycan'la ilgili diğer teşkilatların üyeleri de bu federasyona katılmışlardır.⁴²⁴

3.8. Güney Azerbaycan İstiklal Partisi (GAİP)

Güney Azerbaycan İstiklal Partisi (GAİP)⁴²⁵, 2004'de parti tüzüğü hazırlayarak kendi varlıklarını resmi olarak bildirmiştir. GAİP'ne göre; baskının kaldırıldığı ve serbest koşullar uygulandığı zaman, İran'da varlığını sürdüren etnik gruplar kendi devletlerini kurmaya

⁴²⁰<http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Gorusler&Git=Gorus-Goster&Baslik=dis-politikaBaslik2=dis-politika-ile-ilgili-diger-konular&Baslik3=sahte-terorle-mucadele&AKat=2&Kat=43&Grs=2528> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²¹http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²²http://devlet.com.tr/makaleler/yazi/171/IRAN_TURKLERI_DUNYA_KONGRESI_BASKANI_DR_ALI_RI_ZA_NAZMI_AFSAR_ILE_SOYLESI.html (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²³http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²⁴<http://www.azfi.org/tr/isvec-azerbaycan-ulusal-birligi/html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²⁵Güney Azerbaycan İstiklal Partisi, Farsça'da "Hezbe Estglale Azerbaycan-e Cenubi" anlamına gelmektedir.

çalışacaklardır. Bu sebeple GAİP'ne göre, İran'da yaşayan etnik grupların Fars milliyetçiliğinin baskısı altından kurtarmanın yolu, ancak ve ancak bağımsız devlet kurmaktan geçmekte, aksi bir seçimin hatalı olacağı ifade edilmektedir. Özellikle İslam Cumhuriyeti rejiminde, demokratikleşme süreci başlasa bile uygulamada kâğıt üstünde kalacaktır. Bu sebeple İran'da yaşayan Türklerin, İran Devleti adına verecekleri her türlü mücadele boşuna olacaktır. Bu doğrultuda Güney Azerbaycan Türklerini Fars esaretinden kurtarmanın yolu, bağımsız devletin kurulmasından geçmekte ve GAİP de bu amaca hizmet etmektedir.⁴²⁶

GAİP'nin amacı ve faaliyet alanını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- *“GAİP, Güney Azerbaycan'ın tarihi topraklarında kendi bağımsız cumhuriyetini kurmak için siyasi mücadele vermektedir. Bağımsızlığı temininden hemen sonra geçici hükümet devreye girecek ve en kısa zamanda seçim yolu ile ve halkın iradesi ile asli hükümet kurulacaktır.*
- *GAİP Güney Azerbaycan tarihi topraklarını bugünkü; Garbi Azerbaycan, Şarki Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Hamadan, Merkezi, Bicar, Songur, Gazvin Enzeli ve Astara bölgeler olarak tanımlamaktadır.*
- *Kurulacak bağımsız devletin resmi dili, Azerbaycan Türkçesi olacaktır.*
- *Kurulacak devletin temel idare sistemi laik devlet olacaktır. Ayrıca inanç ve düşünce özgürlüğü tam manasında temin edilecektir.*
- *Kurulacak devletin anayasası hazırlanacak ve halkın onayı için referanduma gidilecektir.”⁴²⁷*

GAİP'nin merkezi şura ile yönetilmektedir ve kurultay partinin en yüksek karar mekanizmasıdır. Kurultay, üyelerin ve üyeler tarafından belirlenen temsilcileri üçte iki oranında katılım ile kurulur. Kurultayda alınacak kararlar katılımcıların üçte ikinin oy çoğunluğu ile sağlanır. Kurultay normal koşullarda her iki yılda bir yapılmakta, istisnai durumlarda ise merkezi şura üyelerinin üçte ikinin isteği üzerine olağanüstü kurultay yapılır.⁴²⁸ Güney Azerbaycan Partisi'nin başkanlığını Saleh ILDIRIM (Salih Yıldırım) sürdürmektedir.⁴²⁹

⁴²⁶http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²⁷<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²⁸http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴²⁹<http://forum.hunturk.net/guney-azerbaycan-istiklal-partisi-gaip-yoneticileri-turkiyedeydi-4486.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

3.9. Güney Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı (AMDT)

Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı (AMDT), Ocak 2006'da yayınladığı bildiri ile geleceğini tayin etme hakkını elde etmesini kendisine amaç edinmiş bir teşkilattır. AMDT'nin Güney Azerbaycan'da kurulan diğer teşkilatlardan esasen bir farkı olmasa da diğer teşkilatlardan onu ayıran bazı özellikler vardır. Bunların başında, AMDT'nin esasen yurt içinde kurulması, yönetilmesi ve faaliyet etmesi gelmektedir. İran'da bugün baskıcı siyasi ortam gereğince AMDT, kapalı ve yeraltı çalışma yolunu seçmiştir. AMDT, baskıcı siyasi ortam, yasaklar ve yeraltı faaliyet şartlarından dolayı varlığını daha çok internet sitelerine verdiği bildirimler, Güney Azerbaycan şehirlerinde dağıtılan bildirimler, bültenler, kitapçıklar ve CD-Rom'lar şeklinde sürdürmektedir.⁴³⁰ AMDT, yayınladığı her türlü bildirimlerde her türlü ırkçılığa ve şovenizme karşı olduğunu, yeryüzündeki bütün milletlerin hak ve hukukuna saygı duyduğunu ifade etmektedir. Ancak AMDT, uluslararası hukukun ve bir milletin kendi kendini yönetebilme hakkının Azerbaycan Türk Milleti'nin vazgeçilemez bir hakkı olduğuna inandığını ve Azerbaycan Türk Milleti'nin milli iradesinden olduğu güç ile bu hak elde edilene kadar mücadeleden vazgeçmeyeceğini ısrarla belirtmektedir.⁴³¹

AMDT, ideolojik olarak '*Azerbaycanlılık*' ve '*Türkçülük*' fikrini benimsediğini ilan etmiştir. Kendisini 'Azerbaycan Milli Hareketi' çerçevesinde tanımlamakta ve bu hareketin bir parçası olarak görmektedir. AMDT'ye göre, Azerbaycan Milli Hareketi'ni ortaya çıkaran sebeplerin başında 1813 ve 1829 yıllarında İran ve Rusya arasında imzalanan Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları, Kaçar Devleti'nin sona erip Şahlık rejimi kurulduktan sonra Azerbaycan Türklerinin baskı ve zulüm altında geçen yıllar, bu süre içerisinde eski nüfuslarını kaybetmiş olmaları gelmektedir. AMDT'ye göre bu hareket, 1905 yılında Serdar Settar Han'ın liderliğindeki *Meşrutiyet Devrimi* ile başlamıştır.⁴³²

AMDT'nin kuruluş beyannamesinde şu ifadeler yer almıştır:

- AMDT; Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren, Türk milletinin kendi kaderini tayin edebilme hakkını elde etmesi ve kadim Azerbaycan topraklarında ayrılık ve milli parçalanmaya son verebilmek için, milletimizin milli mücadelesini tamamen halklı ve meşru bulmakta ve bu mücadeleye bütün gücüyle destek vermektedir.
- AMDT, Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren Türk Milleti'ne ait Azerbaycan Milli Hareketi'nin bir parçası olarak, bütün Azerbaycan topraklarında yaşayan

⁴³⁰<http://araznews.org/tr/?p=698> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴³¹http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴³²Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı, 2014: 84-92.

Türk milletinin milliyet fikri çerçevesinde tüm çıkarlarını korumayı ve elde etmeyi kendisine vazife bilmiştir.

- AMDT, tamamen sivil ama dışarıya kapalı yer altı yöntemleriyle hareket etmektedir.
- AMDT, eylemlerinde şiddeti asla tasvip etmemektedir.
- AMDT, bütün Azerbaycan'ın geleceğine yön verecek kadroları yetiştirmek ve toplumun tüm kesimini birbirine kaynaştırmak amacı gütmektedir.
- AMDT, prensip olarak tabandan tavana bir büyüme hareketini benimsemiş, kendisini milletin içinden çıkan bir hareket olarak tanımlamıştır.⁴³³

3.10. Azerbaycan Siyasi Mahpuslarını Müdafie Komitesi (ASMEK)

İran'da, etnik yapıları savunan siyaset faaliyet üzerinde son 15 yıldır baskı ve devletin kontrolü artmıştır. Bu baskılar neticesinde, milliyetçi düşünceye sahip birçok Güney Azerbaycan Türkü hapisanelere atılmış ve ağır işkencelere maruz kalmıştır. İran'daki reform yanlıları ve insan hakları örgütleri, bu siyasi tutuklamalara karşı sesini çıkarmamaktadır. Bu ayırım ve çifte standart karşısında, Güney Azerbaycanlı siyasi tutukluların haklarını savunmak için Azerbaycan Siyasi Mahpuslarını Müdafie Komitesi (ASMEK), 2002 yılında Güney Azerbaycan milli hareketine mensup kişiler tarafından kurulmuştur. ASMEK, İran'da siyasi tutuklu bulunan Güney Azerbaycanlı Türklerin durumunu dünya kamuoyu ve insan hakları örgütlerine ulaştırma, insan hakları çerçevesinde kültürel ve toplumsal çalışmalar yapma ve içinde bulunduğu toplumu insan hakları konusunda bilinçlendirme amacı taşımaktadır.⁴³⁴

Ermeniler, 24 Nisan 2004 tarihinde Türkiye aleyhinde olduğu gösteriler yapmış ve bu gösterilere Güney Azerbaycanlı Türkler tepki göstermiştir. Bunun sonucunda Güney Azerbaycanlı Türkler ve bunların haklarını savunacak olan ASMEK üyeleri tutuklanmıştır. Bu olaydan sonra faaliyetleri resmi olarak yasaklanan ASMEK, gizli bir şekilde faaliyet göstermeye çalışmıştır.⁴³⁵

3.11. Azerbaycan Federal-Demokrat Harekâtı (AF-DH)

Azerbaycan Federal-Demokrat Harekâtı (AF-DH), İsveç'te yaşamını sürdüren Ali Rıza Erdebili ve Muhammed Azadger tarafından kurulmuştur. Ali Rıza Erdebili, Güney Azerbaycan Türklerinin milli meselesini, çıkardığı *Tribün Dergisi*'nde teorik açıdan

⁴³³Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı, 2014: 84-92.

⁴³⁴http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴³⁵<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tkilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

incelemiştir. 2004 yılında geniş yelpazeli bir program ile Azerbaycan Federal-Demokrat Harekâtı varlığını açıklamıştır.⁴³⁶

AF-DH'na göre; Türk, Fars, Kürt, Arap, Beluç, Türkmen milletlerinin yaşadığı İran çok etnikli bir ülkedir. İran'da varlığını sürdüren Türklerin sorunu, temel anlamda siyasi bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bu sorunun çözümü için etnikler arası adaletsizlik ve eşitsizlik ortadan kalkmalı ve milletler kendi kaderini tayin edebilmelidir. AF-DH'na göre, bunun önündeki en büyük engel ise İslami rejimdir. AF-DH'nın amacı, İran'da federal ve demokratik bir cumhuriyet kurmak ve Güney Azerbaycan Türklerinin federal cumhuriyetini kurmak için; sosyal adaleti, demokrasiyi, bütün vatandaşlara ve milletlere siyasi hukuku sağlamak, cinsiyet ayrımı ortadan kaldırmak ve insan hakları için mücadele göstermektir.⁴³⁷

AF-DH'nin Güney Azerbaycan Türkleri için Federal İran isteği, bazıları tarafından iyi karşılanırken bazıları ise bu durumu reddetmektedir. Bu fikre karşı olanlar tam bağımsız bir Güney Azerbaycan Devleti istemekteyken, Güney Azerbaycan dışında ve Tahran yaşayan Türkler ise bu düşüncüyü kabul etmektedirler. Bu kutuplaşmadan dolayı AF-DH bazı kesimler tarafından kabul görmüş, bazı kesimlerin ise ciddi eleştirisine maruz kalmıştır. Sonuç olarak AF-DH toplum ve milliyetçi aydınlar içerisinde kendisine geniş bir taban bulamamıştır.⁴³⁸

3.12. Azerbaycanlı Bilimiyurtlular⁴³⁹ Toplumu (AZBİLTOP)

Azerbaycanlı Bilimiyurtlular Toplumu (AZBİLTOP), Güney Azerbaycanlı öğrencileri bir araya getirmek ve düzenli bir şekilde teşkilatlanmak amacıyla kurulmuştur. AZBİLTOP, 1997 yılında Tahran'da öğrenim gören Güney Azerbaycanlı Türk öğrencilerin bir araya toplanıp anadilde eğitim başta olmak üzere milli ve toplumsal hakların elde edilmesini savunacak bir teşkilatın zorunluğunu ifade etmesi sonucu doğmuştur. AZBİLTOP, Güney Azerbaycan Türk toplumunu hiçbir sınıfa, inanca ve ideolojik görüşe göre ayırmadan toplumun tümünü muhatap almakta ve Güney Azerbaycan Türk toplumunun siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlarının çözülmesi ana hedef olarak görmektedir. Bu bağlamda, toplumun tüm kesimlerinin temsilcileri kabul edilebilecek milletvekilleri, işçi, tacir ve işadamlarından yardım talep edilmiştir.⁴⁴⁰

AZBİLTOP'un amaçlarını şu şekilde sıralanabilir:⁴⁴¹

⁴³⁶<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tkilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴³⁷<http://www.achiq.org/herekat/tturkcep.htm> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴³⁸http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴³⁹Bilimiyurt=Üniversite

⁴⁴⁰http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁴¹http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

- Güney Azerbaycanlı öğrenci ve mezunları arasında fikir birliği oluşturmak,
- Projeler yaparak kültürel, bilimsel ve toplumsal teşkilatlara yardımlar yapmak,
- Türkçenin kullanılması, gelişimi ve tanıtılması için mücadele etmek,
- Bilimsel, kültürel ve siyasi etkinlikler düzenlemek,
- Türk diliyle bilimsel, kültürel ve siyasi yayınlar yapmak ve bunları yaygınlaştırmak.

Hedefe uygun hareket eden AZBİLTOP, ‘Öğrenci’ adında bir dergi çıkartmış ve Azerbaycan Bilimyurtlular Araştırma Merkezi adında da bilim merkezi kurarak, Güney Azerbaycanlı Türklerin isteklerini akademik bir şekilde ortaya koymalarını sağlamaya çalışmıştır.⁴⁴²

3.13. Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi

Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi, 1990’da Güney Azerbaycan’ın Tebriz şehrinde Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı olarak kurulmuştur. Mayıs 2006’da, karikatür olayı sonucu Güney Azerbaycan’ın bütün şehirlerinde kanlı protestolar olmuş ve bu durum Güney Azerbaycanlıların milli mücadele ve kimlik arayışında yeni bir sayfa açmıştır. Bu durum, Güney Azerbaycan’da milli mücadele duygusunu arttırmış ve siyasi dengeleri değiştirmiştir. Azerbaycan Kurtuluş Teşkilatı ise karikatür olayının sonuçları doğrultusunda kendi yapısında değişiklik yapma kararı almış ve 2007’de bir bildiri yayınlarak kendini “Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi” olarak kamuoyuna sunmuştur.⁴⁴³

Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi’ne göre, Fars merkezli bir anlayışla yönetilen İran İslam Cumhuriyeti, Güney Azerbaycan Türklerine hem asimilasyon hem de ekonomik politikalar uygulayarak, tarihi ve kültürel değerlerini yok etmek ve Güney Azerbaycan’ın ekonomik değerlerinin her geçen gün daha da kötüye götürmek istemektedir. Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi’ne göre çözüm, tarihi topraklar üzerine bağımsız Güney Azerbaycan Türk Cumhuriyeti’nin kurulması olacaktır. Kurulacak olan devlet, laik ve Türk kimliğini esas alacak, cumhuriyet’in modern devlet uygulamalarını ortaya koyacak, insan hakları ve bireysel özgürlükleri temel değerler olarak kabul edecektir.⁴⁴⁴

⁴⁴²<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tkilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁴³http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700_ (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁴⁴<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tkilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

3.14. Azerbaycan Milli Azadlık Teşkilatı (AMAT)

Azerbaycan Milli Azadlık Teşkilatı (AMAT), Azerbaycan milli mücadelesinin derin bir tarihi olduğuna inanarak Azerbaycan Türklüğünü temel kabul etmektedir. Kuzey’de 1991’de kurulan bağımsız Azerbaycan Devletini de bu manada değerlendirmekte ve bu devletin Güney Azerbaycan’daki özgürlük mücadelesine farklı bir boyut kazandırdığı düşünülmektedir. Bu düşünceler doğrultusunda AMAT, Güney Azerbaycanlıları teşkilatlanmasını bir zorunluluk olarak değerlendirerek 2007 yılında kurulmuştur. AMAT’ın amacı ‘Bağımsız, Birleşik ve Demokrat Azerbaycan Devleti’ kurmaktır. Bu amacın gerçekleşebilmesi için öncelikle demokratik, milli ve laik bağımsız bir devletin Güney Azerbaycan’da kurulması gerekmektedir. Bu bağlamda AMAT Bütöv Azerbaycan fikrini savunmaktadır.⁴⁴⁵

3.15. İran’da Azerbaycanlı Siyasi Tutukluları Savunma Birliği (ADAPP)

İran’daki Azerbaycanlı Siyasi Tutukluları Savunma Birliği (ADAPP), kasım 2006’da Kanada’da kurulmuştur. ADAPP, İran’da hem Güney Azerbaycanlı Türkler hem de diğer etnik azınlıkların insan haklarını savunma mücadelesi vermektedir. ADAPP, diğer etnik azınlıkların haklarını savunsa da ana hedefi, Güney Azerbaycan olarak bilinen coğrafi sınırları içerisinde yaşayan Türkler ve Azerbaycan coğrafyası dışında yaşamakta olan Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk etnik toplulukların haklarını savunmaktır.⁴⁴⁶

ADAPP’ın başkanlığını aynı zamanda kurucu başkanı da olan, Hanım Fahte Zamani yapmaktadır. ADAPP, bir insan hakları savunma kuruluşu olarak İran’da mevcut olan diğer insan hakları savunma teşkilatları ile iletişim halinde olmakta ve Azerbaycan’da yapılan insan hakları ihlaliyle ilgili bilgileri güvenilir kaynaklardan alarak dünya kamuoyuna ve diğer uluslararası insan hakları kuruluşlarına iletmektedir. ADAPP, İran’da yaşayan Türkler hakkında, 2008’de BMT İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafında gerçekleştirilen forum, 24 Mart 2009 Kanada Parlamentosunda düzenlenen panel ve 23 Nisan 2009 BMT İnsan Hakları Komiserliği tarafından düzenlen ırkçılık konulu konferansa resmi olarak katılarak, Güney Azerbaycan’da yapılan hukuksuzluk ve insan hakları ihlalleriyle alakalı bilgi vermiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁴⁶http://guneyyesi.blogspot.com/2009/04/iranda-azerbaycanl-siyasi-mahpuslar_22.html (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁴⁷http://guneyyesi.blogspot.com/2009/04/iranda-azerbaycanl-siyasi-mahpuslar_22.html (erişim tarihi: 14.12.2017).

3.16. Azerbaycan Medeniyet ve Kültür Ocağı (AMKO)

Azerbaycan Medeniyet ve Kültür Ocağı (AMKO), Güney Azerbaycan'ın Tebriz şehrinde 1991 yılında, milli düşünceye sahip bir grup yazar ve şair tarafından kurulmuştur. Ocak kurumsal yapısının içerisinde, kadın ve gençlik kolları kurulmuştur. AMKO, faaliyetlerini legal olarak yapmak için ilgili devlet kurumlarından izin almak istemiş fakat gerekli izinleri alamamıştır. AMKO, halk arasında Ocak olarak kendine iyi bir taban edinmiş ve faaliyetlerini sosyokültürel çerçevede sürdürerek düzenli olarak her ay halka açık seminer niteliğinde bir toplantı düzenlemektedir. Bu seminerlerde Türkçe kitaplar tanıtılır, genç yazarlar katılımcılarla tanıştırılır ve Azerbaycan edebiyatı, tarihi, dili ve milli kültürü ile ilgili bilgiler verilir. Bu toplantılar hem katılımcıları bilgilendiriyor hem de milli bilince sahip kişilerin birbirlerine tanışma ve kaynaşma fırsat sunuyordu. Ocak yaygınlığını artırdıktan sonra faaliyet alanını genişleterek araştırma komisyonları kurmuş, Güney Azerbaycan ekonomisini mercek altına alarak devlet tarafından bu bölgeye ayrılan bütçeyi diğer bölgeler ile kıyaslayarak, Güney Azerbaycan ekonomisinin gerileme nedenleri ve çözüm yollarını tespit edip ilgili devlet kurumlarına sunmuşlardır. Ocak halkın bütün kesimlerine hitap etmekteydi ve bu sebeple katılımcı kitlesi oldukça fazlaydı. Öyle ki Güney Azerbaycan'ın bütün şehirlerinden katılanlar olmakta ve toplantılarda mekân sıkıntısı çekilmekteydi. Ocak, 2005'e kadar bu toplantıları düzenli olarak gerçekleştirmiştir ve yapılan bütün toplantıların video veya ses kayıtları mevcuttur.⁴⁴⁸

Ocak, halkı bilinçlendirmek için yaptığı toplantıların yanında iki siyasi harekete de yardımcı olmuştur. Bunlardan ilki, 1996 Meclis seçimlerinde Dr. Mahmut Ali Çöhreganlı'nın adaylığını desteklemesi ve Çöhreganlı'nın Tebriz şehrinde tanınmasında ve milli istekler ve milli söylemlerin gündeme gelmesinde önemli rol oynamasıdır. İkincisi ise; 2000 yılı Meclis seçimlerinde, Sayın Yakup Takavi'yi Ocağın adayı olarak göstermesi ve Takavi'nin seçim afişlerinin Türkçe olarak hazırlanmasıdır. Takavi, seçimler sonucunda milletvekili olamasa da milli söylemlerin gündeme gelmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁴⁹

3.17. Batı Azerbaycan Milli Müdafie Komitesi (BAMMK)

Batı Azerbaycan Milli Müdafie Komitesi (BAMMK), diğer sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak, Güney Azerbaycan'ın Kürtleştirme politikasına karşı halkı bilinçlendirme amacı ile 2004 yılında merkezi *Urmiye*'de olmak üzere, Güney Azerbaycan'ın

⁴⁴⁸http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁴⁹<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tkilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

birçok şehrinde kurulmuştur.⁴⁵⁰ Güney Azerbaycan'ın batısı *Kürtler* ile sınır bölge olduğu için kürtlerin bilinçli olarak göç yapacakları yer olarak belirlenmiştir. İran İslam Devrimi'nden önce kürt terör gruplarının terör olayları da bu göçleri arttırmış, Şah rejimi de demografik yapının değişmesini arzu ettiği için bu olayların çoğunu görmezden gelmiştir. 1979 İran İslam Devrimi süreci ile birlikte Güney Azerbaycan Türkleri, kürtlerin hedefi haline gelmiştir. Kürtler, Tahran yönetimi ile silahlı mücadele içerisinde olduklarını söyleyerek, kürt nüfusun yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde halkı korkutarak güvensiz ortam oluşturmuş ve halkı yaşadıkları yerden Türk bölgelerine göç etmeye zorlamıştır. Bunun sebebi ise; terör örgütlerinin hayali kürdistan sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan topraklarında kürt nüfusunu arttırmak ve bunu sonucunda kendi isteklerini meşru kılmaktır.⁴⁵¹

BAMK hedeflerini şu şekilde beyan etmektedir:⁴⁵²

- BAMK her türlü terör gruplarına karşıdır,
- Güney Azerbaycan'ın batı bölgesi kürt ve uluslararası teröristlerden boşaltılmalıdır,
- Teröristlerin gerçek yüzlerini belgelerle açıklamak ve halkı teröre karşı duyarlı hale getirmek,
- Kürt terörizmine karşı halkı bilinçlendirmek ve halk direnişi oluşturmak,
- Yapılan göçlerin gerçek sebebinin halka anlatmak,
- Güney Azerbaycan'ın batı bölgesinde yapılan demografik yapıyı değiştirmeye yönelik politikaları açıklamak,
- Güney Azerbaycan'ın Türklerin vatanı olduğunu dünyaya anlatmak.

İran'daki varlığını sürdüren Türkler, İslam Devrimi'nin gerçekleşme sürecindeki oynadığı rolle Pehlevi rejimi sürecinde kendilerine uygulanan her türlü baskı ve asimilasyonun sona ereceğini dillilerini özgürce konuşabileceği, devletin yönetim kademesinde yer alabilecekleri ve kültürlerini yaşayabilecekleri bir iklim oluşacağı düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Fakat devrim gerçekleştikten sonra İslami rejimin uygulayıcıları geçmişin Fars etnik temelli devletinin yerine teokratik biçimde bir devlet oluşturmaları Türklerin yaşadığı baskı ve asimilasyonun İslam Devrimi'nden sonra da devam etmesine sebep olmuştur.

⁴⁵⁰ Turan, 2011: 60.

⁴⁵¹ http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).

⁴⁵² http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=317&Itemid=44 (erişim tarihi: 14.12.2017).

Güney Azerbaycanlı aydınlar bu durum karşısında varlıklarını devam ettirebilmek için, Türklerin de Fars etnik topluluğunun sahip olduğu siyasi ve kültürel haklara sahip olması gerektiğini, İran'da varlığını bin yıldan daha fazla süredir sürdüren bir etnik topluluğun yok sayılamayacağını, nüfusun yarısına yakını oluşturduğu bir devletin yönetiminde söz sahibi olmaları gerektiğini, yaklaşık 35 milyonun anadilinin konuşamamasının bir zulüm olduğunu, kültürel ve siyasi aktivistlerin sorgusuz sualsiz hapse atıldığını ve Türklerin yaşadığı bölgelerin demografik yapısının değiştirilmesi için planlı, programlı ve stratejik göçlerin uygulandığını ifade etmek İran ve tüm dünya kamuoyuna duyurmak için İslam Devrimi'nden sonra hem İran içerisinde hem de İran dışarısında birçok sivil toplum kuruluşları faaliyete geçmiştir. Bu sivil toplum kuruluşları bazıları tüzüklerinde Güney Azerbaycan Türkleri'nin toplumsal reformlarını yapmış bir İran içerisinde özerk olarak varlıklarını devam ettirmelerini isterken bazıları da bağımsız bir Güney Azerbaycan istemektedir.

Sivil toplum kuruluşları amaçlarını gerçekleştirebilmek için İran devlet görevlilerinin zorluklarıyla karşılaşmaktadır, bu yüzden birçok STK başkanı ve yöneticisi İran dışında yaşamlarını sürdürmektedir. Bu STK'ların en başında GAMOH gelmektedir. GAMOH başkanı olan Dr. Mahmut Ali Çöhreganlı, milletvekili seçimlerinde milletvekili olmak için yeterli olan oyu almış olmasına rağmen meclise girememiş, hapse atılmış, işkencelere maruz kalmış, hastalanmış ve sonunda yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Yurt dışında da bazı ülkelerin ülkeye giriş yasağıyla karşılaşmıştır. Çöhreganlı gibi birçok STK başkanları, yöneticileri ve hatta üyeleri de aynı şekilde sorunları yaşamaktadır.

Güney Azerbaycanlı Türklerin sorunlarını dile getiren birçok STK kurulmuş olmasına rağmen bazıları zaman içerisinde üyelerinin fikri anlaşmazlıkları veya çıkar çatışmaları sonucu faaliyetlerini sona erdirmiş ya da bölünerek faaliyetlerine devam ettirmiştir. Bundan dolayı sayısı fazla ama etkisi az STK'lar oluşmuştur. STK'ların bölünerek çoğalması yerine bütünleşip büyüyerek seslerinin tek bir ağızdan daha etkili bir şekilde çıkması Güney Azerbaycanlı Türkleri'nin verdikleri mücadelede etkin ve hızlı sonuç almasını sağlayacaktır. Aksi takdirde cılız sesler kaybolup gidecek, verilen mücadelenin sadece çekilen acısı kalacaktır.

SONUÇ

İran, jeopolitik konumu gereği tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete ve birçok etnik topluluğa ev sahibi yapmış bir coğrafyanın üzerine kurulmuş bir devlettir. Bu nedenle birçok kültürel zenginliğe de sahiptir. İran, zengin yer altı kaynaklarına sahip olması itibarı ile küresel güçlerin ve sömürge imparatorluklarının da açık hedefi haline gelmiştir. İran'ın çok etnikli yapısı hem kültürel bir zenginliği meydana getirirken hem de kültürel farklılıklardan kaynaklanan sorunları da beraberinde getirmektedir. İran, İslam dünyasında yer almasına rağmen bu dünyanın içerisinde Şii inancıyla kendine has bir tutum sergilemektedir.

İran, kadim tarihinden M.S. 7. yüzyıla kadar Fars egemenliği, M.S. 10. yüzyıla kadar Arap egemenliği ve 1925' e kadar yaklaşık bin yıl süreyle Türk egemenliği altında kalmıştır. Bu süreçte farklı kültürlerin buluşma noktası olan İran, 15. yüzyılda Safevi Devleti'nin hüküm sürmeye başlaması ile dini kimliğinde kırılma yaşamış, kendisini Şii inancının merkezinde bulmuş ve bu ekseninde bir kimlik inşasına başlamıştır. Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan milliyetçilik rüzgârı eninde sonunda Kaçar Hanedanlığı'na da ulaşmış, dini motiflerle bezenmiş kimlik yerini modern dünyanın oluşturduğu etnik topluluk eksenli kimlik arayışına bırakmıştır. Bu kimliklerin oluşumunda soy bağı, tarihsel bağ, kültürel birliktelik, dil, aidiyet bilinci ve gelenekler son derece önemli rol oynamıştır.

Fransız Devrimi'nin etkilerinin İran'da görülmeye başlaması ile birlikte farklı dilleri konuşan farklı kültürlere ve geleneklere sahip her topluluk kendi etnik toplulukları üzerinde kimliklerini inşa etmeye başlamışlardır. Bu durum İran'daki bin yıllık Türk hakimiyetinin son noktası olan Türk Kaçar Devleti'nde meydana gelen sosyal adaletsizlikler, bürokrasideki rüşvet ve ekonomik sıkıntılar, İran'ın küresel güçlerin oyun sahasına dönüşmesiyle birlikte meşrutiyet isteği meydana gelmiştir. Güney Azerbaycan'da varlığını sürdüren Türkler meşrutiyet hareketinde önemli rol oynamışlardır. Bu etkinlik, Türk soylu olan Kaçar Hanedanlığı'nın aynı millete mensup insanların üzerinde baskı oluşturmaya sebep olmuştur. Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler hem Rus egemenliği altındaki Kuzey Azerbaycan hem de Osmanlı İmparatorluğu ile temas halinde olduklarından Batı'da yeşeren fikirlerden etkilenmişler kendi milliyetçi düşüncelerinin peşinden koşmuşlardır. 20. yüzyılın başında hem Kaçar baskısı altında kalan hem de kendi aydınlarını yetiştiren Güney Azerbaycan Türkleri için artık milliyetçilik fikri tutunulacak yegane fikir olarak vücut bulmuştur.

1925 yılında iktidara gelen Pehlevi yönetimi'nde Fars dili ve Fars tarihi temelinde İranlılık ideolojisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum İran'ın yaklaşık yüzde kırkını oluşturan bir milleti yok sayma ve asimilasyon programı haline almış, aynı zamanda Güney

Azerbaycan için kültürel, toplumsal ve ekonomik baskı politikasına dönüşmüştür. Pehlevi döneminin İranlılık ideolojisi, İran'da yaşayan etnik toplulukların bütününe tek bir İran ulusu altında toplamayı hedeflemiştir. Fars etnik topluluğunu baskın gören, bin yıllık Türk hâkimiyetini yok sayan bu düşünce, dönemin ekonomik ve sosyal şartları ile birleşince tepki doğurmuş ve İran ulusu yaratma projesi Türklerin bağımsız cumhuriyetlerini kurma isteğiyle karşılaşmıştır. Yeni bir millet oluşturma veya yeni bir kimlik oluşturma çabası İslam Devrimi'nin sonrasında da meydana gelmiş Pehlevi döneminde Fars temelli bir İran kimliği isteyen hâkim kesim bu sefer İslam'ın Şii yorumunu temel alan bir İran kimliği talep etmiştir. Baskı ve asimilasyon aynı şekilde devam etmiş sadece uygulayıcılar değişmiştir.

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'ni, Şah karşıtı farklı ideolojilerden oluşan topluluklar birlikte İslam devrimini gerçekleştirmişlerdir. Bu toplulukların içinde İslam devleti kırmayı amaçlayanlar sadece küçük bir kısımdır. İslam Devrimi, monarşik bir yönetim biçimini yıkarak yerine İslam'ın Şii yorumunu temel alan bir yönetim biçimi getirmiştir. İran İslam devrimi, başlangıcı, gelişimi, sonuçları ve içinde barındırdığı özellikler bakımından Fransız, Bolşevik devrimleri gibi devrimlerden farklı olduğu sonucuna varılmaktadır. Batı tarzı devrimler geçmişi reddederek yeni bir düzen kurma iddiası güderken İslam Devrimi geçmişe yani köklerine geri dönme iddiası gütmektedir. İslam Devrimi, küresel güçlerin desteği olmadan gerçekleşmesi ve hatta küresel güçlere karşı kazanılmış olması sebebiyle İslam dünyasında heyecan yaratmıştır. İslam Devrimi'yle beraber İslam'ın Şii yorumu üzerine inşa edilen yeni sistem bütün yasaları İslami düşünce çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu bağlamda yeni sisteme muhalif olmak bir bakıma İslam'a muhalif olmak şeklinde değerlendirilmektedir. İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde en ön safta yer alan Güney Azerbaycan Türkleri, Ayetullah Şeriatmedari liderliğinde hareket etmişlerdir. Devrimin sonuca ulaşmasından sonra Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Şeriatmedari'nin İslami rejimin uygulama usulleri yönünden anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Şeriatmedari, Humeyni tarafından bütün dini yetkileri elinden alınmış ve Şeriatmedari ile beraber hareket eden onlarca Türk milliyetçisi idam edilmiştir. Bunun sonucunda Güney Azerbaycan Türkleri, İslam'ın Şii yorumunun kendilerine özgürlük getirmediğini görmüş, etrafında birleşilecek tek unsurun Türk milliyetçiliği olduğunu bir kez daha acı tecrübe ile anlamışlardır.

İran'da varlığını sürdüren Türklerin, Türk milliyetçiliğini temel prensip olarak kabul edip ortaya koymaları Birinci Dünya Savaşı ile beraber olmuştur. Çünkü imparatorlukların miadı dolmuş artık ulus devletlerin vaktinin geldiği anlaşılmıştır. 1920 yılında kurulan Şeyh Muhammed Hiyabani önderliğinde kurulan Azadistan Devleti Türklerin başkaldırısının ilk işareti olmuştur. Tamamen milli taleplerle kurulan bu devlet Türkiye de kurulacak olan

Türkiye cumhuriyeti ve Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulan Azerbaycan Demokrat Cumhuriyeti ile birlikte orta Asya Türk devletleri ile birleşip Büyük Türk devletinin kurulması endişesi ile küresel güçlerin hedefi haline gelmiş ve altı ay gibi bir sürede yıkılmıştır. 1925 yılında iktidara gelen Fars kökenli Pehlevi hanedanlığı, Safevi Hanedanlığı döneminde ortaya konulan dini temelli devletin yerine laik İran ulusuna ait bir devlet inşasına çalışmıştır. Bu bağlamda ulusal bütünlüğü sağlamak, toprak bütünlüğünü sağlamak ve vatandaşların arasında birlik ve beraberliği sağlamak için ülkedeki tüm etnik topluluklara ve özellikle nüfusun yaklaşık olarak yarısını oluşturan Türklere yönelik baskı ve asimilasyon politikaları uygulanmıştır.

Türklerin, kültürel taleplerin yerine getirilmemesi, dillerinin yasaklanması, bürokraside Türklere yer verilmemesi ve ekonomik baskılar Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkleri milliyetçilik fikri etrafında toplamış ve İkinci Dünya Savaşının İran'da yarattığı boşluk neticesinde Seyid Cafer Pişeveri önderliğinde Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat bu milli devlet de ömrünü onbir ay sürdürebilmiştir. İslam Devrimi ile sonuçlanacak isyan hareketlerine kadar uyku sürecinde geçen yıllar, ekonomik düzenin bozulması ve İran'daki Şah karşıtı bütün grupların ortak hedef Şah'ı devirmek parolasıyla çıktığı yolda Türkler de yeniden özgürlüklerine kavuşmak ve federasyon benzeri bir özerklik hayali ile destek vermişlerdir.

İslam Devrimi'nden önce devletin yönetiminde Farslar, halkın dini ihtiyaçlarını karşılayan ve fetvalar veren ulema da ise kendilerini etnik topluluklardan ayırmış Şii din adamları bulunmaktaydı. Bu durum nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan Türkleri rahatsız etmekteydi. Bu durum devrimden sonra da sürmüş devrimden önceki Fars kadroları devam etmiş Türkler yine kültürel asimilasyon ve baskı altında ezilmeye mahkûm edilmiştir. Bu durum karşısında yılmayan Güney Azerbaycanlı Türk milleti 1979'dan günümüze kadar birçok sivil toplum teşkilatı kurmuş, protesto gösterileri düzenlemiş, hakkını aramaktan geri durmamış ve baskıya boyun eğmemiştir. Halen çeşitli platformlarda bağımsızlık iddiasını devam ettiren Güney Azerbaycanlı Türkler yakın gelecekte bu emellerine kavuşmaları hayal gibi görünse de eninde sonunda bağımsızlıklarına kavuşacakları müstakil Güney Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'ni kurlmaları kaçınılmaz gözükmektedir.

Güney Azerbaycanlı Türklerin varlığını sürdükdleri bölge olan Güney Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu, İran'ın yönetim kademesinin Türklere uyguladığı asimilasyon ve baskı politikaları, İran'ın yönetim kademesinin Türklere karşı siyasal, ekonomik, hukuksal, kültürel, toplumsal, sosyal alanlardaki ayrımcılık hareketleri, İran'ın yönetim kademesinin Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin bazı bağımsızlık yanlısı

hareketlerine karşı tepkisi ve ortadan kaldırma için seçtiği gayri hukuki yollar, İran'ın yönetim kademesinin Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerin bağımsızlık yanlısı hareketlerine karşı ülke bütünlüğünü ve birlikteliği sağlamak için sergilediği baskıcı tutum Güney Azerbaycan Türklerinin İran içerisindeki sorunlarının temelini oluşturmaktadır.

Güney Azerbaycan Türkleri yaşadıkları bölgede 35 milyona yakın nüfusları ile Güney Azerbaycan bölgesinin yüzde 99'unu oluşturmaktadırlar. Bu sebeple uluslararası hukuktan doğan kendi kendileri yönetebilme haklarını talep etmektedirler. Artık başka bir milletin boyunduruğu altında, başka bir devletin çatısı altında, başka bir dilin sözü altında ezilmek istememektedirler. Bu isteklerini uluslararası platformlarda dile getirerek kamuoyu gücü oluşturmaya çalışmaktadırlar. Şu anda bu çabalarının karşılığını alabilecekleri kamuoyu oluşmamıştır. Bu çalışmalar diri tutulmalı uluslararası konjonktürün uygun hale gelmesi beklenmelidir. O an gelince Güney Azerbaycanlı Türk milletinin kendi devletine kavuşması mümkün olacaktır.

Günümüzde Güney Azerbaycan coğrafyası jeopolitik ve jeostratejik bakımdan, hem Türkiye ve Türk dünyası açısından taşıdığı önem, hem de küresel ve bölgesel politikalara yön vermesi ve Ortadoğu-Orta Asya ekseninde sürdürülen nüfuz mücadelelerini etkilemesi açısından, son derece stratejik bir konumdadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ve Orta Asya Türk devletlerinin, Güney Azerbaycan'ın söz konusu konumu itibarıyla bugünde devam eden milli arayışları göz ardı etmemeleri ve gelişmeleri yakından takip etmeleri önem arz etmektedir. Çünkü Güney Azerbaycan'da bugün filizlenen milli kimlik arayışının yöneleceği istikamet ve alacağı sonuç, Türkiye'nin bölgesel etkinliği ve dış politikası, Türk dünyasının geleceği, bölgesel ve küresel politikaların açılımları ve bölge istikrarı açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin ve Türk dünyasının Güney Azerbaycan milli kimlik arayışını kendi menfaatine sonuçlandırarak önlemleri alması zorunlu bir tutumdur.

KAYNAKÇA

- Afşarlı, O. (2005). “Azadistan Hükümetinde Kültürel Gelişmeler”. *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 55-61.
- Avşarlı, T. (2005). “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Güney Azerbaycan’da Asuri, Ermeni ve Kürt İsyanı”. *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 75-82.
- Ahin, T. (2010). “İran İslam Cumhuriyeti’nde Devlet Yapısı”. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(2): 81-100.
- Ahmedi, H. (2009). *İran: Ulusal Kimlik İnşası*, (Çev. H. Uygur), Küre Yayınları, İstanbul.
- Aliyev, Z. (2016). “Rusya ve İran Arasında 1828 Yılında Türkmençay Anlaşmasının Gizli Taraflarına Işık Tutan Tarihi Belgeler Üzerine”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23: 324-331.
- Akkoyunlu, N. E. (2009). *İslâm Devrimi’nin İran Siyasal Hayatı Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Aksoy, N. D. ve Arslantaş, H. A. (2010). “Ulus, Uluşçuluk ve Ulus- Devlet”. *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları)*, XXVIII(3): 31-39.
- Arı, T. (2005). “İran: Eski Dost Yeni Düşman”. *2023 Dergisi*, 47: 1-11.
- Arıkan, P. (2016). “İran Musaddık ve Darbe”. *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8(76): 19-21.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Alkım Yayınevi. İstanbul.
- Atsız, H. N. (1970). “İran Türkleri”. *Ötüken*.
- Atsız, H. N. (1976). “Kurtarılmamış Türkler”. *Türk Dünyası*, 11(43).
- Attar, A. (2004). “İran Türkleri”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(1): 39-62.
- Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı. (2014). *Güney Azerbaycan Türklüğünün Mücadelesi Yolunda*. Sonçağ Yayınevi. Ankara.
- Barıjough, S. M. (2015). *İran’da Siyasi Ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921–1950)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis.

- Balcı, E. (2011). “Türkiye’de Milliyetçilik Söylemleriyle, Kıyaslamalı Olarak Erol Güngör’ün Sosyolojik Milliyetçilik Anlayışı”. *Sosyoloji Derneği- Sosyoloji Araştırma Dergisi*, 14(1): 1-28.
- Bayat, K. (2005). “Demokrat Tebriz veya Bilinen Adıyla Abulkasim Lahuti İsyanı”. *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 83-87.
- Bayır, E. (1999). “Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Milli Direniş Hareketi”. *Avrasya Dosyası*, 5(3): 100-116.
- Bayır, E. (2001). “İran’da Fars milliyetçiliğinin Üç Dalgası”. *Stratejik Analiz*, 9: 5-15.
- Bayraktutan, Y. (1996). *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları (1912-1931)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Beşiriye, H. (2009). *İran’da Devlet, Toplum Ve Siyaset: Devrim Sonrası*. (Çev. M. Koç), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Birsel, H. (2013), “ İran’ın Jeopolitik Özelliklerinin Değişik Açılardan İncelenmesi”. H. Birsel (Ed.). *Arap Baharında Son Durak İran*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Bлага, R. (1997). *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and State*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Calhoun, C. (2012). *Milliyetçilik*. (Çev. B. Sütçüoğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cavanşir, B. (2001). “Kaşkay Türklerinin Tarihi”. *Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çancı, H. (2008). “Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik Ve Kavramsal Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergi*, 13(2): 105-116.
- Çankara, Y. (2004). *İran’ın Nükleer Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Çeçen, A. (1999). “Bir İran Değerlendirmesi”. *Avrasya Dosyası*, 5(3): 345-346.
- Durgun, Ş. (2012). “İran İslam Cumhuriyeti”. Aykaç, B. ve Durgun, Ş. (ed.). *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Binyıl Yayınevi, Ankara.
- Demir, Ş. (2011). “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(29): 331-348.
- Deveci, A. (2009). “İran Türkmenleri: Türkmensahra”. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 1(10): 51-60.
- Devlet, N. (1989). *Çağdaş Türk Dünyası*. Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Djalili, M. R. ve Kellner, T. (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*. (Çev. R. Uzman), Bilge Sanat Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ercilasun, A. B. (1988). "İran Türkleri". *Türk Kültürü*, 26(300).
- Erođlu, Y. (2016). *Demografik Özelliklerin İran Jeopolitiđine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Erol, A. (2006). "Türk Kültür ve Fikir Hayatında Ekinçi (1875-1877)". *Bilig*, 39: 53-72.
- Erol, A. (2012). "İran İnkılâbı'nın (1906-1911) Azerbaycan Edebiyatındaki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 34: 147-162.
- Eryılmaz, B. (2010). "Bir Söylem Olarak Milliyetçilik". *Anadolu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1) :177-202.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İran Tarihi*. İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Gedikli, A. E. (1994). *İslam-Asabiye Milliyetçilik*. Hamle Yayınları, İstanbul.
- Gellner, E. (2012). *Milliyetçiliğe Bakmak*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2002). *Türkçülüđün Esasları*. Toker Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, E. (2016). *Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gündođan, Ü. (2011). "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme". *Ortadoğu Analiz*, 3(29): 93-99.
- Gündüz, T. (2007). "Kutuplar Kadar Uzak Komşumuz Kadar Yakın Ülke". *Türk Yurdu Dergisi*, 27(244): 45-46
- Güneyli, Y. (2005). "Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Hiyabanî Hareketine Etkisi". *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 21-38.
- Hesenli, C. (2002). "İran'da Azeri Türkleri". H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.). *Türkler Ansiklopedisi Cilt 20*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1096-1113.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. O. Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hutchison, J. (2008). "Milliyetçilik, Globalizm Ve Medeniyetler Çatışması", *21. Yüzyılda Milliyetçilik*. U. Özkırımlı (drl.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Işılak, H. (2015). "Merci-i Taklid - Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şiîliğinde Merci-i Taklidlerin Velâyet-i Fakîh Anlayışına Bakışı". *International Journal of Science Culture and Sport*, 3: 393-400.
- İpek, C. D. (2012). "Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1): 267-283.

- İsalı, Hüseyin, Fars Milliyetçiliğinin Tür Karşısı Kurumsal Çalışmaları: Azeri Dili Ve Aran Teorileri, Güney Azerbaycan Sosyo-Kültürel Araştırmaları (Günaskam).
- İstanbul T. O. (2003). *İran Ülke Etüdü*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- İşcan, M. Z. (2002). *Siyasal İslam: Dini Ve Fikri Temelleri*. Kültür Ve Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Kafkasyalı, A. (2006). “XIX. ve XX. Yüzyıl Siyasî Ve Sosyal Olaylarının XIX. ve XX. Yüzyıl Siyasî ve Sosyal Olaylarının Güney Azerbaycan Edebiyatına Yansıması”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 165-208.
- Kafkasyalı, A. (2010). *İran Türkleri*. Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kalafat, Y. (2005). *İran Türklüğü: Jeokültürel Boyut*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Karaaslan M. (2011). “Başlangıçtan Günümüze Kaşkay Dili ve Edebiyatı Üzerine Değerlendirmeler”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31:135-250.
- Karacan, O. (2013). *1906 İran meşrutiyeti*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi 7. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlıdan Günümüze Kimlik Ve İdeoloji*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Katazuyan, M. A. (2005). “Hiyabanî Ayaklanması Bir Bolşevik Hareketimiydi?”. *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 107-110.
- Kaya, A. M. (2004). *Avşar Türkmenleri*. Geçit Yayınevi, Kayseri.
- Kavak, A. (2015). “Kaçar Hanedanı Döneminde (1795-1925) İran’da İrşad Faaliyeti Yürüten Nakşbendî-Hâlidî Şeyhleri”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12): 77-102.
- Kayabalı, İ. ve Arslanoğlu, C. (1990). *Doğu Problemi*. Set Ofset, Ankara.
- Kaygusuz, H. (2009). *İran Azerbaycan’ın Sosyo-Kültürel Yapısı Ve Siyasal Coğrafyası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, S. (2002). “İran’da ilk Anayasal Hareket (1906 Meşrutiyeti)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmalar Dergisi*, 32: 143-161.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupada Milliyetçilik*. (Çev. H. Timurtaş), Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Kemaloğlu, M. (2012). “Terekeme - Karapapak Türkleri Yerleşim Alanları”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(3): 55-81.

- Keskin, A. (2004a). "Türkiye – İran İlişkilerini Belirleyen Yapısal Ve Dönemsel Faktörler". *Avrasya Dosyası*, 10(1).
- Keskin, A. (2004b). "İran Devleti'nin Ermeni Desteği". *Stratejik Analiz*, 5(50).
- Keskin, A. (2004c). "İranlılık Paradigmasının Çöküşü Ve Güney Azerbaycan Millî Hareketinin Yükselişi". *Stratejik Analiz*, 4(47).
- Keskin, A. (2005). "Azadistan Devleti ve Şeyh Muhammet Hiyabanî". *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 7-20.
- Keskin, A. (2009). "Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Milli Temelleri". *Avrasya Dosyası*, 5(3).
- Keven, A. (2015). "Şah İsmail'in Mezhebi Eğilimlerinin Anadolu Ve İran Coğrafyasına Etkileri". *Uluslararası Sosyal Bilim ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3): 9-26.
- Köprülü, F. (1979). "Avşar", İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.
- Kösoğlu, N. (2008). "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri". T. Bora (Ed.). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:4: Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, 208-225.
- Kushner, D. (2009). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. (Çev. R. Ertem ve Ş.S. Türet), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Nahidi, H. (2005). "Azadistan Hareketi Yenilgisinin Anatomisi". *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 63-67.
- Nebioğlu, O. (2005). "Milli Mücadele ile Özdeşleşmiş Bir Yaşam: Şeyh Muhammet Hiyabanî Hayatı". *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 47-54.
- Nesipli, N. (2001). "Azerbaycan'da Milli Kimlik Sorunu". *Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel Sayısı*, 7(1).
- Nişancı, Ş. ve Işık, C. (2015). "Etnisite Kavramının İdeolojik Serüveni". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9): 195-224.
- Ören, M. M. (1980). *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*. Mars Matbaası, İstanbul.
- Öz, M. (2010). *İslam Ansiklopedisi- Şeriatmedari*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Özcan, Ö. (2007). "Türkler ve İran". *Türk Yurdu Dergisi*, 27(244): 47-54.
- Özdağ, Ü. (2016). *Yeniden Türk Milliyetçiliği*, Kripto Yayınları, Ankara.
- Özdamar, F. (2012). "Tebriiz Âşık Şiirinde Tarihi Bir Direniş Sembolü: Babek". *Milli Folklor*, 24(96): 39-50.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

- Özşahin, M. (2007). *Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası için Önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Parsa, M. (1989). *Social Origins of the Iranian Revolution*, Rutgers Universty Press, London.
- Paşayeva, M. (2007). "Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa Bir Bakış". 38. *ICANAS*, 5: 2505-2516.
- Pira, S. ve Ö, O. G. (2006). *İslam Ansiklopedisi – Muhammed Musaddık*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Quar, İ. (2005). "Bir Devrimin Perde Arkası". *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 89-105.
- Rahimi, F. (2011). *Kavsi Divani'nin Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ramazani, E. (2013). *İran'daki Türklerde Spor Ve Toplumsal Hareket İlişkisi: Traxtor Futbol Takımı Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ramazani, İ. (2015). *İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Remzi, Maşallah, İran'da Türk Düşmanlığının Kökleri, Çev. Olcay Nebioğlu, Mayıs-Haziran Ayaklanması'nın I. Yıldönümünde: Güney Azerbaycan Milli Hareketi, Güney Azerbaycanlı Öğrenciler Federasyonu – Türkiye Yayınları, Yayın. 5, Makale Toplusu, Bahar 2007.
- Resulzade, M. E. (1934). "Millî Azerbaycan Hareketinin Karakteri". *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 3: 29.
- Resulzade, M. E. (1993). *İran Türkleri*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Sander, O. (2003). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih 1918- 1994*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Saraçlı, M. (2007). "İran'da Azınlıklar". *Akademik Orta Doğu- Altı Aylık Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4: 159-180.
- Sarı, İ. (2017). *Ülkücünün El Kitabı*. Nokta E-Book Publishing, Antalya.
- Sarıkaya, Y. (2006). *Kaosu Doğru İran*. Fark Yayınları, Ankara.
- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve Jopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*. Ötüken Neşriyat, Ankara.
- Sarıkaya, Y. (2012). "Geçmişten Günümüze İran". *Türk Akademisi Siyasî Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, 2: 1-44.

- Schaffer, B. (2002). "İran'da Azeri Türkleri". H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ed.). *Türkler Ansiklopedisi Cilt 20*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1085-1095.
- Schaffer, B. (2008). *Sınırlar ve Kardeşler İranlı ve Azerbaycanlı Kimliği*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*. Dost Kitabevi, Ankara.
- Sinkaya, B. (2011). "İran İslam Cumhuriyetinde Siyasal Yapı ve Yönetim", *Orta Doğu Siyasetinde İran*. T. Yılmaz ve M. Şahin (drl.). Barış Kitap Yayınları, Ankara.
- Sümer, F. (1991). *İslam Ansiklopedisi - Avşar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sümer, F. (2001). *İslam Ansiklopedisi - Kaçarlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sürücü, B. (2005). *İran'ın Etnik Siyasi Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli
- Şehram, A. (2006). *İran'da Yasayan Kaşkay Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, U. ve Ilgaz, S. (2007). "Küreselleşme Ve Ulusal Kimlik". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 189-199.
- Taflıoğlu, S. M. (2010). *Humeyni İran İslam Devrimi*. Kripto Kitaplar, Ankara.
- Tagıyeva, Ş. (2005). "Azatlık Fedaisi Şeyh Muhammet Hiyabanî". *Güney Azerbaycan Dergisi*, 4: 39-46.
- Tapper, R. L. (2010). *İslam Ansiklopedisi - Şahsevenler*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Toğan, Z. V. (1979). *İslam Ansiklopedisi – İslam Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya Ve Biyografya Lugati*. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Turan, D. (2011). "İran'da Kürt Muhalefeti". *21. Yüzyıl*, 29: 55-60.
- Türkkan, R. O. (2006). *Uyuyan Dev Türk Dünyası*. Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*. Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Vatandaş, C. (2004). *Ulusal Kimlik; Türk Ulusçuluğun Doğuşu*. Açılım Kitabevi, İstanbul.
- Wright, R. (2001). *Son Büyük Devrim: Humeyni'den Bugüne İran*. (Çev. Ş. Türkömer), Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul.
- Yanar, Ş. (2016). "Kaşkay Aşiretinin Menşei ve Tarihi Hakkında Yaklaşımlar". *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 154-169.

- Yanık, C. (2013). “Etnisite Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi”. *Uludağ Üniversitesi- Kaygı Araştırma Dergisi*, 20: 225-236.
- Yeğin, A. (2016). “İran’ın Sert Gücü”. *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Vakfı*, 150.
- Yenisey, G. (2008). *İran’da Etno-Politik Hareketler (1922-2004)*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yeşilot, O. (2010). *Ateş Çemberinde Azerbaycan*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Yeşilot, O. (2008). “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36: 187-199.
- Yüce, M. (1994) *Türk- İran İlişkilerinin Dünü Bugünü Yarını*. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

- Afacan, S., “Traktör Sazi ve İran’da Siyasallaşan Tribünler”. <https://iramcenter.org/traktor-sazi-ve-iran-da-siyasallasan-tribunler/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Afşarlı, https://guneyazerbaycanlilar.blogspot.com.tr/2010/02/iran-islam-cumhuriyetinin-etnik_01.html (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Albayrak, R., “Türklerin İranı”. <http://genderi.org/dr-recep-albayrak-turklerin-iran.html?page=53> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Ercilasun, A. B., “XX. Yüzyılın Eşiğinde Dört Türk Aydını: Gaspıralı İsmail, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoglu Ahmet”. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=352475&/XX.-%C3%BCzy%C4%B1n-E%C5%9Fi%C4%9Finde-D%C3%B6rt-T%C3%BCrk-Ayd%C4%B1n%C4%B1:-Gasp%C4%B1ral%C4%B1-%C4%B0smail,-H%C3%BCseyinzade-Ali,-Ak%C3%A7urao%C4%9Flu-Yusuf,-A%C4%9Fao%C4%9Flu-Ahmet-/-Prof.-Dr.-Bilge-Ercilasun-> (erişim tarihi: 10.05.2018).
- Hocaoğlu, D., “Türk Milliyetçiliği”. <http://kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/424-t%C3%BCrk-milliyet%C3%A7ili%C4%9Fi> (erişim tarihi: 10.05.2018).
- Hür, A., “Rıza Şah’ın, Musaddık’ın, Humeyn!’nin İran’ı”. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/riza-sahin-musaddikin-humeyninin-irani-1328302/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Keskin, A., “Güney Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) Ve Seyid Cafer Pişeveri”. <Http://Azer-Baycan.Blogspot.Com.Tr/2010/02/Guney-Azerbaycan-Milli-Hukumeti-1945-46.Html> (erişim tarihi: 25.09.2016).

- Keskin, A., “İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: İranlılığa Giden Yol-İran Türkleri (Güney Azerbaycan)”. <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-da-fars-milliyetciliginin-uc-dalgasi-iranliliga-giden-yol-arif-keskin-m11206>. (erişim tarihi: 25.09.2016).
- Keskin, A., “İran’da Azerbaycan – Türk Milliyetçiliği Ve Karikatür Krizi”. http://Www.Gunaskam.Com/Tr/İndex.Php?Option=Com_Content&Task=View&İd=110, (erişim tarihi: 25.09.2016).
- Keskin, A., “Güney Azerbaycan Yeni Babek’ini Aramaktadır”. <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Kobotarian, N., “İran Türkleri”. https://media.turuz.com/Folklore/2013/1341-Iran_Turkleri_Nabi_Kobotarian.pdf (erişim tarihi: 23 Ekim 2017).
- Konur, E., “Orhun Yazitlarında Sosyal Ve Siyasi Mesajlar”. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/erdem_konur_orhun_yazitlari.pdf (erişim tarihi: 23 Mart 2018).
- Mehdili, M. Güney Azerbaycan Milli Hareketi ve 2006 Mayıs Ayaklanması, <http://www.dolunaydergi.com/2016/06/03/guney-azerbaycan-milli-harekati-2006-mayis-ayaklanmasi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Saklı, A. R., “Osmanli Döneminde Türk Milliyetçiliği”. <http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/3198-osmanli-doneminde-turk-milliyetciligi> (erişim tarihi: 10.05.2018).
- Sandıklı, A., “İran’ın Jeopolitiği, ABD ve Türkiye”. <http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.WwiNBKtWpSk> (erişim tarihi: 10.05.2018).
- Souleimanov, E., “The “Cartoon Crisis” In Iranian Azerbaijan: Is Azeri Nationalism Underestimated?”. <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/10915-analytical-articles-caci-analyst-2006-6-14-art-10915.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Souleimanov, E., Pikal, K. ve Kraus, J., “The Rise Of Nationalism Among Iranian Azerbaijanis: A Step Toward Iran’s Disintegration?”. <http://www.rubincenter.org/2013/03/the-rise-of-nationalism-among-iranian-azerbaijanis-a-step-toward-irans-disintegration/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- Şahit, B., “İran’da Resmi Bir Araştırmaya Göre İran Türkleri’nin Nüfus Dağılımı”, <http://tebaren.org/?p=732> (erişim tarihi:23 Ekim 2017).

- Taş, G., “İran’ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan”.
<http://Akademikperspektif.Com/2013/07/31/İranin-İcindeki-Zayif-Kaleler-Etnik-Sorunlar-İ-Guney-Azerbaycan/> (erişim tarihi: 25.09.2016).
- Özel, M. S., “Erol Gungör Ve Milliyetçilik Kavramı”.
<http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/konuk-yazarlar2/2180-erol-gungor-ve-milliyetcilik-kavrami> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://araznews.org/tr/?p=2163> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-milli-demokratik-hareketi-yol-ayri/450856>(erişim tarihi: 07.06. 2017).
- <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan/> (erişim tarihi: 07.06. 2017).
- <http://www.tuicakademi.org/etnisite-ethnicity/> (erişim tarihi: 07. 06. 2017).
- <http://www.gamoh.org> (erişim tarihi: 23 Ekim 2017).
- <http://iran.unfpa.org/Country%20Profile.asp> (erişim tarihi: 23 Ekim 2017).
- <https://www.britannica.com/place/Iran/The-Islamic-republic> (erişim tarihi: 23 Ekim 2017).
- <https://www.britannica.com/place/Iran/Rise-of-Reza-Khan#toc32185> (erişim tarihi:23 Ekim 2017).
- <http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/200929> (erişim tarihi:12 Ekim 2017).
- <http://www.irankulturevi.com> (erişim tarihi:12 Ekim 2017).
- <https://global.britannica.com/place/Iran/Religion> (erişim tarihi:23 Ekim 2017).
- <http://tebaren.org/?p=732> (erişim tarihi:23 Ekim 2017).
- <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/guney-azerbaycan-milli-hareketinin-tarihi-temelleri-arif-keskin-m10707> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://www.azeribalasi.com/showthread.php/846-birinci-pehlevi-1924-41-doneminde-guney-azerbaycan> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://gamoh.org/basqan/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- http://devlet.com.tr/makaleler/y165_GUNEY_AZERBAYCAN_MILLI_UYANIS_HAREKETI_GAMOH_LIDERI_DR_MAHMUTALI_CEHREGANLI_ILE_SOYLESI_.html.
(erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://www.turkishnews.com/tr/content/2011/09/20/irandaki-turklerin-onderi-dr-cehreganli-ile-roportajimiz/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://gamoh.org/meramname/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

- http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700 (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://goo.gl/ouzG6X> (erişim tarihi:23.10.2017).
- <https://goo.gl/la0puV> (erişim tarihi:23.10.2017).
- <https://goo.gl/W14IGP> (erişim tarihi:23.10.2017).
- <https://goo.gl/8cWAKM> (erişim tarihi:23.10.2017).
- <https://goo.gl/pGei0v> (erişim tarihi:23.10.2017).
- <https://goo.gl/wK2uc6> (erişim tarihi:23.10.2017).
- <https://www.turkishnews.com/tr/content/2013/02/06/milletten-ulusa-ulustan-ummete/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- http://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (erişim tarihi: 10.05.2018).
- <http://www.dunyabulteni.net/haber/271641/batinin-musaddik-darbesi-ve-arka-planı> (erişim tarihi: 14.12.2017)
- https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130820_iran_cia (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://tebaren.org/?p=1345> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://www.rferl.org/a/1068797.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://gaiadergi.com/ezilen-dev-bir-azinlik-iran-azerbaycanlilari/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://www.sahadan.com/Team/Default.aspx?id=8202> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://www.transfermarkt.com.tr/tractor-sazi-fc/startseite/verein/12935> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://onedio.com/haber/35-milyon-taraftariyla-dunyanin-en-fazla-turk-taraftara-sahip-futbol-takimi-tractor-sazi-792934> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- http://guneyyesi.blogspot.com/2009/04/iranda-azerbaycanl-siyasi-mahpuslar_22.html (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://www.achiq.org/herekat/tturkcep.htm> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://www.amsterdampostasi.nl/kirmizi-kurtlarin-takimi-traktor-sazi/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <http://www.azfi.org/tr/isvec-azerbaycan-ulusal-birligi/> html (erişim tarihi: 14.12.2017).
- <https://www.turkyurduhaber.org/haber/30456/tiraxturun-macinda-tebriz-baku-ankara-sloganlari.html> (erişim tarihi: 14.02.2018).
- <http://www.turkcuturanci.com/turkcu/turk-dunyasindan-haberler/guney-azerbaycan-haberleri/msg97851/> (erişim tarihi: 14.12.2017).
- http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=317&Itemid=44 (erişim tarihi: 14.12.2017).

<http://araznews.org/tr/?p=698> (erişim tarihi: 14.12.2017).

<http://www.dakaz.org/141-Nizamname.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

<http://www.turkmeclisi.org/?Sayfa=Gorusler&Git=Gorus-Goster&Baslik=dis-politikaBaslik2=dis-politika-ile-ilgili-diger-konular&Baslik3=sahte-terorle-mucadele&AKat=2&Kat=43&Grs=2528> (erişim tarihi: 14.12.2017).

http://devlet.com.tr/makaleler/yazi/171/IRAN_TURKLERI_DUNYA_KONGRESI_BASKANI_DR_ALI_RIZA_NAZMI_AFSAR_ILE_SOYLESI.html (erişim tarihi: 14.12.2017).

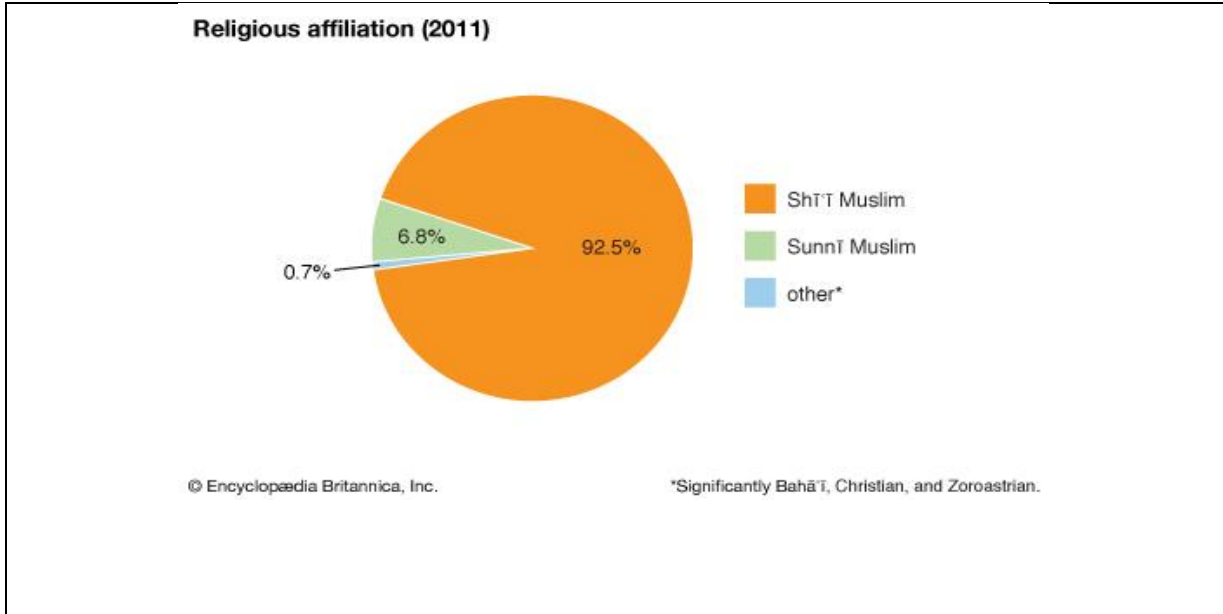
<http://davam.az/2494-gney-azrbaycan-tilatlar.html> (erişim tarihi: 14.12.2017).

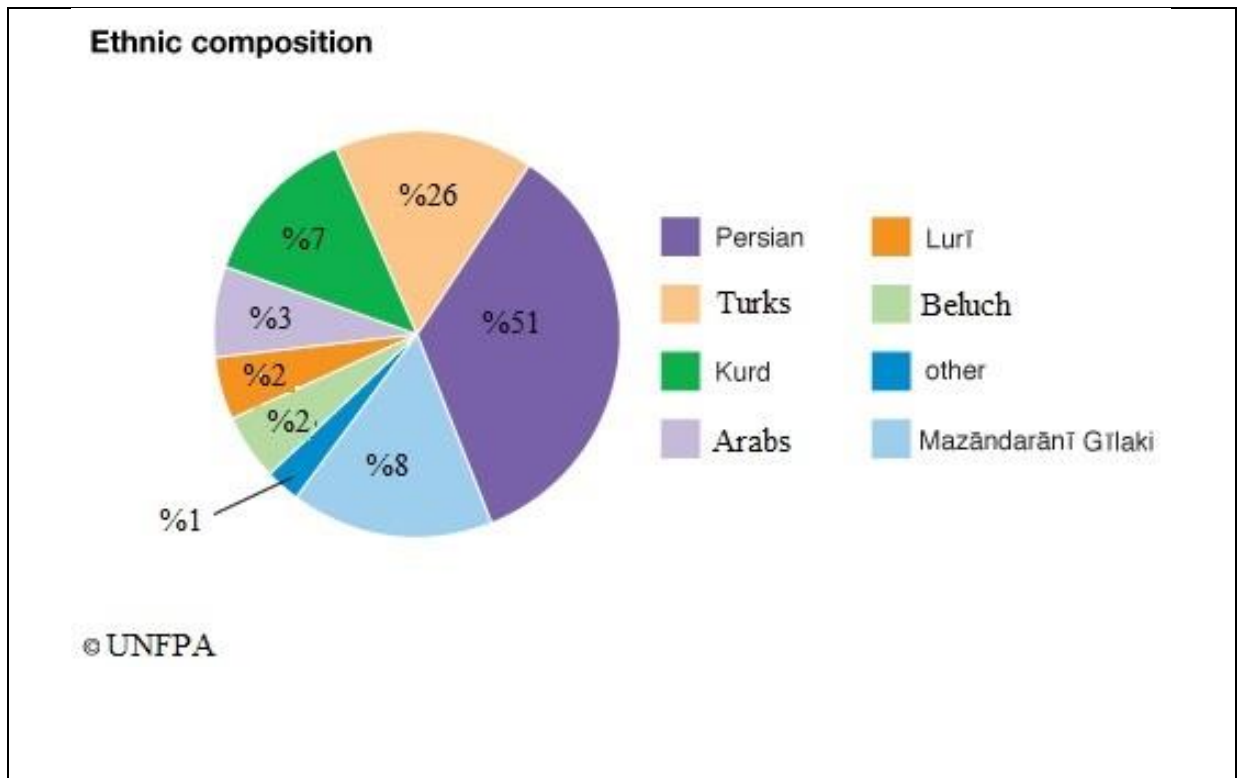
https://www.turkcebilgi.com/dunya_azerbaycanlilar_kongresi (erişim tarihi: 14.12.2017).

<http://looklex.com/e.o/iran.peoples.htm> (erişim tarihi:23.10.2017).

<http://www.tr.islamic-sources.com/article/imam-humeyninin-r-a-irani/> (erişim tarihi: 14.12.2017).

EK 2 - İnanç Dağılım Tablosu

EK 3 – İnan Etnik Dağılım Tablosu

EK 4 - İnan Eyalet Haritası

EK 5 - İran Eyaletlerine göre Türklerin nüfus dağılımı

Eyalet Adı	Eyalet Nüfusuna Göre Türk Nüfusu
Doğu Azerbaycan Eyaleti	97.8 %
Batı Azerbaycan Eyaleti	76.2 %
Erdebil Eyaleti	98.2 %
İsfahan Kenti	6.2 %
Elburz Eyaleti	36.1 %
Buşehr Eyaleti	1%
Tahran Eyaleti	30.3 %
Çaharmahal ve Bahtiyari Eyaleti	12.1 %
Meşhet Kenti	3.4 %
Kuzey Horasan Eyaleti	20.6 %
Huzistan Eyaleti	2.5 %
Zencan Eyaleti	98.4 %
Simnan Eyaleti	1.5 %
Fars Eyaleti	10%
Kazvin Eyaleti	-
Kum Eyaleti	20%
Kürdistan Eyaleti	6.1 %
Kirman Eyaleti	0.9 %
Kirmanşah Eyaleti	0.9 %
Kohgiluye ve Buyer Ahmed Eyaleti	5%
Gülistan Eyaleti	41.5 %
Gilan Eyaleti	7.9 %
Loristan Eyaleti	0.3 %
Merkezi Eyaleti	20.8 %
Hemedan Eyaleti	27.54 %

1. Kazvin Eyaleti nüfusunun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır, fakat verilere ulaşamadığından yüzdesi belirtilmemiştir.

2. İsimleri belirtilmeyen eyaletlerde Türk nüfusu yok denecek kadar azdır.

3. Söz konusu araştırmada verilen rakamlar kesin olmamakla birlikte, İran'daki eyaletlerin tamamına yakınına kapsamı açısından oldukça önemli veriler içermektedir. Ayrıca diğer merkezlerden farklı olarak İran'daki Türkleri "Azeri" olarak değil, "Türk" olarak göstermesi de oldukça önemlidir.

Kaynak: İran Genel Kültür Konseyi'nin İran Genel Kültürünü Ölçme Projesi

EK 6 – Karikatür Krizine sebep olan Karikatür

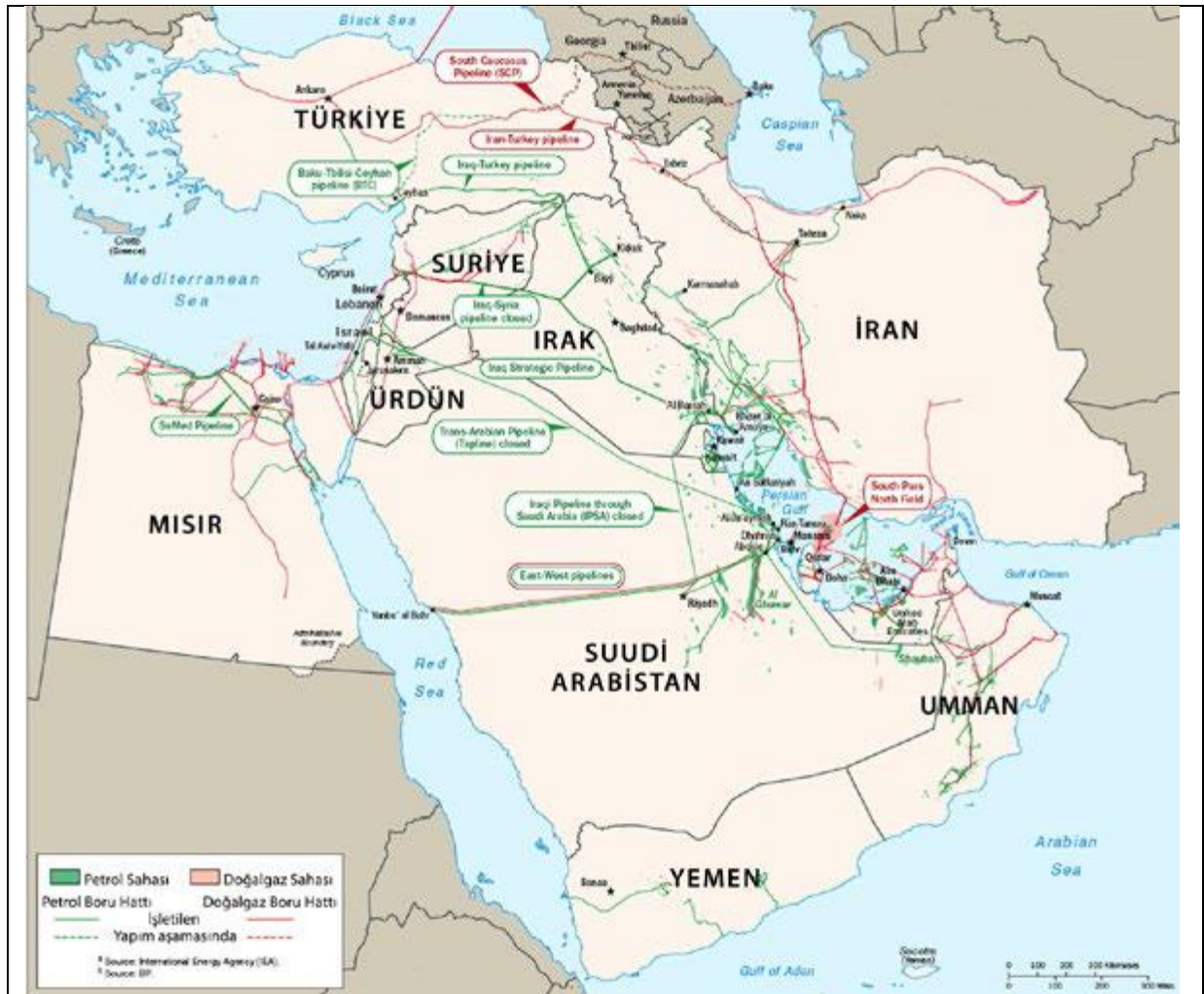

● روش اول: گفتمان ●

بعضی ها معتقدن که آدم نباید از همون اول بره سراغ خشونت ورزی، چون که حیفه، مزه اش می ره. پس اول باید سعی کنیم خیلی متمدنانه بشینیم سر به میز و با سوسک ها گفت و گو کنیم. اما مشکل اینجاست که سوسک، زبون آدم حالیش نمی شه. دستور زبان سوسکی هم آنقدر سخته (هنوز هیچ کی درست نفهمیده کدوم فعل هاشون ing می گیره) که هشتاد درصد خود سوسک هام بلد نیستن و ترجیح می دن به زبون های دیگه حرف بززن. وقتی

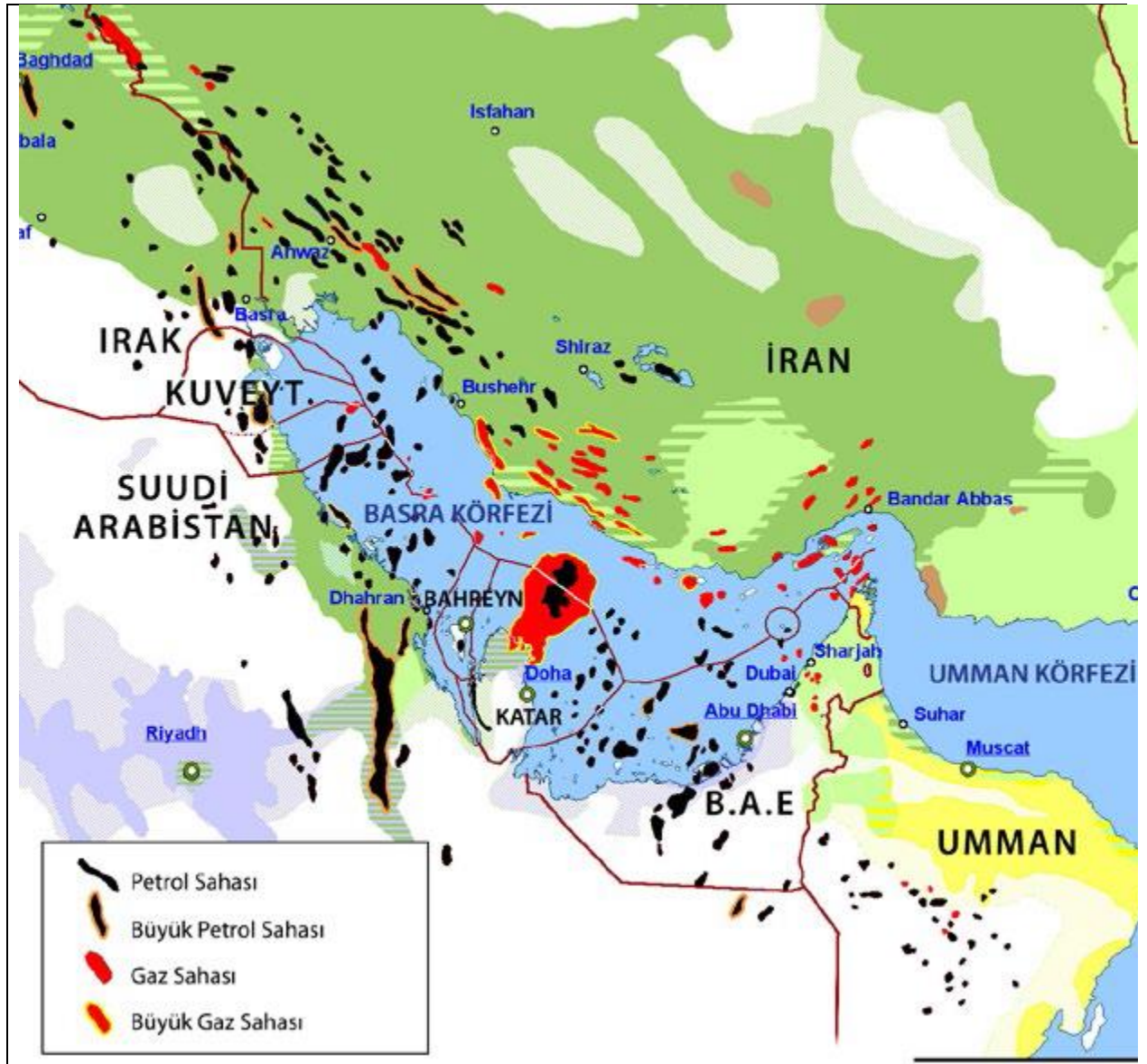
Ek 7 – İran Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

Ek 8 –Hürmüz Boğazı

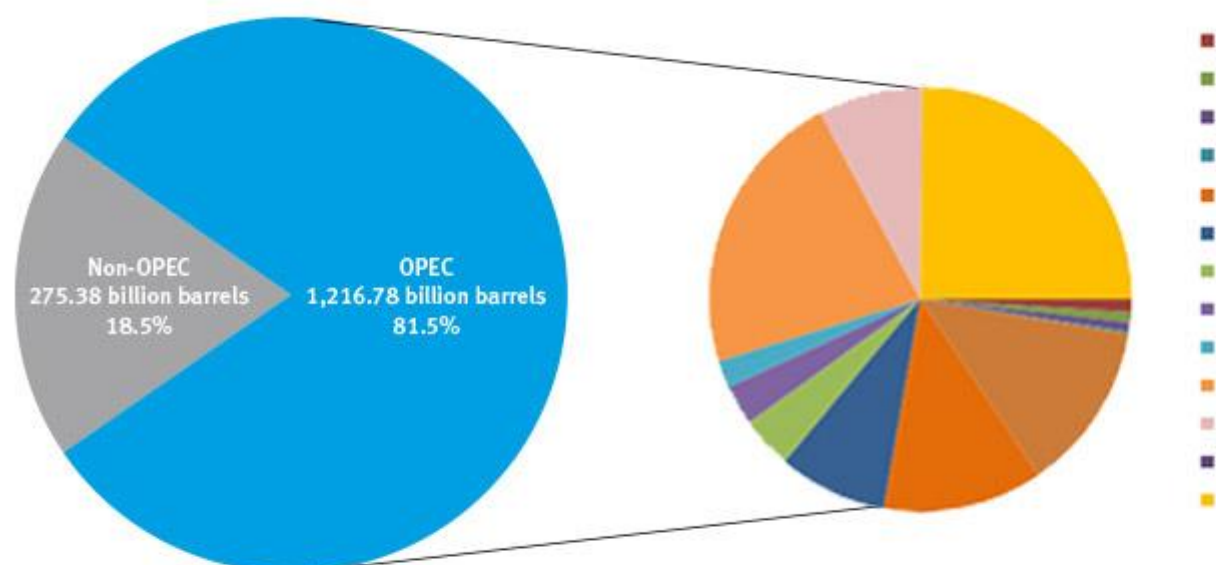

Ek 9 – İran Petrol ve Doğalgaz Yatakları

Ek 10 – Íran Petrol Rezervi

OPEC share of world crude oil reserves, 2016

OPEC proven crude oil reserves , at end 2016 (billion barrels, OPEC share)

Venezuela	302.25	24.8%	Kuwait	101.50	8.3%	Qatar	25.24	2.1%	Ga
Saudi Arabia	266.21	21.9%	United Arab Emirates	97.80	8.0%	Algeria	12.20	1.0%	
IRIran	157.20	12.9%	Libya	48.36	4.0%	Angola	9.52	0.8%	
Iraq	148.77	12.2%	Nigeria	37.45	3.1%	Ecuador	8.27	0.7%	

Source: OPEC Annual Statistical Bulletin 2017.

Ek 11 – 13.01.1986 Tarihli Milliyet Gazetesi

13.01.1980, Milliyet, Sayfa 3

ebri'z'de devrime karşı bir partinin merkezi basıldı, eşitli kentlerde değişik suçlardan 8 kişi idam edildi

Şeriatmedari yanlısı 11 kişi kurşuna dizildi

DIŞ HABERLER SERVİSİ

ILAN'da dün 19 kişi daha idam edilmiştir. Tebriz'de Mevlâ'den 11 kişilim, Şeriatmedari yanlısı Cumhuriyetçi Müslüman Halk Partisi Merkezi'ne yapılan baskın sonucu ele geçirildikleri açıklanmıştır.

Da arada, çeşitli suçlardan sanık olarak Devrim Mahkemeleri'nde yargılanan 8 kişi de kurşuna dizilmiştir.

Feragat günü Devrim Mahkemelerinin Meclisi yanlısı olduğu bilinen bir delişorsu Tebriz'de kaçırıldktan sonra kurşuna dindikleri açıklanmıştır.

Pakistan'da yayımlanan "Jang" gazetesi de dünki sayısında, "Tuhân'daki Amerikalı rehbinlerin 20 saaka kadar bırakılacaklarını, Humeyni'nin bu konuda bir kaç gün içinde açıklama yapacağını öne sürmüştür.

Iran'ın önde gelen dini liderlerinden Ruhs Gölpey-

NAMAZ VE HUMEYNI...

Iran'da cuma günü çeşitli yukarıdaki fotoğrafta cuma namazı sırasında (1) eden rivatini arzıw02 ayakta kalmış bir çocuk eliinde Avestullah Humeyni'nin bir resmi görünüyor.

● **Şeriatmedari, Humeyni'nin emriyle "gizlice" gömüldü**

Tebriz'de durum gergin

● Azeri Türkleri'nin lideri olan Ayetullah Şeriatmedari'nin ölüm haberinin duyulmasından sonra gösterilere sahne olan Tebriz kentinde her türlü toplantı ve iki kişiden fazla gruplar halinde dolaşmak yasaklandı.

● Vasiyeti, Humeyni'nin emriyle iptal edilen Şeriatmedari'nin cenazesi, Devrim Muhafızları tarafından ailesinden alınarak, Kum kentine götürüldü ve Ebu Huseyn adlı küçük bir mezarlığa, önceki geceyarısı "gizlice" defnedildi.

TAHRAN, ÖZEL
TAHRAN'da önceki gün ölen Azeri Türklerinin lideri Ayetullah Muhammed Kâzim

lere göre, üç hafta kadar önce sağlık durumu ağırlaşan ve Kum'dan Tahran'a getirilerek Behram Hastanesi'ne yatırılan Şeriatmedari, salı

likle Azerilerin yoğun bulunduğu Tebriz kentinde başlayan huzursuzluğun yayılmasını ve parlak bir biçimde yapılması planlanan cenazetöreninin başka boyutlara ulaşmasını önlemek amacıyla yönetim, cenazenin hemen defnini kararlaştırdı. Humeyni'nin emriyle önceki gece geç saatlerde Behram Hastanesi'ne gelen çok sayıda Devrim Muhafız tarafından alınan Şeriatmedari'nin cenazesi Kum'a götürülerek, gece yarısına doğru Ebu Huseyn adlı küçük bir mezarlığa defnedildi.

Şeriatmedari'nin ölümü ve ha-

Ek 13 – Güney Azerbaycan İnan Değildir

Ek 14 – Ne Mutlu Türküm Diyene

Ek 15 – Traxtor Tribünleri

Ö Z G E Ç M İ Ő

Adı ve SOYADI	Oğuzhan ÇELİK
Doğum Yeri - Tarihi	Alanya – 15.08.1986
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Mahmutlar Őükrü Kaptanođlu Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakóltesi Kamu Yönetimi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
E-Posta	oguzhanefe07@hotmail.com